

**IN MEMORIAM
VERSEGHY FERENC**

EMLÉKKÖNYV

a Szolnokon
1972. december 14-15-én tartott ülészak
anyagából

Szolnok, 1973.

Megjelent Versegly Ferenc halálának 150. évfordulója alkalmából Szolnok Város Tanácsa támogatásával

Szerkesztette: Szurmay Ernő

Lektorálta: Tamai Andor

Borítólap: Gácsi Mihály linómetszete

Készült: a Versegly Ferenc Megyei Könyvtár sokszorosító műhelyében 300 példányban, B/5-ös méretben.

Felelős kiadó: Szurmay Ernő

© Versegly Ferenc Megyei Könyvtár 1973.

ELŐSZÓ

1972 decemberében költő-születő, Verseghy Ferenc halálának 150. évfordulójára emlékezett Szolnok városa. A költő-tudósra való emlékezés legméltóbb formáját emlékének, életművének felelevenítésében és felmutatásában vélte feltalálni az a város, hol a költő szemébe „az első napragyogás ötlött”, s hol most porai is nyugszanak. Ezért került sor a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, az MTA Irodalomtudományi Intézetének 18. századi kutatócsoportja, a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár és a TIT Szolnok megyei Elnöksége rendezésében arra a kétnapos tudományos ülésre, amelynek anyagát ez a kötet tartalmazza.

Az itt következő kilenc tanulmány szerzői részint hivatásos kutatók, részint a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár által megszervezett kis szolnoki munkaközösség tagjai, akik azt a célt tűzték maguk elé, hogy szerény eszközeikkel hozzájáruljanak a Verseghy-életmű teljesebb feltáráshoz, a nyelvész, a gondolkodó, a költő, az író-műfordító műveinek hozzáférhetőbbé tételéhez. Elmélet és gyakorlat, szaktudás és jószándék szerencsés egymásra találása történt meg akkor, amikor e kisded szolnoki csoportosulás szinte első tétova lépéseinek megtételekor óvó- segítő s bíráló mentorokra talált az Irodalomtudományi Intézet 18. századi kutatócsoportjának tagjaiban.

Ezért is ildomtalan lenne most e kötet tanulmányainak taglalása vagy éppen összevetése. Ezt az olvasó úgyis megteszi, ha kiadványunkat elolvasásra méltónak találja. S talán meg is bocsátja nekünk, hogy rangos tudósok, neves kutatók munkái mellett ott szerénykednek jobbra első publikációs, vagy csak némi ujjgyakorlattal rendelkező helyi munkatársak alkotásai is.

Ennek elmondásával nem a várható jogos bírálat élet akartuk elvenni, csupán a törekvés tisztaságát, a szolgálat kötelező alázatát szándékoltuk érzékeltetni. Az előbbi igazolására említjük Verseghy: Rövid értekezések a musikáról c. tanulmányának faksimilében történt kiadását, a nagy életmű, az *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae* első magyar fordításának immár második megjelent kötetét. Az utóbbira pedig csupán annyit, hogy helyi munkacsoportunk – számot vetve erejével – olyan kérdések boncolására vállalkozott, amelyek nem annyira újságukkal, mint inkább érdekességükkel színezik a köztudatban kialakult Verseghy-képet. Mégis merjük remélni, hogy – ha bármily csekély mértékben is – sikerült és talán sikerülni fog e vállalkozással s a továbbiakkal leróni valamit abból az eszmei tartozásból, amelyet városunk legjobbjai mindig is éreztek Verseghy Ferenc emléke iránt.

Az alapításának 900. évfordulójára készülő Szolnok Tanácsa és Végrehajtó Bizottsága is ennek a kötelezettségnek a tudatában cselekedett akkor, amikor ösztönzésével, anyagi támogatásával lehetővé tette a Verseghy Emlékülésen elhangzott előadások kiadását ebben a kötetben. Amikor e nemes gesztusért s a kötet munkatársainak áldozatkész segítségéért ezúton is köszönetet mondunk, olvasóink szíves elnézését kérjük a szerény külsőért s a benne minden bizonnyal fellelhető technikai fogyatékokért.

Szurmay Ernő

VÖRÖS KÁROLY: A közép-tiszai táj Verseggy korában

I.

A tájon, Verseggy Ferenc szülőföldjének XVIII. század végi képén, Balla Antal, Pest megyei hites földmérő pompás térképének madártávlatából nézve a Tisza uralkodik. Körülbelül Tiszafüred táján lép be Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék tiszai járásának területére. 150-200 öl szélességet is elérő ezüstös szalagja hatalmas tekervényekben kanyarog végig a csekély esésű alföldi síkságon. Hol viszonylag magas homokpartok szegélyezik, hol megharagoszöld színű roppantul szétterjedő mocsarak, ingoványok, mélyen benyúlva a környező síkságba. A Tisza árterületét a szabályozások előtt csak itt e tájon mintegy 200 ezer kataszteri holdra becsülik a kortársak. Itt-ott töltések, gátak hosszan elnyúló vonala igyekszik korlátozni hódítását, tovább terjeszkedését: Szalóknál a mintegy másfél km hosszú Mirhó gátja 17 órás járóföldre terjedő területről tartja távol áradatát; Szolnoknál a mocsáron átnyúló hosszú Szandai töltés a Pestet és a keleti országrészeket összekötő országút Szolnok és Törökszentmiklós közötti szakaszát hordja koronáján. A folyómenti falvak vagy éppen a magas part szegélyén nyúlnak el, a folyóval párhuzamos házsoraikkal – mint Abád, Szalók, Bura, Roff, Kótelek, Szajol, Varsány, Vezseny, – vagy éppenséggel az árterület közepén a vizekből kiálló hátságokon húzódnak össze, mint Halász vagy Kisköre; – van, ahol messze az árterület szegélyéig vonják vissza magukat, távol magától a folyótól, mint Nána, Törökszentmiklós vagy Földvár.

Szemünket most már magára a Tisza által átszelt tájra fordítva: az árterületen túl is folytatódva nemcsak sík, lapos, hanem fátlan, ligetekben, erdőkben roppant szegény vidék képe tárul elénk; melyet csak itt-ott tör meg egy-egy alacsony, de mégis messzi ellátást biztosító halom, mint pl. Nánától délnyugatra a Kenderhalom, Rofftól délkeletre az Öreghalom, Törökszentmiklóstól délkeletre a Barta-, délre a Földvári halom; Várkonytól délnyugatra az Eperjeshalom. Körülöttük minden irányban végtelen legelők, rétek, itt-ott szántóföldek nyúlnak el, egészen a madártávlat szemhatárának széléig, sőt azon túl is, ahol a térkép a látványra már a közigazgatási határok vonalait is rávetíti. E határok túlsó oldalán a XVIII. sz. végének külső szolnoki Tiszatája észak felé a Jászság, kelet felé a Nagykunság, dél felé a Kiskunság, nyugatra Pest megye síkságaiban folytatódik megszakítatlanul.

A madártávlat jól mutatja: e roppant síkságon egymástól távol fekvő ritkák, de épületeik s az őket övező kertjeik szélesen szétterjedő foltjainak s a belőlük kiemelkedő templomoknak tanúsága szerint népesek a települések. S közülük is a legnagyobbak, legkiterjedtebbek egyike a táj középpontjában, a Tisza egy hatalmas kanyarulatánál, a Zagyva torkolatánál Szolnok kamarai mezőváros, Verseggy Ferenc szülővárosa. Most már az ő szemével nézve:

„...Itt hempelyeg enyves iszapján
a Tiszavíz, itt omlik ölébe
Zagyvánk. Egybevegyült vizein a szőke folyónak
a szép hid: – Szandai dombig
két sor fűzfá között izmos töltésök: utánnok
szöllők a varsányi határig.
Legmagasabb pontján a víznek látszik az egyház,
a sótár s a hajdani földvár.

Minden egyéb táján dús rétek, barna barázdák,
Zöld legelők elegyítve tenyésznek.”

A térképet felső részén a barokk térképrajzolás szokása szerint mitológiai alakok csoportja díszíti: éppen a Tisza-vidéket ábrázoló részlet felett a Tiszát jelképező szakállas, szigonyos antik folyamisten mellett a sípos Pán hajtja göcsörtös botjával állatait. Ceres emeli gazdag kéréit. A rajzoló méltán idézi őket: alattuk, a térkép madártávlatából az előzőekben felidézett táj Magyarország leggazdagabb agrárvidéke. „A föld felső rétege 1-3 lábnyira többnyire hantföld /humusz/, majd acélos fekete agyag, majd salétromot fedező; s a tartósabb esőzések után a föld által be nem szívhatott vizekből keletkezett mocsárok csak a nagy nyarakban száradnak ki végleg. A belréteg 2-3 ölnyre majd fehér, majd sárga s több helyütt szikes agyag, mely tiszta jó búzát s mindennemű gabonát trágya nélkül is gazdagon terem, mindazonáltal a szárazságot hamar megsinli. Silány homokot csak a Tisza partján található” – jellemzi a földet egy XIX. század közepi honismertető. Ez a talaj így a kezdetleges agrotechnika mellett is bőkezűen fizet a földművelőnek, s legelőnek hagyott részein hatalmas csordákat, gulyákat képes eltartani. A kortársi vagy közel kortársi leírások a táj majd minden helységénél szinte már sztereotip fordulattal emelik ki gazdag fekete földjét, vagy termékeny homokját, dús legelőit, kaszálóit: majd itt-ott már a speciális növénykultúrák kezdeteit, a dohányt vagy a dinnyét.

S e tájon a természet nyújtotta gazdagság az élet vitelének más szempontból is kedvezőbb lehetőségeivel jár együtt. A táj peremén a jászok és a kunok települései középkorig visszanyúló privilégiumokkal védett, szabad paraszti jogállást élveznek: ez tette lehetővé a jászoknak, hogy törvénytelenül elvett szabadságukat – ha horribilis summáért is – de a XVIII. sz. közepén visszaváltsák. De a státusukat tekintve jobbágyi helyzetű települések közül is a legnagyobbak, legnépesebbek már mezővárosi jogállást tudnak biztosítani maguknak: földesúri terheik pénzben való folyamatos megváltását, s ennek fejében jogot s lehetőséget arra, hogy a Kommunitás éppúgy, mint keretein belül a földesúrral való közvetlen személyes függésből kikerült egyén a jobbágyparasztnál szabadabb kezet nyerhessen közösségi életének éppúgy, mint egyéni gazdaságának irányításában. Itt e külső szolnoki tájon a II. József kori népszámlálás ilyen mezővárosként tartja nyilván Tiszafüredet, Mezőtúrt, Poroszlót, Törökszentmiklóst, – Pest megye Tisza felé hajló részein Abonyt és Ceglédet; s a Jászság és a Kunság eleve szabad paraszti viszonyai között bizonyos bíraskodási jogkörrel is felruházott Berényt, Apátit és Árokszállást, – a Nagy-kunságban Karcagot. A XVIII. sz. legvégével meggyorsuló fejlődés a XIX. század közepéig e tájon már több, korábban még falusi jogállású helységnek is lehetővé teszi majd a mezővárosi rang megszerzését. Mezővárosok és mezővárosi rangot megszerezni képes és majd meg is szerző jobbágyfalvak a XVIII. sz. végi közép-tiszai tájra jellemzően viszonylag oly nagyszámú csoportjából is ismét kiemelkedik azonban /s immár nemcsak fekvését vagy kiterjedését, de mind lélekszámát, mind funkcióinak súlyát tekintve is/ Szolnok kamarai mezőváros.

II.

Lélekszámát tekintve Szolnok, ha nem is a legelső, de a táj mezővárosai között kétségtelenül az első között áll. Mezőtúr kétségtelenül népesebb nála II. József korában 7694 lakosával; s népesebb a másik irányban az ugyancsak kamarai kézen lévő 7940 lakosú Cegléd is. A Hármaskerület települései közül északra Jászberény 10200, – keletre Karcag is több, 7200 főnyi lakost számlál. Szolnok 6229 főnyi népességével /mely beszámítva a 28 távollévő bennszülött és a 71 ideiglenesen itt tartózkodó különbözetét, 6271 főre emelkedik/ csak utánuk következnek /de már megelőzve a 5300 lakosú Törökszentmiklóst s a Jászság s a

Nagykunság több helységét is. A 6229 lakosból 3150 a férfi, ebből 1256 házas. A férfi népességből 21 a pap /itt a városban lévő obszerváns ferencesek növelik meg a létszámot/, 93 a nemes, mindössze egy a honoratior, tehát a nem nemesi értelmiségi, ill. legalábbis szellemi jellegű munkát végző személy. -Az utóbbi adat arra utal, hogy a sóhivatali kistisztviselők, Verseghy néhai édesapjának hivatali kollégái között is ekkorra már nyilván a szegény nemesek kerülnek túlnyomó többségbe. 101 a férfi polgár – tehát a nem nemesi, de nem is úrbéri szolgáltatásoknak alávetett háztartásfő; nyilván közéjük tartozik az iparosság jelentős hányada is. 442 a paraszt, tehát az úrbéres viszonyoknak alávetett, földdel ellátott háztartásfő; kb. ugyanennyi az ezek gazdaságát, iparát közvetlenül folytatni képes polgári és paraszti „örökösök” száma is. 682 az úrbéri viszonyok között élő földnélküli, legfeljebb házzal ellátott agrárnépességnek, a zsellérségnek férfilétszáma, 242 férfi, mint „a Birodalom egyéb szükségleteire fordítható” személy van nyilvántartva. Nyilván ezek közé van besorolva az iparosok segédszemélyzetének nem kis hányada is. S hogy magas a gyermekhalandóság, azt a „sarjadék” egyenetlen kormegoszlása mutatja: a 12 év alatti fiúk száma 845, de a 13-17 éves korcsoport a számnak arányosan már csak jóval kisebb hányada: mindössze 230 fő.

Lélekszáma önmagában is még nem látszik Szolnoknak valamilyen sajátos helyet biztosítani a táj nagyobb városainak sorában, s arra még társadalmának a népszámlálás adataiból kibontakozó szerkezete sem sok támpontot ad. Itt egyedül a „polgár” kategóriájába sorolt, földnélküli iparosság nagy száma a feltűnő. Az egész kettős megyében Eger s Gyöngyös után következik, még a jóval nagyobb Ceglédét is felülmúlja. Tudjuk: a Kamara számukat tudatos telepítéssel is sokasította, elsősorban a Németváros német és cseh iparosainak behozatalával. Az így kialakuló iparos központ a század második felére már egyre több magyar iparost is ide vonz. Már 1769-ben, alig 3 évvel azután, hogy a gyermek Verseghy elhagyja szülővárosát, 80 önálló iparosról tudunk; s közülük csak 6-nak van negyed- vagy ennél nagyobb jobbágytelke, ami folyamatos ipari foglalkoztatottságukat látszik tanúsítani.

Ennek ellenére is azonban a város népessége döntő többségben agrárjellegű. 1771-ben az úrbéri összeírás tanúsága szerint Szolnokon 65 egész-, 82 fél-, 234 negyedtelkes gazdát találtak: ez a szám /összesen 381/ nagyjából összhangban van a másfél évtizeddel későbbi népszámlálás paraszti háztartásfőinek létszámával. – A zsellérek itt még csak 149 főnyi létszámának a népszámlálásban mintegy 4 és 1/2-szeresére való emelkedését jól magyarázza, hogy e kategóriában a népszámlálás, – az urbáriummal s a „paraszt” kategóriákkal ellentétben – már nem háztartásfőket, hanem valóban a teljes férfi létszámot vette számba. Ez az agrárnépesség a 9070 holdas tulajdonképp szolnoki határ mellett /melynek a legelők szempontjából szűk voltát már az 11772. évi úrbéri rendezés elismerte/ a kamarától, majd a szomszédos földesuraktól is már korán különböző puszták bérletére kényszerült, elsősorban állatállományának eltartása céljából. Ám határának nagysága, jelentős agrárnépessége ellenére is a mezőgazdaságra és az állattartásra alapozott szolnoki gazdaság önmagában még nem biztosíthatott volna jelentős szerepet magának Jászberény, Mezőtúr, Cegléd, Nagykőrös kereskedelmileg már korábban kialakult helyi funkcióinak vonzási körében. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy a Kamara jóindulatú és méltányos földesúr volt szolnoki jobbágyaival szemben, akiktől földesuraságának egész ideje alatt megelégedett a földesúri szolgáltatások nem elviselhetetlenül nagy összegű megváltásával, s ugyancsak nem elviselhetetlen átalány összegért engedve át nekik a földesúri haszonvételeket és a Tiszán itt létesített nagy fahíd vámjának bérletét. A szolnokiak méltányos cenzus fejében így mindvégig gyakorlatilag a szabad parasztok jászokhoz és kunokhoz hasonló jogállását bírták, annival is hasonlóbbat ehhez, hogy a Kamara révén ők is

közvetlenül az államhatalom személytelenebb alárendeltségében éltek, magánföldesurakat nem ismerve maguk felett.

III.

Szolnok sajátos központi funkcióját a tájban nem agrárius vonásai s elsősorban még csak nem is a többi környező mezővároshoz képest valóban nagylétszámú és szakmailag differenciált kézműiparosai adják meg. A megelőző évszázadokban betöltött katonai kulcshelyzetére ekkorra már csupán a régi vár immár egyszerűen csak kaszárnyaként használt falai utalnak. Ám a vár helyére most a híd lép és a sóraktárak: a város immár nem is csak regionális, de országos jelentőségét korunkra már ezek, ill. az általuk kifejezett új békés, forgalmi-szállítási funkciók adják meg. A város ui. egyik fő végcélja a Tiszán lefelé úszó tutajoknak, s a rajtuk a máramarosi kincstári sóbányákból érkező roppant sómennyiségnek is. A Tisza-parton, a Zagyvának a várat körülfogó mellékárka alatt ott állnak 3 csoportban a sóraktárak épületei: ide raktározzák be a tutajon érkezett sót, a innen szállítják azt immár tengelyen Pest, ill. Dunavecse, és Pesten át a Dunántúl felé. A só roppant fontossága az emberi és állati táplálkozásban s az ország folyamatos sóellátásához fűződő állami, nem utolsósorban pénzügyi érdekek a szolnoki csomópont forgalmát, jelentőségét csakhamar igen nagyra növelik. Jellemző erre, hogy már a XVIII. század elején felmerül a várost Pesttel összekötő hajózható csatorna terve /ennek aktualitása korunkig megmarad/, megőrizve a korabeli gazdaságossági számítások révén egyszerismind a forgalom méreteire vonatkozó számadatokat is. Nos, 1803-ban a Szolnok s Pest közötti áruszállítás mennyiségét már kb. évi 200 ezer mázsára becsülik /ez kb. 50 kg-os mázsákról lévén szó, 10 ezer tonnát, ezer vagonjt jelent/; a Szolnok-Poroszló és Pest közötti sószállítást ezen felül 450, a Szolnok és Dunavecse közötti szállítást további 100 ezer mázsára. – Jellemző, hogy a visszafelé Pestről Szolnokra irányuló forgalom még a 20 ezer mázsát is alig éri el. Együttesen kb. 750 ezer mázsá,- mai számítással kb. 3750 vagon forgalom ez, amit ha József nádor, akihez a számításokat felterjesztik, utánaszámolva 670 ezer mázsára szállít is le /tehát kb. 400 vagonnal kevesebbre becsül/, – még ez is bőven elégségesnek látszik szemében ahhoz, hogy a csatornaépítés újabb terveit reálisaknak, megvalósításukat kifizetődőnek tartsa. Olyannyira, hogy 1826-ig a csatorna terve komoly formában napirenden marad, sőt előkészítésére már bizottságot is küld ki a kormányzat.

Ez a maga korában valóban hatalmas méretű szállítás új és az egész közép-tiszai tájban valóban teljesen egyedi vonásokat rak fel Szolnok arculatára. A só kirakásához állandó napszámosokra van szükség, akik a sótömböket a tutajokról a magas parton álló raktárakhoz szállítják: más napszámosok benn a raktárakban tornyozzák szabályos halmokba a sótömböket; ismét más napszámosok a tutajokat alkotó szálfákat emelik ki a vízből és vontatják a partra. Nem rosszul fizető s állandó folyamatos munka ez. – A zsellérség jelentős hányada nyilván itt talál foglalkoztatást; de korán meg is rokkantja az ebből élő embert. Külön foglalkozás a tutajokat irányító, nagy gyakorlatú román kormányosok hazaszállítása. – Debrecenig ez a kincstár költségén történik, s számos fuvarosnak nyújt megélhetést éppúgy, mint a só tengelyen való továbbítása. A tutajokon érkező fa pedig majd megindítja egy jelentős fafeldolgozó ipar és több más, a drága faanyagot utolsó porszemig racionálisan felhasználni képes egyéb iparág kialakulását is. Az agrárváros és a kézműipari központ hagyományos, és a szállítási-forgalmi gócpont új típusú s a tájon egyedi funkciói mellé Szolnok a XVIII. sz. második felében már egyfajta adminisztratív központtá is válik. – Eltérő ugyan a megyei székhelyekre oly jellemző, helyi feudális színezetű politikai-közigazgatási funkcióktól, mivel egy országos, személytelenebb, – bár ugyancsak feudális alapú,- de lokálisan elsősorban már csak tisztán kincstári, pénzügyi, gazdasági-igazgatási feladatokat ellátó kis apparátusnak központjává lesz.

IV.

Balla 1793. évi térképének oromzatát legfelül férfiarckép koronázza kör alakú medalionba foglalva. Mintegy csúcspontja ez a térkép oromdíszének, egy későbarokk obeliszknek, melynek – most látjuk csak – a mitológia nyájas alakjai csupán talapzatát díszítő mellékalakul szolgáltak. Az arckép Sándor Lipót főherceg nádort ábrázolja, s ahogy a mitológia Pánja és Cerese a térképen ábrázolt táj agrárjellegére, a mindennek fölé helyezett portré immár az egész országnak arra a sajátos helyzetére utal, amelyet a főherceg nádor személye fejez ki és testesít meg: a Habsburgok által képviselt abszolutista tendenciáknak és a rendi államszervezet formáinak arra a sajátos egymásmellettségére, ellentétére és ugyanakkor összefonódására, mely a XVIII. sz. végének immár egész Magyarországra, a Verseglyt elbocsátó tájra és annak tágabb keretére egyaránt oly döntő, meghatározó erővel nyomja rá a feudalizmus bélyegét. De aminek nyomása alól itt Magyarországon belül mégis éppen ez a táj talán a legszabadabb és közvetlenül viszonylag a legérintetlenebb.

S ha szabadság és érintetlenség éppen a feudális viszonyok által jellemzett országban nagyon viszonylagos fogalmak is, de kétségtelen, hogy ez a vidék tudatosan és elszántan őrzi és igényli is azt a szerény szabadságot, amit a Jászság és a Kunság szabadparaszti jogállása és a földesúri viszonyok között is némi mozgást biztosító mezővárosi lét tud biztosítani. Ennek vonzóerejére s az ezt elnyerni kívánó szívós energiákra mi sem jellemzőbb annál a harcnál, amit a népesebb, módosabb falvak, kivált e tájon, folytatnak érte, – és nem is teljesen sikertelenül. – Gondoljunk a mezővárosok számának 1848-ig történt állandó növekedésére; Nagykovács, Kecskemét roppant költségeket felemésztő megváltkozására, vagy arra az eleve reménytelen, mert intézményes alap nélküli küzdelemre, melyet a Nagykovács határain Szarvas fog folytatni soha nem volt nagykun privilégiumának visszaszerzéséért. De a jogok birtokában lévő városokban tovább is mozog az emelkedés igénye. Már régóta tudjuk: Dózsa nem véletlenül erre a tájra vezette seregeit és nem véletlen, hogy a Versegly születését alig 3 évvel megelőzve 1754-ben meginduló Törő-Pető-Bujdosó-féle, a protestáns, nemzeti és paraszti követeléseket oly sajátosan keverő paraszttömegmozgalom egyik központja éppen Mezőtúron van. Mint ahogy a táj parasztjait még 1781-ben // is képes nyugtalanságba hozni egy magát Rákóczinak mondó, nyilvánvalóan elmebeteg parasztember megjelenése – s 1848 legválságosabb napjaiban Kossuth is először ehhez a néphez fordul lángoló szavaival.

De a nagyobb szabadságra, a feudális kapcsolatok lehető minél alaposabb lazítására irányuló ilyen, s éppen erre a tájra oly jellegzetes törekvések mögött a XVIII. sz. utolsó harmadától már a század végi társadalmi fejlődés fővonalában álló, nagyon is reális és dinamikus erők rejtőznek. – Az a társadalmi mozgás ez, melyet a mezőgazdasági árutertermelés lehetőségeinek megjelenése és gyorsuló kibontakozása egész Magyarországon megindít. Támaszkodva azonban azokra az éppen e tájra már eleve meglevő lehetőségekre, melyeket a feudális kötöttségek részleges, regionális hiánya vagy lazulása nyújtott, itt már viszonylag korán megindulhat egyfajta paraszti árutertermelés kialakulása is. Ennek /valamint olyan tényezőknél, mint a mezővárosi kézműipar, vagy éppen Szolnok esetén, a szállítási-forgalmi feladatok/ bázisán egy immár polgári paraszti társadalmi szerkezet bontakozott ki. Persze, hangsúlyoznunk kell, ez a szerkezet nem polgári, – a szónak a polgárt a klasszikus városlakóval azonosító értelmében, – de mégis polgári, vagy legalábbis polgári már s legalább annyiban, amennyiben kereteit, mezővárosait valódi városoknak tekintjük, fogadjuk el. Márpedig a településektől az őket várossá emelő legjellegzetesebb elemeknek, az itt összpontosuló központi funkcióknak meglétét nem lehet már elvitatni. Hiszen kétségtelen központjai környékük kereskedelmének /Mezőtúr híres állat-, Jászberény nem kevésbé jeles

gabonavásárai már a XVIII. század közepén is ismertek/, részben iparcikk ellátásának, s helyet kapnak bennük különböző primitív adminisztratív központi funkciók is: államiak /mint Szolnokon a már emlegetett sóigazgatás/, vagy municipálisak /mint Jászberényben vagy Karcagon a Jász, ill. a Kun kapitányság/, vagy földesúriak, mint Törökszentmiklóson. A forgalmi, közlekedési funkciókra postaállomások, vendégfogadók megléte utal. Elég szegényes központi funkciók ezek még, de szervező hatásuk már kétségtelen: nemcsak területileg, egy körzet vonatkozásában, hanem saját infrastruktúrájuk kezdetleges szervezését – s mindenekelőtt /bár itt immár legalább annyira okról: a várost várossá tévő tényezőkről, mint okozatról: a város hatásáról beszélhetünk/ társadalmi munkamegosztásuknak viszonylag előrehaladott voltát illetőleg is. Ha korlátolt s nagyon is egyoldalú, egysíkú munkamegosztás is még ez – hiszen magának a mezei /kivált a sokban még nagyon is extenzív/ gazdálkodásnak munkaszervezete nem is tesz lehetővé erősebb munkamegosztást, – mégis /párosulva a jász és kun területeken a redemptusság által teremtett jogi kategorizálással/ a városokon belül már létrehozza az olyan konfliktusokat is, mint amilyenek 1754-ben Mezőtúron a Törő-Pető-Bujdosó-féle mozgalom előkészítésében játszanak oly nagy szerepet, s amelyhez sokban hasonlót még jóval később /pl. a jászapáti 1819. évi mozgalomban: gazdag városvezetők és szegény redemptusok s az utóbbiak mögött álló tömegek konfliktusában/ is megfigyelhetünk. Olyan társadalmi mozgást jelző konfliktusok ezek, melyek a társadalmi és gazdasági fejlődésre utaló, már előbb idézett adatokkal együtt a főherceg nádor felemelt arcképe alatt békésen és hódolattal csoportosuló antik istenek oltalmazta és képviselte táj barokk keretű képére, ha még csak halványan is, de már valóban egy polgári társadalom józan koordinátáit kezdik rávetíteni.

E mozgás megléte jellegzetesen tükröződik a táj mezővárosainak erősödő, gazdasági bázisukra, társadalmi szerkezetükre oly jellemző művelődési igényein és törekvésein is. A polgárosodás előrehaladásával erősödnek és nőnek meg ezek is. Legtipikusabban talán Szolnokon figyelhető ez meg. Szolnokon a XVIII. században német és magyar iskola is működik, de míg a német város iparosainak iskolája szépen fejlődik, addig az elsősorban nyilván agrárnépességre épülő magyar iskola a XVIII. sz. végén minden szempontból elhanyagolt állapotban van: öreg, szinte vak tanítójának nyugdíjára úgy látszik, nem szívesen költene a város, inkább a gyerekek maradjanak el a tanulásban. Olyannyira, hogy – mint a helyi ferencesek házfőnöke írja a tanácsnak 1776-ban – már a jobb magyar gazdák is a német városi iskolába küldik gyermekeiket, – igaz, magyar könyvekkel: itt ui. a gyermekek már némi számolást is tanulnak, aminek nemcsak az iparos, hanem a piacra gazdálkodni kezdő paraszt is egyre nagyobb szükségét érzi. A házfőnök - hivatkozva a kornak a tanult ember iránti megnövekedett igényére – a magyar iskola mindössze 53, gyengén tanuló növendékével szemben Törökszentmiklós példáját tárja a magisztrátus elé: itt több mint 300-an járnak iskolába. Szolnokon az iskolaügy fellendülését egyébként a napóleoni háborúk gabonakonjunktúrája fogja meghozni. A pesti csatornaterv induló számítgatásaival egyazon évben a város már új iskolaépületet emel, az átlagosnál magasabb fizetéssel alkalmazza tanítóit, megkívánja a latin nyelv elemeinek oktatását is. Egyenes az út ezután, – a városfejlődés sodrában – 1831-re az algimnázium felállításáig, – kulturális igény és társadalmi-gazdasági fejlődés összefüggéseinek e tájon talán legvilágosabb példajaként.

V.

Ám a környezetnek: a mindössze 9 éves Verseghyt vonzásköréből örökre elbocsátó tájnak, s a benne ekkor még csak mozduló társadalmi erőknél ez az ismertetése nem csupán formalitás ekkor, mikor szülővárosában a költő emlékét idézzük. Mert ha igaz is, hogy tudtunkkal Verseghy életében soha többé nem tért

vissza – legalábbis hosszabb időre nem – a Tisza parti városba, – bár annak képe, mint láthattuk is, végig oly bámulatos elevenséggel élt emlékezetében, – szülővárosának és a körülötte szerveződő tájnak, a tájra jellemző, ott alakuló társadalmi struktúrájának éppen legjellegzetesebb elemei már nagyon is visszatérnek egész életének struktúrájában, mintegy alapjaikban közös modulrendszerre: az őket alakító társadalmi mozgás azonos voltára, azonos törvényszerűségére utalva. És ha persze indokolatlan, sőt történetietlen vulgarizálás lenne is a közvetlen kapcsolatok kimutatásának erőltetése, – mégis kétségtelen, hogy a költő életét és a táj gazdagságának és társadalmának fejlődését a bennük érvényesülő közös vonások, közös tendenciák mindennél mélyebb közösségben kapcsolják össze. Ugyanis ez, a feudalizmus viszonyai között még csak igen korlátozottan érvényesülő paraszti áruterelés, ill. a nyomán itt /és éppen itt/ a szabadparaszti kerületekben és a mezővárosokban a paraszti kispolgárosodás megindulása, /melyet két tűz közé vesz a reakciós konzervatív nemesség politikai-adminisztratív nyomása és a modern polgárosodó nemesség gazdasági versenye/ és egy, ha persze egyelőre csak ennek funkcióihoz mért színvonalú értelmiség kialakulása, alapjában meglehetősen azonos jellegű problémákat vet fel Verseyhy életpályájának jellemző jegyeivel. Mert Verseyhy élete nem a felvilágosodott arisztokraták vagy jómódú haladó birtokos nemesek anyagilag-társadalmilag többé-kevésbé biztosított, elemi gondoktól végig mentes pályája. Verseyhynak pályája során törekvéseiben, már azok legkezdetén is, de szinte mindvégig, a létfenntartás legelemibb problémáival kell megküzdenie – éppúgy, mint az induló céhes, de még sokkal inkább a céhen kívül rekedt kisiparosnak vagy a már szerény áruterelésbe kezdő parasztembernek. A kétségbeesett törekvés az értelmiséggé válásnak a feudalizmus viszonyai között a szegény ember számára még legjárhatóbb útjától, a feudalizmushoz azonban ezer szállal hozzákötött papi pályától való elszakadásra, a független világi értelmiségi státusára; – e törekvés kudarcai és hosszabb-rövidebb kompromisszumai: a lazuló moralitású pálosoknál majd a tábori papságnál tett kísérletek; az egyre táguló szakadék az előírással egyházas életmód és saját életvitele: szerelmes versei, többé-kevésbé nyílt szerelmi kapcsolata között, – éppúgy, mint az előírással vallásos világkép és a voltaire-iánus világtörténet fordítás, majd a jakobinusokkal való szövetkezés fenntarthatatlan ellentéte, s ráadásul maguk az életét végigkísérő elemi anyagi problémák: mind a bontakozó, saját lábára állni akaró kispolgári vagy kispolgáris réteg anyagi-társadalmi nehézségeire, problémáira visszhangzanak.

És hogy egy társadalmi réteg és a belőle szakadt egyén sorsának és problémáinak ilyen mély azonosságát nem csupán valamilyen elvont spekuláció láttatja a kutatóval, azt Verseyhy munkásságának éppen e kispolgárosodó társadalmi réteg nagyon is konkrét irodalmi, intellektuális igényeivel való szoros affinitása, mintegy éppen ezekre az igényekre ráhangolt volta bizonyítja. Mert mindenhol ennek nyomával találkozunk munkásságában: akár simán gördülő, jól zengő, a vers kispolgári eszményének szép szavaival, tetszetős képeivel nagyon is jól megfelelő verseire, akár a német kispolgár dallamvilágát, az ehhez illő magyar szövegek által oly hatásosan importáló és terjesztő Aglájákra, akár az olvasni most kezdő magyar kispolgár még csupán kezdetleges lektúr igényéhez szabott regényfordításaira ill. átdolgozásaira gondolunk is. /Nem véletlen, hogy van, amelyben a szegény self made man emelkedéseinek útja az éppen a tiszai tájra jellemző marhakereskedésből szerzett vagyon, s végcélja már a pesti élet, a sajátosan magyarországi viszonyok között legkifejlettebb urbanitás. /De ebben az affinitásban gyökerezik végül nyelvészeti felfogása is, mely oly hevesen száll síkra az anyanyelvét többé-kevésbé csupán ösztönösen beszélő, /az ikes ragozást pl. már nem is érző/ kisember nyelvének országos normaként történő alkalmaztatásáért. S e kapcsolatot költő és az őt elbocsátó kispolgárosodó társadalmi réteg, /ill. ez

utóbbin keresztül sok áttétellel az e társadalmi réteg által jellemezhető emberi magatartása is. Mert ahogy a műveiben képviselt, bennük hangot kapó ízlés oly sokban szemben és részben felette is áll a feudalizmus ízlésében gyökerező normáknak, – de /hasonlóan a rá reagáló társadalmi rétegek felemás helyzetéhez/ alatta is áll az e normákat felváltani hivatott, s éppen erre készülődő, új, a polgári magasműveltség a nemesi polgárosodás igényeitől kialakított ízlésbeli normáinak – úgy áll szemben az ő emberi magatartása is nemcsak az orthodox nemesi, hanem a polgárosodó nemes képviselte polgári magatartás eszményeivel is. Legjobban talán az előkelősködéssre mindig is hajlamos Kazinczy viszolygásán mérhetjük ezt le fogolytársának méltóság nélküli, ill. legalábbis általa annak érzett viselkedésén, pongyola, lompos viseletén, s a költő végül is magaválasztotta környezetén a budai Víziváros kispolgárai között, a nádor ajtónállójával közös házacskájában, félénk daccal különítve el magát a „valódi” írótól és tudósoktól.

Ez a természetében gazdag, de anyagi-társadalmi körülményeiben mégis oly szánalmasan szegényes élet ilyen konfliktusai és problémái azonban érthetőbbé is teszik, hogy a jakobinus per vádlottjai közül végül is miért éppen Verseghy tölti ki a leghosszabb börtönbüntetést, s miért üldözi a bécsi udvari körök haragja még akkor is, mikor a hazaiak már megbocsátanak neki? A bécsieknek jobb a szimata: az életpályában, az életműben és az általuk tükrözött és igen kifejezett társadalmi törekvésekben jól megérik azt a pillanatnyi gyengesége, színvonalának alantibb volta ellenére is hosszabb távon már nagyon is veszélyes – és feltartóztathatatlanul erősödő – magatartást, mely a nemesi ellenzékiiségtől eltérően, immár minden vonatkozásában, politikai, társadalmi, viselkedési normáiban egyaránt eleve kívül áll a feudalizmuson. E magatartásnak megfogalmazása, formába öntése, ezáltal tehát mintegy szervezése, így a fennálló rendre még ártatlan formáiban is bizonyos s egyre nagyobb s egyre valószínűbb veszélyt rejt magában. S e veszély realitását legjobban az fogja bizonyítani, hogy alig másfél-két évtizeddel Verseghy halála után ennek a magatartásnak irodalmi-politikai vetülete, s éppen e réteg immár tömegesen megjelenő szószólóinak – köztük Petőfinek, Aranynek – megfogalmazásában válik a magyar irodalom fejlődésének s a politikai gondolkodásnak is egyik fő, a polgári forradalom tömegbázisát és a függetlenségi harc belpolitikai stabilitását is szolgálni képes ágává.

Tájnak és szülöttének e mély és sokszoros belső kapcsolatát látva, talán nem volt indokolatlan a táj képének s a rajta kibontakozó társadalmi mozgásnak a költő portréjával, annak ezzel rokon vonásaival együttes bemutatása.

Jegyzetek

A táj képére Balla Antal Festetics György gróf költségén készített és kiadott, a szövegben idézett 1793. évi térképen kívül: Palugyay Imre: Magyarország ... legújabb leírása. III. k. Pest 1854. – az idézet a talajról: 324. l.; Fényes Elek: Magyarországnak ... mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. Pest 1837. III. k. 183. sk. 1. /Külső Szolnok/, és V. k. 127. sk. 1./ Hármas kerület/. – Az 1786. évi népességszám adatok: Dányi Dezső–Dávid Zoltán /szerk./: Az első magyarországi népszámlálás /1784-1787/. Bpest 1960. – A város földesúri és agrárviszonyairól, települési rendjéről, iparosairól, a sószállításról Botár Imrének a szolnoki várostörténet jeles kutatójának két tanulmányát idézhetjük: Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században /Szolnok 1941/, és Szolnok agrártörténete a XIX. században / Századok 1943 78-104. l./ A csatorna tervéről és a forgalom méreteiről: Szollás Ella: A Duna – Tisza csatorna terve Pest és Szolnok között 1803-1826. Bpest 1930. – Az 1754. évi mezőtúri mozgalomra:

Wellmann Imre: Az 1753-i alföldi parasztfelkelés – az ál Rákóczi: Várkonyi Ágnes–Esze Tamás: A Rákóczi hagyomány mozgósító ereje a XVIII. században /mindkét tanulmány a Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711-1790. Bpest 1952. c. kötetben./; a táj későbbi mozgalmaira Szántó Imre: Parasztmozgalmak /Heves megyei füzetek 4. sz./ és uő: Parasztmozgalmak Heves és Külső Szolnok megyében a XIX. sz. első felében. Eger 1955 /Az egri pedagógiai főiskola füzetei 16. sz./ A jászapáti mozgalomra: Kaposvári Gyula: „Csengesd meg, bungasd meg...” Az 1805-20-as jászapáti parasztmozgalom verses krónikája. Jászkunság 1955. 4. sz. – A táj és benne Szolnok iskoláztatási viszonyaira: Sugár István: Adatok a Szolnok megyei népiskolai oktatás XVIII. századi történetéhez. Jászkunság 1971. 4. sz., és uő: A népiskolai oktatás Szolnok megyében 1771/72-ben. Jászkunság 1972. 2. sz., továbbá Iványi Ede: A szolnoki m. kir. állami főgymnásium története 1831–1896. Szolnok 1896. – benne a ferences házfőnök 1776. évi beadványával. – Verseggy életére legrészletesebben Császár Elemér: Verseggy Ferenc élete és művei: Bp. 1903.: – munkásságának modern értékelésére /s ezen belül a marhakereskedő megvagyonosodására vonatkozó utalást/ ld. Tarnai Andor Verseggy életrajzát a Sőtér István szerkesztette: A magyar irodalom története III. kötetében /Bpest /1965/ 1963 – 171. l. Jól használható még a Verseggy Ferenc 1757-1822. /Szerk. Kisfaludy Sándor / Szolnok 1957. c. kiadvány, – benne Benda Kálmán tanulmányával Verseggynek a jakobinus mozgalomhoz vezető útjáról. – A kispolgárosodás társadalomtörténeti jelentőségére ld. a Petőfi és kora c. kötetbe /Bp. 1970/ írott, Petőfi és a pesti kispolgár c. tanulmányomat, ahol a problémát részletesebben kifejtem. Befejezésül hangsúlyoznunk kell, hogy e rövid előadásban nem léphettünk fel a Verseggy tevékenységét ill. a táj történetét meghatározó akár csak legfontosabb elemek és források, feldolgozások rendszeres felhasználásának vagy akár csak megemlítésének is igényével: egyes fontosnak és jellegzetesnek érzett elemek, problémák és összefüggések megemlítésénél, kiemelésénél többre itt nem vállalkozhattunk.

CSETRI LAJOS: Verseghy nyelvfilozófiája

A Kazinczy-kor szellemi mozgalmait és izgalmait legteljesebben tükröző dokumentumban, Kazinczy levelezésében az egyik leggyakrabban szereplő kortársi író, a neológusok számára a nagy ellenfél és botránykő, az ortológia dunántúli hívei szemében pedig a zászló az a Verseghy Ferenc, aki börtönből való kiszabadulása után, életének még hátralevő két évtizedében talán a legtöbbet publikáló magyar író. Ennek a lázas tevékenységnek egyik leggazdagabb oldala nyelvtudományi munkássága, német, magyar és latin nyelvű, részben tudományos, részben oktató célzatú könyveiben. De ahogy szépirodalmi, esztétikai, és történetírói felfogása és eszményei is lényegében már börtöne előtt kialakultak, „börtöntanulmányai” a már korábban kialakult nyelvészeti felfogását sem változtatták meg gyökeresen, inkább a már kialakult felfogás részletesebb kibontásáról, egy és ugyanazon rendszer – sokszor önismétlő – egyre szélesebb kibontásáról lehet beszélni egymást sűrűn követő nyelvtudományi munkáiban. Már első, 1793-ban megjelent tanulmányában, a *Proludium in linguae hungaricae, ad systema Adelungianum...* címűben kifejti magyar nyelvtanának és helyesírásának egymással szorosan összefüggő rendszerét, s a börtön utáni műveket olvasva az ember lépten-nyomon nemcsak azonos vagy rokon gondolatokkal, de a legtöbb esetben még ugyanazokkal a példákkal is találkozunk.

Kifejezetten a nyelvtudományi megítélés alá eső gondolataival foglalkozni nem feladat; ezt ülészsakunk más előadásai, illetve egy korábbi, 1957-es szolnoki megemlékezés kiadványának tanulmányai megteszik, illetve megtették. Ellenben – ha előadásom címe kissé megtévesztő jellegű is – azokkal a nyelvelméleti alapokkal szeretnék foglalkozni, melyek Verseghynek nem csupán nyelvészeti és ortográfiai felfogását határozták meg, hanem a kor magyar irodalmának legfontosabb szellemi mozgalmával, a nyelvújítással kapcsolatos felfogását is.

A XVIII. század Európájában, részben későközépkori, részben XVII. századi nyelvfilozófiai irányzatok továbbfejlesztésével rendkívül izgalmas nyelvelméleti fejlődés következett be. Legfontosabb irányzatai, a racionalizmus, az empirizmus és a nyelvi misztika már ókori előzményekre is visszatekinthetnek, a platonai, arisztotelészi filozófia, valamint a sztoicizmus nyelvi felfogására, s az alexandriai iskola grammatikusainak nyelvszemléletére. De a modern logika és a természettudományos kutatás fellendülésének nagy korszaka, a XVII. század mégis sokkal nagyobb lehetőségeket nyújtott ez irányzatok szemléletének tudományos alapra való helyezésére, megújítására. A XVIII. századba forduló nyugat-európai gondolkodás olyan óriásai, mint Locke, a nyelvi empirizmus atyja, és Leibniz, a nyelvi racionalizmus megújítója képeznek új kiindulási pontot, hogy a felvilágosodás évszázadában, mint minden egyéb szellemi területen ennek a két, az újkori európai tudományos gondolkodásból táplálkozó irányzatnak a tendenciái igen sok vonatkozásban összeolvadjanak, egymástól szinte elválaszthatatlanul összefonódva támogassák egymást. Végső fokon természetesen a nyelvfilozófia alapvető kérdéseinek tekintetében is szétválaszthatók elvileg a racionalizmus és empirizmus nézetei, de vegytiszta formájukban a század úgyszólván egyetlen nyelvi gondolkodójánál sem találhatjuk meg őket.

A harmadik nagy európai nyelvfilozófiai irányzat, a nyelvismisztika elsősorban a német misztikából és pietizmusból, valamint az európai újplatonista hagyományból táplálkozik, s a XVIII. századra, legtöbbször empirista és

racionalista tendenciákkal összefonódva Viconak, az angol preromantika esztétikai szempontú nyelvfelfogásának s végül Hamann és Herder Sturm und Drang nyelvfilozófiájának lesz ihletőjévé, ez azonban Verseglyt egész életútja során még csak nem is érinti, s ezért a vele való foglalkozástól eltekinthetünk. A felvilágosodás századának fellendülő nyelvi gondolkodása a nyelvbölcselet mindenkori alapkérdéseivel foglalkozott elsősorban: 1. a nyelv és gondolkodás viszonyának, 2. a nyelv keletkezésének és fejlődésének, tehát történetiségének problematikájával, 3. a nyelv funkciójával, használatának céljával. Mindezekre a kérdésekre vonatkozóan a magyar felvilágosodás és nyelvújítás korának gondolkodói közül senki sem fejtett ki összefüggő nyelvfilozófiai rendszert, de a magyar nyelv megújításának, modernizálásának, majd a XIX. század első évtizedeiben az irodalmi stílus megújításának szükségszerűsége – többé-kevésbé pragmatikus szinten – nem csupán a kor szükségleteinek igényét kielégíteni tudó cselekvést, hanem ilyen tárgyú reflexiókat is kiváltott a nyelv és irodalom terén munkálkodókból. Versegly műveiben is megtaláljuk az ezekre a kérdésekre adott feleletet, vagy kifejtett meghatározások formájában, vagy nyelvtani és ortográfiai rendszerének felépítésébe rejtve. Végső fokon ezek határozták meg a magyar nyelvűvelés aktuális kérdéseivel kapcsolatos álláspontját is. Ezért érdemes őket röviden összefoglalni, s megkísérlni részben a kor nagy nyelvfilozófiai irányzataihoz, a racionalizmushoz és empirizmushoz való vonatkoztatásukat, részben pedig a magyar nyelv- és stílusújítás alapvető történelmi feladatával kapcsolatos értékelésüket.

1. A nyelv és gondolkodás viszonyával kapcsolatban, mint azt Szauder József Versegly és Herder című tanulmányában /A romantika útján 145 p./ kifejti, elsősorban Herder és Condillac nézeteinek hatását lehet igazolni. Annál többet és határozottabban később sem mondott erről a kérdéstről, mint Proludiumának 117 §-ában: „Si animadvertamus: per vocabula cujusvis linguae non quidem res ipsas, sed earum tantummodo nomina, atque adeo, non objectorum quidditatem, sed abstractos quospiam characteres exprimi; nihilominus tamen linguam, unicum fere, ac praecipuum promovendarum artium, scientiarum, atque cujuslibet culturae instrumentum esse.”/Proludium 84.p./

Ez az állásfoglalás elég határozottan utal a nyelvi empirizmussal való rokonságra, amikor a szavakat nem a tárgyak tulajdonságai kifejezőjének, hanem absztrakt tulajdonságú neveknek tekinti csupán, ha nem is locke-i értelemben az ideák, tehát eszméink, gondolataink neveinek, nyelvi kifejezésének tartja őket. A nyelv szavai elvont jellegének nagy szerepe van Herder és az empirizmus nyelvkeletkezési elméleteiben is. Egyébként azonban Condillac Versegly által hivatkozott műve, pármai korszakának összefoglaló, pedagógiai célzatú történelmi munkája is az empirista és szenzualista nyelvi nézetek hatására utal már a fogsága előtti Verseglynél is. Későbbi nyelvtudományi munkáiban is a gondolat és a kultúra kincsei kifejezésének, népszerűsítésének eszközt látja a nyelvben, nyelv és a mindenkori kultúra fejlettségi fokának összefüggéseit inkább az Adelung által nyomtatékosított módon látva, és a herderi nyelvelmélet későbbi nyelvmisztikus fejlődéséből, de már a nyelvkeletkezésről szóló pályamű felfogásából sem sokat hasznosítva. Nyelv és gondolat elválaszthatatlanságának, dialektikus egységének, sőt a nyelv elsődlegességének hamanni-herderi problematikája fel sem merül műveiben, pedig Herder bückeburgi korszakának a héber költészetről szóló nagy művére is hivatkozik Feleletében.

2. A nyelv keletkezésének tekintetében látszatra egyértelműen a herderi felfogást vallja. Eszerint, szemben a hagyományos racionalista felfogással, a nyelv nem konvencionális eredetű, nem közmegegyezés hozta létre, hanem a primitív ember szükséglete teremtette meg. De a herderi Ursprungra hivatkozás nemcsak a kor nyelvi empiristáinak, hanem racionalistáinak is ismertetőjegye: Révai éppúgy

hivatkozik rá, mint a nyelvi racionalizmus szinte még túlzóbb képviselője, Horvát István. Boldogréti Vig László álnéven kiadott, Révai tanítványai nevében épp Verseggy Tiszta magyarság-ával vitatkozó műve ugyanazt a felfogást képviseli, sőt ugyanazt a példát is idézi, mint Verseggy későbbi műveiben s mely példa a nyelv keletkezésére vonatkozóan Herder pályairatában olvasható, amikor a megnevezés, az első névadás szempontjából legfontosabb, legemberibb szervnek a valóság tárgyait a hangjuk után megkülönböztető fület tartja s példaként a juh elnevezését írja le.

Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk ezt a herderi hatást, kiderül, hogy Herder nyelvkeletkezési felfogásából is körülbelül annyit értett meg, amennyire szüksége volt, s éppoly keveset, mint a nyelv és gondolkodás viszonyára vonatkozó herderi, a romantikus nyelvszemléletet előlegező koncepcióból. Ugyanis aligha lehet azt állítani, amit Verseggy 1821-ben megjelent Magyar Grammatika avagy nyelvtudomány című munkájában, hogy Herder az *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*-jében megcáfolná azt a nézetet: „hogyan valamilyen nyelvek egyetlen egy régiüül származtak, s kevés hujja, hogy valamennyieknek reguláit ennek az egy réginék reguláihoz”/10 p./ lehet szabni. Ami Herder művében valószínűleg fideiste elemként létezik, ezt Verseggy másik nagy nyelvmestere, Adelung sem cáfolja határozottan *Deutsche Sprachlehre*-jében, hogy volt valamilyen ősnelv, csupán annyit állapít meg, hogy a szétköltözések következtében olyan fokú nyelvváltozás lépett fel, hogy bár a jelenleg is élő nyelvek közül az akkori közfelfogásnak megfelelően a héber a legrégebb, de sem belőle, sem más létező nyelvekből nem lehet teljesen rekonstruálni az ősi nyelvet.

De ha a herderi nyelvkeletkezés-elmélet legfontosabb elemeit némileg empirista torzításban és leegyszerűsítéssel be is fogadta Verseggy, az talán még feltűnőbb, hogy az ifjú Herder *Fragmente*-iből ismert nyelvregényt, vagyis a nyelv organikus fejlődésének hasonlatát is mennyire grammatikus-racionalista szimplifikálással dolgozza fel, teszi magáévá, nyilvánvalóan adelungi szellemben. Herdernél a nyelvfejlődés gyermek- és ifjúkora csodálatos színekben és rendkívül pozitív beállítással jelenik meg, mert elsősorban alkotó és a poétikussággal összefüggő szempontból tekinti annak a hammani felfogásnak az értelmében, mely szerint a poézis az emberiség anyanyelve. Herder felfogására az angol preromantika nyelvelméletének a gesztusnyelvet és a nyelvi primitivizmust idealizáló felfogása erősen hatott. Ezért nála a nyelv továbbfejlődése férfi és öregkorába poétikusságának elvesztésével, az inverziók és a szinonimák gazdagságának elszáradásával jár együtt, ezért ha a nyelv világosságban, filozófiai egyértelműségben és kommunikációt szolgáló jellegében nyer is, éppen a költészet és az élet szépsége tekintetében csak veszít. Ebből az angol preromantika és Rousseau kultúrkritikájára sokban emlékeztető gondolatmenetből Verseggy semmit sem fog fel, mert esztétikum felfogása és költészet-eszménye egyértelműen, még nagy latin nyelvű *Analyticájának* III. részében is a német felvilágosodás populáris esztétikájának, elsősorban Sulzer nagy lexikonjának hatása alatt áll. Nyelvi szemlélete pedig Adelung fejlődéshitét, a nyelv és a kultúra folytonos, töretlen /lényegében eléggé mechanikus/ együttfejlődésének hitét tükrözi. Valamennyi fogság utáni műve, nagyobb vagy kisebb terjedelemben, foglalkozik a nyelv életkorairól szóló tanával, különösen az aktuális nyelvművelés kérdéseivel összefüggően. A korai életkorok poétikusságának kérdése föl sem merül nála, csupán az a nézet, hogy mivel az egyes nemzeti nyelveket sehol sem hozták létre filozófusok, az anomalumok, tehát a nyelvi rendellenességek, rendhagyó alakok és ragozások stb. a nyelvfejlődés első korszakával függnek össze. Ezeknek az anomáliáknak megőrzése és tisztelete szerinte a nemzeti szellemi önállóság jegyei között nagyon fontos, de ez nem jelenti azt, hogy az ilyen, a nyelvi őskorból ránszármazott anomáliákat a nyelv férfikorában, grammatikája,

szókészlete, elsősorban élő szótövei, képzői és ragjai kikristályosodott használatának korszakában is tovább kellene szaporítani.

Hogy mennyire feltűnően ragaszkodik egykor kialakított anomália-példáihoz, annak jó bizonyítéka, hogy már Proludiumában anomáliaként fogta fel a ló-lovat, kő-követ ragozást, s annak ellenére, hogy nemcsak Révai, hanem nevében Verseghyvel vitatkozó ál- és tényleges tanítványai is fejére olvasták a korabeli finnugor nyelvhasználat eredményeit is felhasználva, hogy itt az eredeti tő volt a hosszabb, a lov- és a köv-, nem pedig egyszerűen a rendhagyó pongyola töltőhang szerepe van a v-nek, legkésőbbi műveiben is ragaszkodik ehhez a példához.

Révaival való nagy szembenállása is a nyelvfejlődés megítélésével volt kapcsolatos. Révai a nyelvtörténet akkoriban felfedezett emlékeit hívta tanulságnak a helyes magyar nyelvhasználatra, a magyar nyelv férfikorának, vagyis virágkorának a Pázmány halálával véget érő évszázadot tartotta, s kora nyelvhasználatában, különösen az ikes, általa másodiknak nevezett magyar igeragozási forma használatának zavaraiiban az öregezés, a hanyatlás jeleit fedezte fel. Verseghy a régi magyar évszázadok nyelvhasználatát semmiképp nem tekintette példának. Szerinte a magyar nyelv, mint minden nyelv, ifjúkorában érintkezésbe lépve más nemzetekkel és kultúrákkal, azokból sokat gazdagodott, az új kultúrák tárgyaira szolgáló elnevezéseket jórészt kölcsönvette, bár saját nemzeti nyelvének szelleméhez hozzáformálta, és sok esetben még az idegen nyelvek szólás-mondásait, idiotizmusait is átvette tükörfordításban. Ez azzal is összefüggött, hogy a magyar nép első tanítói, különösen az új hit oktatói nem voltak magyar származásúak. Épp ezért az utóbbi harminc évben /értsd: Verseghy korában/ virágzásába lépő magyar nyelv most érte el férfikorát s a mostani művelt nyelv szokás az irányadó a nyelvhelyesség és a grammatika tekintetében, sőt a korabeli művelt kiejtéshez alkalmazkodó fonetikus helyesírás tekintetében is. Itt Verseghy a többi ortológus felfogású korabeli nyelvészhez, pl. Pápay Sámuelhez hasonlóan nem fogadja el Adelung mintáját, aki a felsőszász német dialektus irodalmi nyelvi voltát egyeduralkodó helyzetében akarta erősíteni. Nem juttatott döntő szerepet a nyelvi egységesítés és a norma kialakításában egyik élő magyar nyelvjárásnak sem, bár a leghelyesebbnek ő is azt a Tisza mellékit tekintette, melyre a debreceni Grammatika alapozott, s mely hosszas történelmi fejlődés után s a körülmények kedvező volta miatt, s a nyelvújítási harcok végső folyamánaképp is a nyelvi norma – bár nem kizárólagos – de egyik legfontosabb alapjává vált.

A Révai-Verseghy vitában a grammatikusabb Révai abban a hitében, hogy a nyelv végső fokon logikus képződmény, melynek minden eleme, hangja jelentőséggel bír, még akkor is, ha ezt a jelentést ma már csak etimológizálással lehet kimutatni, nagyobb eredményeket ért el. Az anomalista Verseghy, aki nem akarta a nyelv minden elemének jelentését megmagyarázni, sőt egy egész sereg nyelvi jelenség keletkezését az eufónia, a jóhangzás törvényére vezette vissza, a konkrét vita legfontosabb pontjaiban alulmaradt. De hogy nyelvfelfogását, mely a Révaiéval összevetve kétségtelenül empirikusabbnak tűnik, milyen döntő mértékben határozta meg a felvilágosodás korának racionalizmusa, azt épp a nyelv szokással kapcsolatos felfogása mutatja világosan. Már a Tiszta magyarságban is hangsúlyozta a szokásnak a tanultsággal, a grammatika törvényeinek ismeretével összefüggő voltát és elvetette a dajkák nyelvét, de Feleletében /1818/ még élesebben és általánosítóbban fogalmaz: „Ne mondgya nekem azt senki, hogy az emberi nyelvnek fő bírója nem a Filozófia, hanem a szokás: mert én erre egyéb munkáimban már többször azt feleltem, hogy a nyelv dolgában bírónak még maga is a Filozófia a közönségesen bevett és az analógiának törvényeiben fekvő szokást ösmeri, nem pedig az egymással ellenkező rideg

szokásokat, melyeknek már ide már amoda csavarító erőszakoskodásai miatt a nyelv a műveltt és csinos nyelvhez illő rendtartásra fel nem emelkedhet, és így csak a regularitásnak talpszépségéhez is soha sem juthat.”

A felvilágosult ráció nagy szerepe még az empirikus nyelvkategória, a szokás, mint nyelvi empiria meghatározásában is: jellegzetesen verseghys fordulat.

3. A nyelv funkciójával kapcsolatos felfogását már több tekintetben érintettem. Szerinte a nyelv fő feladata az emberiség kultúrára és humanizmusra vezérlése. Ennek elérésében nagy szerepe van a nyelvek ifjúkorának, a vándorlásokkal összefüggő nagy nyelv- és kultúrakeveredéseknek, melyek az egyedi nyelveket éppen e keveredéssel oldják el ridegségüktől /e szó Verseghy kedves szakkifejezése az egyes számúságra, az egyediségre/ és vezetik el őket az európai kultúrában kialakult nemzetek fölötti, egységes humanitás szintjére. Ezt a felfogást is nehéz volna visszavezetni Herder és a preromantikus, valamint romantikus tendenciák kultúra- és történelemfelfogására. A Verseghy öregkorában éppen a nyelvújítás küzdelmeire kialakított különös elmélet válasz a purizmus túlzásaira, melyek nyilvánvalóan a megerősödő, akkor még erősen rendies jellegű, de nyilvánvalóan a polgári fejlődést előkészítő nacionalizmusra vezethetők vissza. Verseghy egyáltalában nem plebejus gondolkodóra emlékeztető módon fogalmazza meg a nemzeti és az emberi kultúra közötti különbségeket Feleletében, hangsúlyozván, hogy ami a nemzeti élet mindennapjaira vonatkozik, azt igenis a nemzeti nyelv szavaival és fordulataival kell kifejezni, a szép mesterségek és a tudományok viszont az általános emberi, a humanitás körébe tartoznak és ezért meg kell őrizni nemzetközi nyelvüket, szavaikat és fordulataikat.’ „A tudományokról és a szép mesterségeknek teoriáiról soha sem írunk mink tanító könyveket a köz népek; mert az efféle dolgok tellyességgel nem neki valók. Az ilyen munkák csak az olyan ifiakot és férjfiakot illetik, kik e tárgyakra megtanulására és mélyebb nyomozására az iskolákban, és az önként szerzett erudíció s az idegen nyelvekben való járatosság által alkalmasak lettek.” /91. p/ Ez a humanitás-felfogás ugyan végső fokon emlékeztet valamennyire a felvilágosodás kori kozmopolitizmusára, de Verseghy utolsó éveiben, a klerikalizmushoz való közeledésével együtt, a szerinte „protestáns” purizmus iránt való ellenszenvével összefüggésben egyre erősebben a felvilágosodás előtti, egyházas-humanista kulturális és tudományos egyetemesség színezetére is emlékeztet.

Érdemes megjegyezni, hogy a purizmus ellen ilyen elkeseredett és éles kitéréseket csak a kor egy másik, sok vonatkozásban szintén a felvilágosodás korábbi szakaszához is kötődő nagy alakjánál, de egyúttal Verseghy fő ellenfelénél, a neológia vezérének, Kazinczynál olvashatunk. De míg Kazinczy azért gyűlöli a puristákat, mert az európai modern irodalmak és a korszerű klasszicizmus nyelvének és szemléletének finomságait, még árnyalatait és fordulatait is át akarja hozni nyelvünkbe, hogy sokoldalúvá, gazdaggá és különösen az esztétikai árnyalatok és szépségek kifejezésére is alkalmassá tegye, addig Verseghy, aki Sulzer mintájára a költészet egész világát még mindig a felvilágosodott s hozzátehetem, később egyre kevésbé felvilágosult tudományok ancillájának érzékenyítő közvetítőjének szerepére korlátozza, egy lényegében korszerűtlen retorikus szemlélet alapján állva, a költészet modernebb, a romantikában átvezető neoklasszicista elméletét, sőt ennek még Sturm und Drang-fejlődési fokát sem képes felfogni, s ezért az ennek szolgálatába állított, ennek zászlaja alatt végbevitt magyar irodalmi megújulást, a magyar szépirodalom stílusának korszakos megújulását idegenül, egy grammatikusi módon felfogott, adelungian eltorzított és fetiszált herderi nyelvtörvény szemszögéből ítéli meg és el.

DR. KOVÁCS FERENC:
Verseghy Ferenc nyelvtudományi törekvéseinek
korszerűsége

A XX. század a szédületes iramú automatizálás, a technikai, tudományos forradalom és az ürrepülés korszakaként kerül bele az emberiség történelmébe. Természetesnek tartjuk ezért, ha gyorsuló világunk gigantikus ütemű fejlődésének fáklyavivői – maradandó alkotásaikért, az emberi haladást nagy léptekkel előrevivő teljesítményükért – beíródnak a história aranykönyvébe s bevésődnek a népek, nemzetek emlékezetébe.

Századunk azonban a minden eddiginél igazságosabb élet és társadalmi rend megteremtéséért vívott küzdelem, a szocializmus világméretű terjedéséért hatodfél évtizeddel ezelőtt elindult harc kora is, amely felismerve a kisebb emberek: a néptömegek történelemformáló képességét, erejét és feladatát, – emlékezetébe vési, s időről időre fel is idézi – az emberiség halhatatlanjai mellett – azon fiai emlékét is, akiknek nem jut ugyan hely az emberiség halhatatlanjainak pantheonjában, időtálló alkotásaik, népüket, nemzetüket előrevivő tanításaik miatt azonban méltókká váltak kisebb közösségük tiszteletére s a kései kor megbecsülésére.

Verseghy Ferenc, a felvilágosodás korának nagy magyar nyelvtudósa megérdemli, hogy – halálának 150. évfordulóján – föllevenítse emlékét, szendergő alkotásait, ma is időszerű tanítását szűkebb hazája: szülővárosa, a fennállása 900. évfordulójának megünneplésére készülő Szolnok városa.

A felvilágosodás Nyugatról hozzánk is eljutott eszméit gazdag olvasmányanyagából ismerte meg a nagy nyelvi műveltségű Verseghy. Az új eszmék tükrében még jobban megláthatta kora magyar társadalmának – különösen a nyelv, a tudományok és a kultúra területén szembeötlő elmaradottságát a polgári fejlődés elodázhatatlan szükségességét. Az 1790-es évektől kezdve /a Martinovics-mozgalomban való részvételéért reá kiszabott csaknem 9 évig tartó fogsága idején is/ írt nyelvtudományi munkái egész sorában – állhatatosan vállalta és vallotta Voltaire, Rousseau, Holbach, Helvetius és az enciklopédisták eszméit. A kor legjobbjai között felismerte, hogy nyelvünk nem alkalmas a felvilágosult eszmék terjesztésére. Legelső feladatának tartotta ezért *a nyelv pallérozását, gazdagítását és csiszolását: a nyelv művelését*, amely így alkalmassá válik a haladó eszmék átvételére és terjesztésére. A nemzeti tudatot ébresztgetve a nemzeti érdekeket védi a Habsburg-ház németesítő törekvéseivel szemben, közvetve pedig egy tágabb értelmű nemzetfogalom megszületését is elősegíti. A nyelvmozgalom tehát egészében magyar talajban gyökerezik: társadalmi, politikai és kulturális elmaradottságunkból ered, s csak részben hozta az új eszméket szállító friss nyugati szél. A társadalomtudományok differenciálatlansága s művelőinek általánosabb érdeklődése következtében – Verseghy példája is ezt bizonyítja – egyszerre és egyformán író-költő és nyelvész lesz a nyelvmozgalom küzdelmeinek élharcos típusa, aki – irodalmi-költői tevékenysége közben döbben rá nyelvünk fejletlenségére, s – egyre jobban eligazodva a nyelv kérdéseiben – aktív résztvevőjévé válik a nyelv fejlesztésére indult s egyre nagyobb méreteket öltő nyelvművelő mozgalomnak.

Verseghy Ferenc is így lesz – 1793-ban megjelent, latin nyelvű röpiratának, a *Proludium*-nak kiadása után a történelmi fejlődés által napirendre tűzött nyelvmozgalomnak egyre nagyobb hatású harcosa. Nyelvművelő munkásságában ADELUNG-nak és HERDER-nek, a Sturm und Drang – ha nem is a legnagyobb, de

– jelentékeny gondolkodójának és szellemi vezérének a tanításai indították el. Különösen Herder franciaországi útja után írt s a nyelvtudományban forradalmi változásokat jelentő pályamunkája, az *Ideen zur Philosophie der Menschheit* és az *Über den Ursprung der Sprache* tanításai voltak nagy hatással Verseggy nyelvfilozófiai felfogására. Ezek alapján tagadja a nyelvek isteni eredetével foglalkozó /már Leibniztől is tagadott/ hagyományos felfogást. *Tiszta magyarság* c. művében kifejti /7.s kk. fej./, hogy a nyelvet nem készen kapták az emberek isteni ajándékként, hanem maguk formálták azt legnagyobb közös kincsünké, az emberi tudás nélkülözhetetlen hordozójává, gondolataink kifejezésének legfontosabb eszközévé, minden emberi együttműködés alapjává. E művében s a 12 év múlva a Marczibányi-pályázatra beadott *Felelet*-ében /45.-2.b. s másutt is/ helyesen hirdeti, hogy az emberi nyelv az adott társadalom életével, azaz tevékenységével együtt állandóan *változik*. Ez a változás – a kor másik kiváló nyelvtudósa, Révai tanításaival ellentétben /mely szerint az általa is elismert változás csak a jó hangzást eredményezi, s burkolt vagy nyílt formában romlást okozva csak zűrzavart támaszt/, Verseggy tanításai szerint s ma is helyeselhetően: az előrehaladás irányába mutat, így szüntelen fejlődést jelent a nyelvben és az emberben is. /Vö. Grimm: *Kleine Schr.* 6:27:..in ewiger Unbeständigkeit ruht...das feste Wesen und Leben der Sprache... és BÁRCZI: *A m. ny. él.* 5-6./.

Meggyőződésből bátran hirdeti Révai tanításával szemben, hogy nyelvünk a kultúrával együtt a reformációkorabeli ifjúságából a XVIII. századra felnőtt *férfi korára* jutott, azaz *fejlődött*, a ezzel egyúttal cáfolja különben tisztelt mestere, Herder népünk s nyelvünk jövőjére tett szörnyű jóslatát, hogy a magyarság – betöltvén korábbi történelmi feladatát – „a föld színéről egészen elenyészik.” /TiM3. és Fel.93./.

Révai tehát csak a múlt nyelvállapotára alkalmazta a történelmi fejlődés helyes felismerését, Verseggy – helyesebb módon – a jelenre is vonatkoztatta. Révai a maradandó érvényességű történelmi elvet, a „veneranda antiquitas”-t /*Antiquit.* 143, 239./ tartotta „bírónak” vagyis kizárólagosnak a nyelv vizsgálatában, Verseggy pedig a nyelvszokás elvét hangsúlyozta, de az élő nyelv – különben helyes – elvét a kelleténél többre becsülte. Nem vette figyelembe, hogy a jelen nyelvi tényei hosszú fejlődés eredményei, s ezek megértéséhez a régi nyelv vizsgálata értékes segítséggel szolgálhat. – Révai pedig – noha a pesti egyetem professzoraként a nyelvművelés alapelvének maga is a nyelvszokást vallotta, csalhatatlannak viszont a régi nyelvet tartotta, a múlt bővületében a jelent ezért a múltba akarta visszanyomni, s a kora nyelvére is a múlt normáit akarta rákényszeríteni. /Vö. GÁLDI: *Szót.* 196./

A kései utódok már tudják, – hogy kettejük elgondolásának összekapcsolásával nagy lépésben vihették volna előre koruk nyelvtudományát. Közös mentségük, hogy szándékuk egyaránt nyelvünk felemelésének nemes szolgálata volt. Megérdemelte volna azért, hogy elvezessen – a Sturm und Drang programjával egyezően /mely az ész mellett az érzelem fontosságát is hangsúlyozza/ és Herder organikus történet szemléletében is fontos szerepet játszó – *kultúrához*, az emberi értékeket teljesen kibontakoztató *humanitáshoz*, Verseggy terminológiája szerint az „emberség”-hez. A kultúrához azonban – HORVÁTH J. /*Tan.* 122./ szerint KAZINCZY ezt nevezi „csin”-nak – alaposan művelnünk kell nyelvünket, hogy azzal „*az egész nemzetnek*” /saját kiemelésem: K. F./, tehát az egész magyar társadalomnak „eszét lassankint megvilágíthassák, szívét pedig a jónak szeretetére felhevíthessék” – hangoztatja a demokratikus felfogású Verseggy /*TiM* 21; Fel. 36./, szemben Kazinczy /*Orthologusában*/ keveseknek szánt kultúratelepítési törekvésével/ HORVÁTH J.: i. m. 128./.

A felvilágosult filozófia leghaladóbb gondolataival egyező, Herder tanításaiban is fontos szerepet játszó *demokratizmus* szólal meg Verseggy azon követelésében is, hogy a nyelvművelő munkában ne az egyes írók akarata legyen

az irányadó, hanem a nemzeté, az egész közösségé. /TiM 73./. Demokratikus gondolkodása – politikai éleslátásnál és történeti valóságérzéssel párosulva – kora egyik legtisztábban látó, politikai nyelvtudósává tette Verseghyt. Már Proludiumában /5.§/ hangoztatta, hogy egy nemzet annál műveltebb, minél gazdagabb és pontosabb az írásbeli kifejező képessége, s minél szélesebb körben érintkezik más nemzetekkel. Ezekből átveheti a műveltség új elemeit, új tárgyak neveit az új tárgyakkal együtt, kultúráját, állammá fejlődésük tanulságait, s – újabb bizonyosságául ésszerű és mértéktartó *neológus* álláspontjának, cáfolatául ugyanakkor annak a csaknem egyöntetű általánosításnak, mely őt az ortológia választatlan vezetőjének állította, – meglévő szavaiból új képzőkkel és ragok útján újakat alkothat. Később e felfogása tovább szélesedik, s még Kölcsey előtt felismeri, hogy a haza és az egyetemes emberi haladás ügye elválaszthatatlan egymástól. Ezért hirdeti, hogy a nyelvművelés /vagy ahogy sok helyen használja: nyelv-cultiváció/ fellendítésével /TiM 20-21.; Fel. 1-10. és 36.§./ „az egész emberiségnek felséges cellyait is megesszüközleni” azaz: szolgálni akarja /Kiemelés tőlem: K. F./ Montesquieu-vel egyezően kialakult véleménye szerint a különböző földrajzi viszonyok következtében más-más módon kialakult nemzetek saját hazai nyelvükön /Verseghy még ritkán használja az „anyanyelv” szót/, – amelynek általános emberi és nemzeti sajátosságokkal kell rendelkeznie, – sajátos nemzeti kultúrájuk révén jutnak a végső célt jelentő humanizmushoz /Magyar Grammatika II/d./. Nekünk, magyaroknak is arra kell törekednünk, hogy nyelvünk „gondolattainknak és érzéseinknek igaz képes hív tolmácsa” legyen./ Antikrit. Tud. Gy. 1819. 121-2. Kiemelés tőlem: K. F./ Mint a nyelv dolgában annyiszor: e kérdésben is hasonlóan vélekedett a Verseghyt magyar Adelungnak gúnyoló KAZINCZY /Báróczi S. életr./: „...ha nyelvünk hü tükre lesz a magyar valóságunknak, akkor lehet csak méltó terjesztője az általános és nemzeti kultúrának.” E cél elérésére akarja Verseghy minden ember számára egyaránt érthetővé tenni a mi nyelvünket. /TiM 27./. E gondolata az itt idézett helyen s csaknem minden művében előkerülő kérdéshez: a nyelvi egység, vagy ahogy Verseghy nevezi: „eggyesség” – a latin nyelvű Proludimban és *Analyticá*-jában /II. 29./ „unió” – problémájához vezet. Neves kortársainak egész sora vélekedik vele azonosan a nyelvi egység hiányolásában. SZALLER /Gr. 3./ szerint korukban „még nincs egyesség a képzetlen nyelvben”. FÖLDI /Gr. 9./ helyteleníti, hogy „törvény és mérték nélkül írogatunk.” Törvényen bizonyára a *nyelvi norma* értendő. A nagy ellenfél RÉVAI-t a Nagy Jánoshoz írt verses levelének tanúsága szerint az nyugtalanítja, hogy „sok apróság részekre szakasztja a Magyar Írókat.” Az aggódok névsora pedig kifejezi azt is, hogy – íróról lévén szó – nyilván az *irodalmi nyelvi normát* hiányolják. BÖJTHI ANTAL azzal indokolja ennek kialakítása szükségességét és időszerűségét, mert korában „kiki csak maga magának Regulája.” /Nem 314./. Talán benne is felsejlik – s kortársaiban is – az a gondolat, hogy a nyelvi egység előkészítheti az utat a nemzeti egység egyre sürgetőbb megteremtéséhez. Valószínű, hogy Verseghy erre is gondol, amikor /a Mi a Poézis? előszavában/ az időmértékes vers sorsáért is aggódik az egység hiányának láttán, mert a prozódiai szabályok megalkotását is akadályozzák és késleltetik a heterogén írói szokások.

E vélekedésekből megállapítható, hogy az irodalmi nyelv nem egységes: RÉVAI a régi írói nyelvet magasztalja. Verseghyhez a köznyelv állt legközelebb. Van sajátos nyelv szokása a kor legműveltebbjeinek, külön réteg a népnyelv, az egyes tájak nyelve. A kor kérdése mármint, hogy – Verseghyék terminusával élve - : melyik legyen a „bíró”, az irányadó, vagyis a *norma*. Verseghy /RIEDL: Nyőr. IX. 434-5. szerint: herderi,/ az újabb s elfogadhatóbb magyarázat szerint /BENKŐ LORÁND: A felv. 262./ ADELUNG /Umst. Lehrgeb. 109./ tanítása nyomán /aki a nyelv szabályozó tényezőként felsorolt analógia és etimológia elé a

„Sprachgebrauch”-ot teszi/ -az élő nyelv szokás-t tartja „biró”-nak. Hasonlóképpen vélekedik erről a Debreceni Grammatika is. – Különben Verseghy – latin nyelvű munkáiban – egyszer usus communis-nak, máskor pedig consuetudonak vagy universalis consuetudo-nak nevezi ezt a követelményt. A magyarul is tanuló HUMBOLDT és tanítványa, STEINTHAL nyelvfilozófiai és lélektani magyarázatainak elterjedése óta – KAZINCZY /Lev. II. 238: 1791./ felfogásával egyezően /s az Erd. Ir. 253. szerint is/ -VERSEGHY különböző műveiben /Prol. 15.: „legis vim habet...”; ugyanígy: Fel. 145., TiM. II., Prol. 102., Fel. 41., MGr. 16./ a magyar nyelv” iránt való vetekedésekben” a nyelv szabályozó munkában „a most élő egész nemzet közakarattyát ösmerem én el legfőbb és eggyetleneggy birónak, melly a filológiában *analogiának* mondatik, s mellynek lényege, hogy a szavakat mindenkor és mindenütt egyforma ragasztékokkal függessze össze..., mellyek az egész nemzetnél szokásosak. /MGr. 10. c., Prol. 74./ /Kiemelés tőlem: K. F./ – Milyen riadtan kérdezi KAZINCZY /Orth. 314./ – ellenzésképpen -: „És ha egyedül azt tartjuk jónak, amit a nép *sepreje* /Kiem. Tőlem: K. F./ irt, ha keresett, ha nem mindennapi, kinyújtott, elváltoztatott = új szókkal élni vétek, mi lesz Virgil, mi Horác? /9. 1./ – Abban igazat adunk Verseghynek, hogy bármiféle nyelvi eltérés homályossá teszi a nyelvet, abban azonban tévedett, hogy az élő nyelv szokást túlbecsülte, sőt RÉVAI korát megelőző, helyes történeti felfogásának helyébe tette. Mjndenesetre a nyelvi egység érdekében helyesen lép fel a *tájnyelv* szavainak az irodalmi nyelvbe való bevitele ellen. Ezt ADELUNG is /i. m./ „abgeschmackt”-nak: ízléstelennek tartotta, – noha maga is a „hochdeutsch”-ot tekintette az irodalmi nyelv normájának. – Verseghy a tájnyelvet „*dialectus*” vagy „nyelvfelekezet” néven emlegeti műveiben, Proludiumában /78./ „plebéios errorés”-ként is szerepelnek a /rímszótárának bevezetésében és más műveiben is előforduló/ tájnyelvi jelenségek, melyeket – mivel megrontják a nyelvbéli egyformaságot –, nem lehet a helyes és tiszta magyar beszédnek és ortográfiának „*mustrái*”-vá /saját kiemelésem: K. P./ tenni /TiM. 6.§./, mert megrontják a nyelv épületének nagy ügyel-bajjal megállapított harmóniáját. /Fel 207./ Ugyanakkor azonban /i. h./ maga is belátja, hogy „mindenik nyelvfelekezetben nemcsak hibákat, hanem *kincseket* /kiem. tőlem: K. F./ is lehet találni, mellyek a nyelv művelésében is nagy szolgálatokat tehetnek.” – Egyébként BESSENYEI maga is kigúnyolja a parlagi, nyelvjárási beszédet /Filozófusában/. KAZINCZY /Muz. 1788-9: 5. 1./ is fellép „a populáris alacsony szóllások” ellen. BÖJTTHI A. /Nem. 18./ a tájszavak bevitelét az irodalmi nyelvbe „fájdalmas visszaélés”-nek minősíti; az Erdélyi Nyelvművelő Társaság sem helyesli a helységi szokások és magyartalan különösségek használatát. RÉVAI /Elab. gr. I. 15./ nyelvi hibáknak tartja a nyelvjárási különösségeket, melyek lassanként csúsztak be a régi nyelvbe. – BENKŐ LORÁND /i. m. 265./ helyes vélekedése szerint Verseghy talán az egyetlen nyelvtudós korában, aki nyelvünk táji különbségeinek magyarázatában régebben is hasonlóan tagolt állapot megőrzésének és továbbvitelének lehetőségét veti föl/ i. h-en és Prol66. is./ Helyes vélekedése szerint tudománytörténeti jelentőségű és igen szerencsés Verseghynek a földrajzi sorrendtől eltérő, a valóságos nyelvi helyzetet és összefüggéseket megközelítő, a magyar nyelvterület egészére kiterjedő, a nyelvjárásiakat és a fölöttük már korábban kialakult nyelvi, provinciális változatokat is felölelő, a dialektusokra vonatkozó felosztása. Verseghy /Proludiumában/ – BÖJTTHI /Nem. 297./-hez hasonlóan a *tiszai*, az *erdélyi* és a *dunai* dialektust különbözteti meg, /utóbbi azonban i. m. fedőlapjáról lemarad/, ezek szavait az irodalmi nyelvbe bevinni – kortársaival együtt károsnak és tilosnak tartotta. Álláspontjuk haladó és pozitív jelenség, mert az irodalmi egységet s a nyelvi széthullás elleni harcot szolgálta. /BENKŐ: i. m. 276./

Ugyanilyen okokból ítéli el – ADELUNG-hoz hasonlóan és RÉVAI felfogásával szemben – a *régi és elavult* szavak használatát, mert ezek – csak részben

elfogadható ítélete szerint – nem lévén általánosan ismertek és használatosak – alkalmatlanok új fogalmak jelölésére, s csak tarkaságot és következetlenséget okoznak a nyelvben. /Prol. 78./

Az *idegenszavak* is a közérthetőséget veszélyeztetik – KAZINCZY /ORT. 317./ felfogásával ismét egyező véleménye szerint, s „csak tarkítják” a stílust, s e „tarkítás” aligha a színesítést jelenti még, mert /i. h. szerint/ „nemzeti büszkeségünket igaztalanul alázzák.” /Vö. KOSZTOLÁNYI: Ny. és lélek 267: „nyelvünk kincseit eléktelenítik”./ A mai pozitív vagyis a helyes nyelvhasználatot hangsúlyozó nyelvművelői felfogással egyező véleményük szerint csak olyan idegen szavak használatát tartják helyesnek mindketten, amelyek – Verseghy szavaival élve – „ösméretesek és szokottak s nyelvünkben szükségesek, s mellyek a nemzetesítés /= toldalékolás/ által a honniakhoz” hasonlítanak. J. GRIMM /Gesch.d. deutschen Sprache 5:25-27./ hasonlóan vélekedik a xenologizmusról, amikor azt tanítja, hogy az idegen szó – meghonosodva – nem idegen szó többé. Ennek legmegbízhatóbb jele a toldalékolhatóság és a továbbképzés. – Ám Verseghy is csak a szükségtelen idegen szavakat ítéli el nyelvünkben. SZÉCHENYI-nek a Világban kifejtett nézetével egyezően csak akkor helyesli Verseghy is az idegen szó használatát, ha az adott fogalom jelölésére nincs megfelelő magyar szavunk. Különösen helyeselhetően tiltakozik /TiM 35./ Verseghy az idegen nyelvből nyelvünkbe átvett szükségtelen regulák és – több helyen – nehezményezett idegen „idiotizmusok” ellen. Ezeket használni nyelvünkben annyi, mint a nyelvművelés dolgához „fonákul fogni.” S bár érződik felfogásán Horatiusnak a görög szavak iránti türelmének hatása, férfi korára eljutott nyelvünket – a kor negatív nyelvművelői nézete szerint „tisztogatással, csinositgatással kell továbbfejlesztenünk” álláspontig /i. h. és MGr. 8.§./ E tisztogatás a szükségtelen idegen szavak s a nyelvi hagyományainkkal ellentétes és szükségtelen idiotizmusok kiküszöbölésére vonatkozik, hogy „*tisztánn magyarul szállani*” megtanulhassunk, /TiM 38./ E célkitűzésben van megfogalmazva Verseghy – minden kortársánál tartalmasabb s a nyelv céljából kikövetkeztetett – nyelvművelői programja. A nyelvtudósoknak, a nyelv művelőinek – e feladat végrehajtására – meg kell tanulniok a „szóformálás /= szóképzés és ragozás/ járását és reguláit.” A korabeli terminus szerint: ki kell irtaniok és analógia fő és szent törvényei ellenére formált szavakat, s helyettük *új szavakat* /Kiem. tölem: K. F./ enged „mutatnunk”. Ha szükséges tehát helyesli új szavak formálását is /MGr. 61./ Ez a vélekedése, s a nem egyszer nagyon találó nyelvtudományi terminusok alkotásában megnyilvánuló gyakorlati nyelvújító munkája is bizonyítja – a csaknem egyöntetűen elmarasztalóan neki tulajdonított ortologizmussal szembeni – mérsékelt neológus álláspontját.

Nyelvművelői munkásságának fellépésétől kezdve haláláig szerves alkotó része *szótárírói tevékenysége*. A nyelvművelés egyik lehetséges és szükséges módjának tartotta ugyanis a szótárszerkesztést. HERDER, CONDILLAC és mások műveiből felismerte, hogy – a nyelv és a gondolkodás kölcsönhatásából eredően a világosság századában nagy szükség van a nyelvi egység hiányából fakadó véleménykülönbségek megszüntetésére: a tiszta fogalmak kialakítására s – a helyes szóhasználat céljából: a szavak jelentésének pontos megértésére. Nemzeti érdekünk tehát, /BESSENYEI: Jámb. 27-8., BÖJTHI: Nem. 36., Verseghy: Prol. 84. s kk./ hogy előbb rendszeresen kidolgozott *nyelvtanunk* majd pedig /valószínűleg normatívnak gondolt *szótárunk* /Prol. 87: *Lexicon universale*/ legyen egyrészt a filológia és a gyakorlati nyelvművelők számára, másrészt pedig az emberi szolidaritás és testvériesség humánus szolgálatára, egyszersmind Verseghy minden művéből sugárzó, emelkedett gondolkodásának szép bizonyosságául is. A nyelv a tudományok és a művészetek fellendítésének csaknem egyetlen és különleges eszköze. Szavai nem tárgyakat, csak fogalmakat jelölnek. Nagy

szüksége van tehát a társadalomnak egy modern magyar szótár elkészítésére, fejti ki Proludiumában. A munkát nemcsak hirdeti: A Proludium kiadásának idejére elkészíti az első etimológiai és filológiai, tehát tulajdonképpen értelmező szótárkötet anyaggyűjtését. Önként el is vállalná a megírás munkáját. Ennek tartalmaznia kellene – terve szerint – a köznyelv szavait /*Quae in communi vita occurrunt*"/, a jelentés, képzésmód, ragozás, a nyelvtani szabályoktól eltérő sajátságok mellett a szavak latin és német jelentését is. A II. kötet – talán francia példára egy 12 kötetes természettudományos szakszótár és tömör fogalmazású enciklopédia lenne. Modern felfogására jellemzően azonban kihagyja a teológiát és a filozófiát. Jól ismerte a kor szaknyelvének kezdetleges voltát s a balul sikerült magyarítási kísérleteket, ezért megengedné a fentebbiek szerint meghonosodott *kölcsönszavak* használatát annak a kor legjártasabb embereiből álló tudós munkaközösségnek, amely a II. és a III. kötet akadémiai nagyszótári tervét több évszázadon át megvalósíthatná, szolgálván egyúttal a nyelvi kiegyenlítődést és az előzőekben fejtegetett nyelvi egységet. E nagyszerű terv azonban terv maradt csupán, nemcsak azért, mert nagyszerűségével messze megelőzte korát, hanem csaknem 9 évi fogsága miatt is. Modern szótárszerkesztési gondolatai – emellett egész sor *írói szójegyzék* /BARÓTI SZ. D.: Paraszti majorság; BARCZAFALVI SZ. D.: Szigvárt; KAZINCZY: Bácsmegyei és más művek/ megírására adtak ösztönzést és példát, sőt maga, Verseghy is fűzött efféle nyelvtudományi munkáihoz. E szójegyzékek ugyan nem vitték előre koruk irodalmi nyelvének kialakulását, – szerkesztőik sem gondoltak ezek normatív szerepére, – egy-egy műhöz csatolva mégis emelheték annak értékét és hatását. Ilyen szójegyzéket csatol Verseghy az 1805-ben megjelent német nyelvű nyelvtanához, az *Ungarische Sprachlehre* mellé. Ez a – racionalista Verseghyre jellemzően – tárgykörök szerint összeállított szójegyzék az emberrel kezdődik. Ehhez hasonló t nyolc évvel előbb BERECSZÁSZI PÁL fűzött német nyelvű magyar nyelvtankönyvéhez. – Ilyen szójegyzék az ugyanezen évben megjelent és a Tiszta Magyarorsághoz szerkesztett *Cadentiák lajstroma*: az első magyar *rímshótár* /HORVÁTH J.: i. m. 66: rímlexikon/ egyszersmind szóvégszótár is /uó: Rendsz. m. verstan 1951: 67./ – mintegy előzményéül SIMAI igazs s terjedelmesebb /480 lapos/, négy évvel később megszerkesztett rímshótárának. Egyébként Verseghy e szójegyzékben veti fel a szendergő gyökerek tanát, melyet – felismerve korábbi tévedését – *Feleleté*-ben visszavon /312-3./ GÁLDI /i. m. 219./ gyanúja szerint Verseghy a kegy, könny -féle, szendergő gyökerekből formált szavakat formált gyökerekként akarta – rímshótára egyik céljául – a sok ismert tőszó közé becsempészni, hogy azok magyaros hangzását mintegy strukturálisan az alaktani rendszer egész hálózatával igazolja. *Feleletének* i. h-én is kifejezi azt a kívánságát, hogy nemzetünknek minél előbb „szónyomozó és Szókötő Lexiconnya” legyen, amelynek fel kell tüntetnie a gyökereket, a szavakkal alkotott szerkezeteket és vonzatokat is.

Nyelvtudományi munkásságának mintegy betetőzését jelentő *Feleletéhez* a *Mesterséges Deák Szavak* c. kis latin-magyar műshótárát, az ezt követő *Magyar Grammatica*-kához pedig a *Magyar Mesterséges Szavak* magyar-latin és latin-magyar szójegyzékét fűzte. Halála esztendejében, 1822-ben jelenik meg az osztrák jezsuita F. Wagner általános shótárnak tekinthető *Phraseologia*-jának Verseghy készítette modernebb és csiszoltabb nyelvezetű átdolgozása.

A veszprémi kör megbízásából örömmel vállalt *Tudományos Mesterszókönyv*-éből csak az I-II. rész jelenhetett meg – névtelenül – s csak posthumus műveként 1826-ban Verseghynek /*Előtud.* VII./ azzal az előzőleg kifejtett szándékával, hogy „ezen uj /= kanti/ philosophiának véleményeit a magyar tudósok is határozottabban ejteni, könnyebben megválasztani, a helyteleneket sikeresebben megcáfolni, a helyeseket pedig hazafitársaikkal, kik az uj philosophiának anyanyelveit nem beszélnek, értelmesebben közleni képesek legyenek.” E

tulajdonképpen teológiai szótárnak álcázott filozófiai műszótárt, /mely SCHMID hasonló szótára hatására készült/ filozófiai terminusaival, magyarítási javaslataival, német-magyar és magyar-német szójegyzékével a múlt század I. fele legjobb magyar műszótárának tartja a szakirodalom.

Nem kétséges, hogy Verseghy Ferenc a fentiekben korántsem teljesen felsorolt érdemeivel is rászolgált volna kora és az utána következő idők elismerésére. A Martinovics-mozgalomban való részvételéért reámért, mindenkinél hosszabb fogsága, majd a RÉVAI kezdeményezte ádáz nyelvészeti tusakodás, valamint a vele szemben nagyon szűkmarkú kora irigységgel keveredő közönyössége megtagadta tőle a kellő jutalmat. Sőt az irodalom és a nyelvtudomány perifériájára szorította – méltatlanul – a kor egyik legnagyobb nyelvtudósát, nyelvünk nagy tudású művelőjét és önzetlen őrét. Vannak ugyan kisebb-nagyobb tévedései, melyek kihullanak az idő rostájából; nyelvtudományi törekvéseinek egy része is törekvés maradt csupán. Korszerű tanításaival, maradandó megállapításaival és munkáival azonban a mai nyelvművelő törekvések, a mai leíró nyelvészet és a modern szótárírás érdemes előfutárává magasodott. S ha örökös nyomorban, nélkülözésben és mellőztetésben, egyszersmind azonban népe, nemzete, hazája felemeléséért végzett fáradozásokban lefolyt élete kevés sikert tartogatott is számára, szűkebb hazájának kései nemzedéke, minden szép és jó iránt fogékony korunk tisztelettel adózik – halála 150. évfordulóján – a nagy magyar nyelvőrnek, valóban a toll proletárjának, a magyar nyelvtudomány napszámosának maradandó emléke előtt most e tudományos emléküléssel, később talán egy új baráti kör életre keltésével, s aztán esetleg egy teljesebb vagy teljes Verseghy-életmű megjelentetésével is.

Szakirodalom

Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza, 1963.

Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai, 1952. /II. k./

Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában, 1960.

Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára

Édes anyanyelvünk 1961.

Fodor Istvánt Mire jó a nyelvtudomány? 1968.

Francia irodalom /Iskolai könyvtár/, 1959.

Gáldi Lászlói A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban, 1957.

Horváth János: Rendszeres magyar verstan, 1951.

Horváth János: Tanulmányok, 1956.

Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek, 1971.

Lőrincze Lajos: Nyelvőrségen, 1968.

Német irodalom; 196 I.

M. Pei: Szabálytalan nyelvtörténet, 1966.

F. de Saussure: Bevezetés az általános nyelvészetbe, 1967.

Sőtér István: Az ember és műve, 1971.

Szerb Antal: A világirodalom története, 1957.

SZATHMÁRY ISTVÁN:
Hogyan mutatkozik meg Verseghy, a stilisztikus
USUS AESTHETICUS LINGVAE HUNGARICAE” c.
munkájában

1. Előadásomat egy szubjektív megjegyzéssel kezdem. A XVIII. századi kutatócsoport felszólítására készséggel vállalkoztam rá, hogy legalábbis nagy vonásokban bemutassam Verseghyt, a stilisztikust, s ezzel is hozzájáruljak e korán elfeledett és később nem reálisan értékelt, sokoldalú egyéniségünk munkásságának a megismertetéséhez és eredményeinek tárgyilagos mérlegeléséhez. Megemlékezésünket, jelenlegi tudományos ülészakunkat még csak vonzóbbá teszi az a körülmény, hogy a rendezők színhelyül a legméltóbb várost, Szolnokot választották. Azt a – engedtesék meg: nekem is kedves – várost, amely – jöllehet Verseghy csupán gyermekéveit töltötte itt, mégis – egy életre szóló mély nyomokat hagyott lelkében: évtizedek múlva is megjelenik előtte a hömpölygő Tisza, a beleömlő Zagyva, a templom, a sóház és a vár:

„Én kül Szolnoknak sükeres térségeit áldom,
hol remögő szemeimbe az első
napragyogás ötlött. Itt hempelyég enyves ifzapján
a’ Tifzaviz; itt omlik ölébe
Zagyvánk. Egybevögyültt vizeinn a’ fzőke folyónak
a’ fžép hid: a’ Szandai dombig
két sor fűzfa között izmos töltésök; utánnok
fžöllők a’ Varsányi határig.
Legmagosabb partyánn a’ viznek látfzik az egyház,
a sótár ‘s a’ hajdani földvár...”

/Külső Szolnok/;

tovább itt még tárgyalandó „Usus Aestheticus Linguae Hungaricae” című /Buda, 1817./ munkájának a drámai műfajjal foglalkozó fejezetében szintén utal gyermekkori emlékeire, a szolnoki, Gergely napján rendezett iskolai versenyekre, játékokra, továbbá a Szent János napi tűzgrálásokra /”Recorder ego Szolnokini ad Tibiscum, loco meo natali, dum ibi pueritiam exigere...” i. h. 909./ Szolnok azonban azt a helyet is jelenti, amelyik híven ápolja nagy szülöttének emlékét. Az 1957-ben, Verseghy születésének kétszázadik évfordulóján Szolnokon elhangzott előadássorozat például /Verseghy Ferenc 1757-1822. Szerk. Kisfaludi Sándor. Szolnok, 1957./ hasznos serkentőjévé vált a Verseghy életművével és korával foglalkozó kutatásoknak.

Hadd tegyem hozzá végül az eddig elmondottakhoz, hogy az újabban igen örvendetesen fellendülő felvilágosodás kori – ezúttal valóban nyugodtan elmondhatjuk: komplex – vizsgálódások, valamint a magyar irodalmi nyelv kialakulásának felderítésével kapcsolatos eredmények a korábbiaknál jóval biztosabb fogódzót adnak Verseghy-tanulmányainkhoz is.

2. Lássuk, milyen stilisztikai nézeteket alakított ki¹ Verseghy munkáiban, mindenekelőtt főművében: az Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae harmadik kötetében, amely már címében világosan utal tárgyára; Usus Aestheticus

---

¹ Ez a dolgozat része a „Verseghy, a stilisztikus” című nagyobb tanulmánynak

Linguae Hungaricae /Buda, 1817., 1138 l. és „Index Regularum Aesthetices, Rhetorices et Poetices, quae Parte III. Analyticae continentur“/.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy Verseggy tulajdonképpen, külön stilisztikával /önmagáért a stilisztikáért/ – mivel még nem vált önálló diszciplínává – nem foglalkozott. Stilisztikai megjegyzései, nézetei tehát hármás függőséget mutatnak: részei az általa kialakított nyelvfilozófiai, illetőleg esztétikai /benne nyelvészeti, továbbá retorikai és poétikai/ rendszernek, valamint egész nyelvművelő programjának. Minthogy Verseggy korán és nagy intenzitással fog hozzá az akkori ilyen tárgyú külföldi munkák – Herder, Adelung, Sulzer, Engel, Batteux stb. – műveinek a tanulmányozásához, érthető, hogy már első munkáiban – természetesen a tanulmányozott szerzőkhöz még erősen kötődve – találkozunk fontos stiláris vonatkozású megállapításokkal. A költészet célját például már az 1793-ban /Budán/ megjelent „Mi a Poézis?...“ című, már eredetibb munkájában így határozza meg: „A' Poézisnak legközelebbvaló tzellya tehát az: hogy a' költött állapotoknak legérzékenyebb és legédesgetőbb beszédbéli felruházása által a' szívet olly hathatósan megillessen, amint arra, hogy valamely igazságnak, tökéletességnek, vagy szépségnek szeretetére, vagy a' velek ellenkezőknek utálására ellentállhatatlanul felgerjedgyön, szépségképpen megkívántatik. Ezt a' legközelebbvaló tzelzt az Aestheticusok a' beszéd által való áttatásnak nevezik.“ /14-5./ Később pedig ezt írja: „Az eszköök, mellyekkel a' tárgynak legfőbb érzékeny erő adatik, a' költés, a' poézisbéli avvagy költeményes beszéd, mely ragyogó kifejezésekből áll, és a' lábmérték, avvagy metrum.“ /37./ Vagyis az ihletnek és – ami a mi szempontunkból különösen fontos – a beszédnek, a beszédmódoknak, azaz stílusnak Verseggy rendkívül fontos szerepet tulajdonít. – A szintén 1793-ban Pesten napvilágot látott „Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae“ többek között arról tanúskodik, hogy Verseggy jól látta nemcsak a nyelvünk szókincsét és frazeológiáját feldolgozó szótárak szükségességét, hanem a szavak jelentéseinek és ezek szótározásának a bonyolultságát, és – mai szemmel is – jól átgondolt szótárszerkesztési tervet dolgozott ki /l. Gáldi László: Verseggy, a szótáríró /Bp., 1957./ – Az 1805-ben Pesten megjelent Tiszta Magyarságban pedig a magyar nyelvet már fel akarja juttatni „ama“ tökéletességre, mélyly a' csinos stílushoz minden jól cultiváltt nyelvben megkívántatik“ /1/; és végeredményben már itt felvázolja „a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérő“ nyelvművelő elveit, elgondolásait, és közreadja az első rímshótárt /A' Cadentiák Lajstroma/, egyrészt mert „A' filológus e' lajstrom nélkül a' magyar nyelv' járását a' szónak formálására, a', declinációkra és a' conjugációkra nézve soha voltaképen ki nem tanulhattya“ /115/, másrészt mert meg akarja könnyíteni a poétáknak a „Cadentiák csinálását“, harmadsorban hozzátehetjük: mindez az általa igen fontosnak tartott eufónia érdekeit szolgálja.

A Révaival és körével vívott heves csatározások; a helytartó tanácsnak a megbízása, amelynek alapján iskolai tankönyveket, gyakorló könyveket dolgozott ki /Neuverfasste Ungarische Sprachlehre... Pest, 1805.; Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae. Tomus 1-5. Buda, 1816. ; Exercitationes Idiomatis Hungarici secundum regulas epitomes concinnatae in usum Gymnasiorum regni Hungariae. Buda, 1816.; stb./ fordításai; szépirodalmi átdolgozásai és eredeti/bb/ munkái – közvetlenül vagy közvetve – mind hozzájárultak ahhoz, hogy Verseggy nyelvtudományi, nyelvművelő és esztétikai nézeteit minden eddiginél részletesebben és egy egységes rendszerben kifejtse. Így született meg az Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae című három részből /kötetből/ álló hatalmas munka /Pars I. Etymologia Linguae Hungaricae. Buda, 1816. XXXII, 474, 64 l.; Pars II. Syntaxis Linguae Hungaricae. Buda, 1817. XXXII, 446, 65 l.; Pars III. Usus Aestheticus Linguae Hungaricae. Buda, 1817. XXX, 1138 l. és Index: 49 l./.

Célja; kettős: egyrészt határozott és egyszerű szabályok segítségével a helyes nyelvhasználatra tanítani, másrészt a rendhagyóságok és felesleges változatok lenyesésével – közösen, de mindenekelelt az írók és a tanítók közreműködésére támaszkodva – nyelvünket magasabb művészi szintre emelni. Ő maga ezt így foglalja össze: „Jelen műnek hát nem más a célja, mint hogy a lehetőség szerint eléggé határozott és egyszerű szabályokba rögzítse a magyar nyelvet, és megnyesve a rendhagyóságok és bizonyos változatok haszontalan sőt rendkívül káros sokaságát, magasabb művelődésre is alkalmasabbá és hogy egy szóval foglaljam össze minden célo, az esztétikai szépség fenségesebb fokaira is alkalmatossá tegye azt; egyszersmind a tudós írókat és különösen az ifjúság hivatásos tanítóit arra hívom fel igen sok tisztelettel, hogy mindenféle részrehajlás nélkül olvassák és fontolgassák e mű megállapításait és szabályait, s az anyanyelvet közös tanácskozással emeljék a tökély kívánt csúcsára.” /Verseghy Ferenc: A magyar nyelv törvényeinek elemzése I. rész. Az Analyticae első része első „sectio”-jának magyar fordítása. Szerk.: Szurmay Ernő, Szolnok, 1972. 23-4./

Hogy miért írta latinul, arra vonatkozólag Magyar Grammatikájának az Olvasóhoz intézett előszavában nyilatkozik: „Hogy e’ Príncipiumokkal a’ Tanító Urak bővebben megösmarkedhessenek, kénytelen voltam Analyticámot Deákul kidolgozni, itt pedig a ‘Nemzeti Oskolák’ számára anyanyelvünkön ugyanazokat a’ Jegyzésekben szakafzonkint elő adni.” Úgy látszik tehát, hogy Verseghy – bár ellenezte a nyelvünkre nehezedő latinizmusokat /l. az előbb említett előszó többi részét/ – a latint – figyelembe véve az anyanyelvet oktatók és tudósok latinos műveltségét – alkalmasabbnak vélte tudományos nézeteinek a kifejtésére, továbbá abban is lehet valami, amit Csetri Lajos „A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól” című előadásában /20/ így fogalmazott meg: „... Révai visszatérése a latin nyelvhez nagy tudományos nyelvtanában, valamint Verseghy Tiszta magyarságának, Magyar Grammatikájának és Feleletének magyar nyelve mellett német nyelvű grammatikája és analytica-jának, nagy összefoglaló művének latin nyelve /még az 1810-es évek második felében is!/ rendkívül szimptomatikus elfordulás a rendi nacionalizmus kezdő korszakának primitívebb purizmusától.”

Az Analytica összefoglalása és kiteljesedése Verseghy egész tudományos munkásságának: egyrészt ugyanis grammatika /benne leíró magyar nyelvtan történeti és egyéb nyelvészeti vonatkozásokkal, nyelvfilozófia és nyelvművelés/, továbbá esztétika, retorikai, poétikai, stilisztikai, valamint verstani vonatkozásokkal, másrészt nyelvfilozófiai és nyelvtudományi, nyelvművelő nézeteinek a korábinál tudományosabban, rendszerezettebben való megalapozása.

Felmerülhet a kérdés: grammatika és esztétika hogyan fogható egybe. Ez egyenesen következik Verseghy nyelvfilozófiai felfogásából. Mint több helyütt kifejti /már fentebb is utaltunk rá/, szerinte a nyelv feladata – a humanitás teljesebb érvényesülése érdekében/ „... scopum artium liberalium in excolenda humanitate consistere...” Usus Aestheticus 476/ – a „valóságos nemzeti csinosodás, avagy kultúra” /Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány... Buda, 1818. 3/ terjesztése, és éppen ezért a nyelv „egyedül csak az éjzt és a’ szivet ügyeli” /uo.4/. Viszont „Hogy a’ nyelv, a’ csinosításnak egyetlen ejzköze, az éjzt oktathassa, ‘s a’ szivet megnemesithese, két fő tulajdonsággal kell szükségképen birnia, mellyeknek egyike az értelmesség, a’ másika pedig az érzékenység. A’ nyelvnek értelmességére ügyel a’ Szónyomozás, /Etymologia/ és a’ Szókötés, /Syntaxis/; érzékenységére pedig az Érzéstudomány /Aesthetica/ ‘s az erre épített Ékesen/zóllásnak, /Rhetorica/ és Költésnek /Poetica/ szép mesterségei.” /Uo. 4./ Vagyis a nyelvtudománynak része a grammatika, amely az „értelmes beszéd”

szabályait állapítja meg és az esztétika, amely meg „az érzékeny előadás /usus aestheticus linguae/” törvényeit rögzíti.

3. A minket most közelebbről érdeklő – terjedelmesebb – harmadik résznek /kötetnek/ ez utóbbi a tárgya. Hogy ezen belül közelebbről miről esik szó, arról az egyes fejezetek címei jól tájékoztatnak /magyar fordításban közlöm őket/: I. A művészi nyelv célja és forrásai. – II. A körmondat, a szókép és az alakzat a beszédben. – III. A szemléletes nyelv. – IV. Az érzelmekre ható nyelv – V. Milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie a művészi munka szerzőjének? – VI. A művészi munka szerkesztése. – VII. A tökéletességből származó és értelemre ható esztétikai erők. – VIII. A szépségből származó és képzeletre ható esztétikai erők. – IX. A jóságból származó és képzeletre ható esztétikai erők. – X. Az ékesszólásról általában. – XI. Az irodalmi levél. – XII. A kötetlen ékesszóláshoz tartozó kisebb művek. – XIII. A szónoklás. – XIV. A költészetéről általában. – XVII. A különböző versformák. – XVIII. A tanító és más kisebb, nem lírai költői művek. – XIX. A lírai költői művek. – XX. Az eposz. – XXI. A drámáról általában. – XXII. A különböző drámafajtákról. – XIII. A színészi játék.

Mint a felsorolás is mutatja, az Usus Aestheticus Linguae Hungaricae nem stilsztika, hanem esztétika, közelebbről nyelvsztétika, benne a magyar művészi nyelv /azaz: szépirodalmi stílus/ sajátosságainak, továbbá nyelvünk retorikai, poétikai /vagyis: műfajelméleti/ és metrikai kérdéseinek a részletes tárgyalásával /erre utal a mű alcíme: „Ornati sermonis patrii gradua, et epitome legum aestheticarum, quibus ars oratoria et poetica innititur” és a tárgymutató megjelölése is: „Index Regularum Aesthetices, Rhetorices, et Poetices, quae Parte III. Analyticae continentur” i. h. 1139/. Tehát számos stílári jelenségről szó esik itt, csak nem stilsztikai rendszerezésben. /Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy Verseghynek e műve retorika, poétika és stilsztika egyszerre./

Hadd jegyezzem meg mindjárt itt, hogy nem egészen érthetünk egyet a Magyar Irodalmi Lexikon sommás ítéletével, amely szerint Verseghynek „Analytica institutionum linguae Hungaricae c, nyelvészeti és esztétikai műve nem megy túl Sulzeren” /III., 520/. Véleményem szerint ugyanis – mutatis mutandis – az itt tárgyalt műve és benne a stilsztikai megállapításokra is érvényes Szauder Józsefnek a Verseghy költészetével kapcsolatos nézeteit illető észrevétele: „Költészetéről vallott tételekre /Kármánról és Verseghyről van szó/ különben jellegetesen felvilágosult nyugati írók – De Sacy, Sulzer – inspirálták őket. Az indíttatást aztán a maguk sajátos helyzetében eredeti módon formálták át /én emeltem ki, Sz. I./, s kétségtelen, hogy az 1790-es évek elején s derekán már a hazai társadalmi harcok szorításában, egy már kiterjedtebb fordításirodalom s vele járó ízlésváltozás után más funkciót tulajdonítottak az eredetileg racionalista-felvilágosult tételeknek: e más funkció a költészet nem utánzó, hanem eredeti és teremtő jellegének kiemelésében van...” /A magyar romantika útján. Bp. 1961. 19/. Igenis Verseghy – ha úgy értékelte a körülményeket, ha úgy látta jónak, előbbre vivőnek, vagy ha csak úgy érezte, sejtette – alapjaiban vagy éppen részleteiben módosította, máskor saját meglátásával kiegészítette az általa tanulmányozott nyelvfilozófiai, nyelvészeti, esztétikai stb. munkákban található rendszerezéseket, megállapításokat, elképzeléseket. Ezúttal nem arra gondolnék, hogy például egy lényeges vonatkozásban nem követte Adelung felfogását /amely szerint csak valamely meghatározott nyelvjárásterület művelt köznyelve lehet az irodalmi nyelv alapja/, de már arra igen, amit Szauder az előbbi idézet után következtetésként levon, hogy tudniillik „a prózás költemény” /Mi a’ Poézis? 39/ elismerésével – „egy oly korban, amidőn a költészet meghatározásában többnyire a megverseltség külső formai ismérve dominált” – „tulajdonképp a klasszicista retorikus hagyománytól kötött formák felbontására ad elvi alapot és bátorítást” /Szauder i. m. 19-20/.

Ezzel megegyezőleg ugyanis – mondhatnók – a „klasszicista-retorikus” stílusfelfogás kereteit is feszegeti, tágítja és józan, reális ítélőképességétől indíttatva – hisz, mint mondtuk, nagyon is benne élt kora valóságában – jelentős lépést tesz a funkcionális stiliztika és stílusfelfogás, vagyis a ma felé. „A stílus jellegének – írja Verseghy /fordításban idézem, de az eredeti latin szöveg helyére utalok/ – pontosan illenie kell a mű mondanivalójához. Aszerint, amint ez komoly, vidám, megható, szomorú, ünnepélyes, fennkölt vagy közönséges, a stílusunkat is hozzá kell igazítanunk, mind az eszmék, mind a kifejezések tekintetében. A komolynak szellemessel való keverése vagy a súlyosnak könnyed kifejezéssel való előadása annyira ellentmond a józan észnek, hogy a lelket, ahelyett hogy megindítaná, inkább sérti.” /Usus Aestheticus 476./ Lényegében a stílus „adekvátság”-ának szükségességét, e stílus funkcióját világítja meg a következő megállapítása is, csak ezúttal a „közös” és az „egyéni” nyelv kiművelése felől: „A nyelv esztétikai tekintetben hasonló a szerszámhoz, amely pontosan meghatározott célra van rendelve: minél jobban szolgálja ezt a célt, még a legkisebb része is, minél jobban kitűnik ez a célszerűség a formájából, annál jobban tetszik. De ha van rajta valami, ami használatát megnehezíti, ha nem elég éles ott, ahol vágnia kellene, ha nem áll kézhez ott, ahol meg akarjuk fogni, ha felesleges vagy olyan részei vannak, amelyeknek rendeltetését nem ismerjük, ha azok a részei, amelyeknek össze kellene állniuk, hézagok választják el: ilyen szerszámmal, azt hiszem, egyetlen mester sem fogna hozzá semmiféle munka elkészítéséhez, ha nem csupán bitorolja a mester nevet, és valójában a mesterségnek csak kontára. Ugyanezt kell mondanunk azokról a szónokokról és költőkről is, akik művészi munka írásához fognak anélkül, hogy előbb nyelvüket, amelyen írni akarnak, és amelyet csak a dajkájuktól vagy a mindennapi érintkezésben sajátítottak el, a grammatika, a szintaxis és az esztétika szabályaihoz idomítanak, és hosszú gyakorlattal kiművelnék.” /I. h. 479./ Hasonló módon nyilatkozik egy másik területre vonatkozólag is: „Azt hiszem, mondanom sem kell, milyen súlyos hiba, ha a szerző költői alkotásban prózai nyelvet, azokban a művekben pedig, amelyekben a köznapi nyelvre van szükség, mint gyakran a drámákban, költői nyelvet használ.” /I. h. 468./

Mindez arról tanúskodik, hogy a Verseghy nézete reálisabb, a valóságnak megfelelőbb, ennél fogva tudományosabb volt, mint még a századunk harmincas éveiben is elterjedt – a stílust a világosság, szabatoság, magyarosság stb. béklyójába záró, a stílus létrejöttének, az úgynevezett „válogatás”-nak a körülményeit nem vagy alig figyelembe vevő – felfogás.

Hogy mennyire látta Verseghy korának problémáit, azt igazolja a következő megállapítása – bár mindjárt hozzátehetjük, ez a mi korunknak, s talán minden kornak a problémája is – : „... a hatásos stílusnak a művészi munkákban igen nagy szerepe van az olvasó és a hallgató jellemének formálása szempontjából, s így egyaránt lehet a legnagyobb kár és a legnagyobb haszon forrása. Hisz naponként tapasztalhatjuk, hogyha az ifjúság rászokik az olyan művek olvasására, amelyeknek a stílusa könnyelmű, pajzán, trágár vagy természetellenes, cifrálnakodó, fortélyos, búskomor vagy embergyűlölő, akkor helytelen gondolkodásmód és a szépművészetek céljával merőben ellentétes ízlés fejlődik ki benne.” /I. h. 475./ És természetesen az sem kis dolog, hogy Verseghy több vonatkozásban a magyar nyelvi, irodalmi és stíláriis körülményekre alkalmazta az „átvett” /inkább „adaptált” kereteket és eredményeket, a mi problémánkat is feltárta, a tárgyalt jelenségekre, műfajokra, stb. magyar példákat is hozott, továbbá számos ponton továbbvitte a korábbi nézeteket.

Ilyenformán – a részletesebb vizsgálat alapján és után is – fenntartom korábbi értékelésemet: „Ez utóbbiban /értsd: Usus Aestheticus... a továbbiakban UAe./ ... gyakran szinte modernnek ható, részletes képet kapunk nyelvünk

esztétikai, művészi eszközeiről, továbbá az ékes magyar beszédnek különböző területen, különböző célból használt módozatairól /szónoklás, levélírás, versköltés stb./" /A magyar stilisztika útja 35; l. még Csetri Lajos következő megjegyzését: "... az Usus Aestheticus linguae Hungaricae-ben preromantikus nyelvestétikai nézeteket épít be /ti. Verseghy/ egy hagyományos retorika, stilisztika, poétika és metrika rendszerébe ."I. m. 59./

4. Ezúttal több okból nem gondolhatunk arra, hogy Verseghynek ebben a terjedelmes kötetben leírt stilisztikai nézeteit, megállapításait, megjegyzéseit rendszerezve és lehetséges forrásaival egybevetve bemutassuk vagy akár felsoroljuk. Csupán arra szorítkozhatunk, hogy a kötetből kiemelünk néhány jellemző részt, és utalunk röviden az Analytica első és második kötetének, valamint Verseghy egyéb nagyobb műveinek a stilisztikai vonatkozásaira. Talán – mint cseppben a tenger – ebben is visszatükröződik valami e tudós-költő vagy költő-tudós stilisztikai munkásságának a – mennyiségi és minőségi – nagyságából.

A könnyebb hozzáférhetőség kedvéért az Usus Aestheticus azon részének a tanulságait igyekszem levenni, amelyet A magyar stilisztika útjában /Bp., 1961. Gondolat Kiadó, 36-50., a továbbiakban MStU./ magyar fordításban közöltem, és amelyben a szerző a költői és prózai stílus nyelvi-stiláris sajátásaival, valamint a jó stílus ismérveivel foglalkozik /460-483; 118-121.§§./; egyébként természetesen mindig utalok a megfelelő latin szöveg pontos lelőhelyére.

A/ A prózai és költői nyelv összehasonlításából, valamint jellemzéséből /118.§./ a következőt emelném ki: Verseghy világosan meglátta – és ezzel /mint Szauder nyomán fentebb utaltunk rá/ a klasszicista-retorikai hagyományokat bomlasztotta –, hogy a verses forma nem tartozik a költői nyelv lényegéhez: "... gyakran találkozunk olyan versekkel, amelyek prózaiak, viszont vannak olyan prózai munkák, amelyek joggal a költői alkotások közé sorolhatók." /MStU. 36. és UAe. 460./ Egyébként a költői nyelv jellemzőiként efféle vonásokat sorol fel: a költői ihlet a nyelvnek sajátos jelleget ad; a költő mindent erőteljesebben és elevenebben képzel el és fest le, mint a többi ember, ezért a költői nyelvnek elevennek, teremtő erejűnek és rendkívülinek kell lennie; eszközei a sajátos szórend, illetőleg a prózai szórend megváltoztatása; továbbá bizonyos – főként úgynevezett forma – szavak elhagyása, illetőleg beiktatása; azután jellemző rá a keresett, hatásos, nagy kifejező erejű vagy köznapi beszédmódtól bármiként eltérő kifejezések használata; a legelevenebb és legmeglepőbb alakzatok, a leghatásosabb és legmerészebb szóképek /trópusok/ és bármilyen szokatlan fordulatok alkalmazása. És itt még egyszer visszatér a két stílus különbségére: "... világos, hogy a prózai nyelv jellegét éppen nem a metrum hiánya adja meg. Hiszen, mint előbb már láttuk, vannak olyan versek, amelyeket helyesebb prózának neveznünk, s vannak viszont olyan metrum nélküli művek, amelyek joggal sorolhatók a költői alkotások közé. Ha ugyanis a nyelvből, még ha metrikus is, hiányzik a szókötés sajátos módja, a szokatlan beszédmód és mindazok a tulajdonságok, amelyeket mint a költői nyelvhez elengedhetetleneket, az előbb felsoroltunk, akkor a nyelv prózai lesz; ugyanakkor viszont a metrum nélküli nyelv, ha az említett tulajdonságokkal rendelkezik, költőinek minősül." /MstU. 31. és UAe. 467-8./ /Csupán felhívom a figyelmet arra, hogy érdekes – és érdemes ! – volna összevetni Verseghynek a költői és prózai nyelvről leírt nézeteit a Martinkó Andráséival, amelyeket két Kritika-beli tanulmányában foglalt össze: A költői nyelv és költőiség: 1964. évf. 2. sz. 25-34. és A művészi próza nyelve: 1965. évf. 3. sz. 8-17./

Utaljunk még arra, hogy Verseghy – véleményem szerint helyesen – nem lát eredetbeli és egyáltalán lényegi különbséget a mindennapi nyelv és a költői nyelv között. Ezt írja: „Lehetetlen, hogy a költői ihletnek a nyelvre gyakorolt valamennyi hatását megvizsgáljuk és kifejtjük, ezért csak néhány apró dologra térünk ki. De nem is tudjuk meghúzni azokat a határokat, amelyek a hétköznapi nyelvet a költői

nyelvtől élesen elválasztják.” /MStU. 37. és UAe. 461-2./ Magam éppen ezt tartom egyik fő érvek mellett az egyedül elfogadható állítás mellett, hogy nincs két stilisztika, csupán egy /v. ö. a verselemző vitán elmondott hozzászólásomat: Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerk. Hankiss Elemér. Bp., 1971. 536-7./

B/ A következő fejezetrészletben /119. §./ Versegly a stílusról és az egyéni stílusról kialakított felfogását adja elő. Modernnek mondható ez két szempontból is. Először mivel a stílust funkciójában, továbbá a tartalmi és formai elemek bonyolult /nagyon is valós/ összefüggésében, azaz nem leszűkített módon, hanem teljesebb formájában szemléli, kiemelve a stílus létrehozójának, illetőleg az egyéni stílusnak a fontosságát. „A jó ízléssel írt munkákban meg szokták különböztetni – mondja Versegly – az anyagot annak előadási módjától; ez utóbbit beszéd- vagy írásmódnak, vagyis stílusnak nevezik.” /MStU. 42. és UAe. 468-9./ A továbbiakban közelebbről is megvilágítja, sőt Xenophon, Livius és Tacitus példáján frappánsan bemutatja, mit jelent „a szerző egyénisége”, vagyis – Versegly értelmezésében – a stílus, az egyéni stílus: „A szerző egyéniségéhez tartoznak mindenekelőtt azok az eszmék, amelyeket a tárgyról ki akar fejteni, továbbá azok a kifejezések, amelyekkel eszméit megfogalmazza: tehát minden szerző stílusa saját eszméiből és egyéni kifejezéseiből tevődik össze.” /MStU. 42. és UAe. 470./ – Korábban egyébként Versegly a stílust a művek, a műfajok lelkének nevezte /l. MStU. 41. és UAe. 468./; később pedig arról vall, hogy „a szerzők stílusának az olvasók és hallgatók lelkére hihetetlenül nagy a befolyása, ... a stílus a feldolgozás révén magának az anyagnak is különös erőt és súlyt kölcsönöz” /MStU. 45. és UAe. 474./; továbbá „... a stílus meghatározza a mű mondanivalóját, akár tanítás, akár gyönyörködtetés vagy érzelmi befolyásolás az – úgy hiszem, ezt senki sem fogja tagadni, aki tudja, hogy ugyanannak a mondatnak a hatását az előadás módja növelheti vagy csökkentheti, sőt tönkre is teheti” /MStU. 46. és UAe. 475./

Másodszer azért is modernnek mondható ez a felfogás, mert a stílust – mint már az eddigiekből is kitűnik – járulékos elemként, a beszélő vagy az író egyéniségéből, leleményéből fakadó többletként szemléli: „A természetfeletti elmélkedésekbe merült szellem tehát olyan tárgyakhoz, amelyeket más egyszerűen csak megnevez, jelzőket vagy egész mondatokat kapcsol, hogy azokat pontosabban körülírja és meghatározza. Az érzékeny lélek meg hozzáadja azokat az eszméket is, amelyek a mű megalkotása közben keletkeztek benne. A bölcs és élénk képzelőerővel megáldott elme viszont bármit ábrázol is, képek és járulékos eszmék segítségével érzékelhető formába öltözteti”. /MStU. 44-5. és UAe. 473./ Érthető, hogy ilyenformán Versegly nagy fontosságot tulajdonít például a képeknek: „A stílushoz tartozik végül az eszméknek képekkel való felruházása, elrendezése és összekapcsolása is... A képeknek a megválasztása szintén a szerző egyéniségétől függ...” /MStU. 45. és UAe. 474./

C/ Versegly, bár azt írja, hogy „jóformán annyiféle stílus van, ahány író, vagy legalábbis ahányféle írói egyéniség” /uo./, azért nem feledkezik meg a kollektív jellegű stílusformációkról sem. Így például a következő részletben /120.§./ felsorolja a jó stílus ismérveit /a stílus esztétikai erő híján gyenge, száraz és élettelen: a jó stílushoz szükség van bizonyos fokú világosságra, könnyedségre, határozottságra és választékosságra; fontos kellék az egységesség, a jóhangzás és a beszéd tisztasága, mely utóbbi a nyelvtani szabályok pontos megtartását jelenti; stb./, de ezek nem béklyóként ható, valamennyi fajta írásműben – mindentől függetlenül – számon kért követelmények, hanem érvényesítésük a közlés tárgyától, céljától stb. meghatározottan értendő, vagyis úgy, ahogy a már korábban idézett részben Versegly megfogalmazta: „A stílus jellegének pontosan illenie kell a mű mondanivalójához...” /MStU. 46. és UAe. 476./

Egy ponton merev csupán: a humanitás feltétel nélküli megkövetelésében, ez azonban összefügg – alapjaiban másoktól átvett – nyelvfilozófiai, esztétikai

felfogásával. Ugyanis a jó stílus első ismérveként a következőt írja elő: „Az illendőség, az összhang és az erkölcsiség a jó stílus legfontosabb tulajdonságai; mindaz ugyanis, ami alantas, illetlen, aljas, parlagias, dagályos, szertelen, cifrázkodó, pajzán és a jó erkölcsökkel vagy az emberi társadalom által elfogadott szokásokkal ellentétben áll, és a humanitást bármi módon sérti, természeténél fogva ellenkezik a jó ízléssel is. Ezt senki sem fogja kétségbe vonni, aki tudja, hogy a szépművészetek célja éppen a humanitás fejlesztése.” /Uo./

Hadd emelem még azt is ki, hogy ez a zenében is nagyon járatos költő-tudós a hangok fonetikai és hangszimbolikai elemzésével is – a jóhangzás nevében – igyekszik igazolni /MStU. 48-9. és UAe. 479-81./, a magyarok királyok és a háromszáz katonák érkeztek típusú szerkezetek, valamint az ütközők, ütköznek és ütközzék-féle ikes igealakok helytelenségét a magyarok királya, háromszáz katona érkezett és az ütköze, ütközne, ütközzön-féle változatok javára.

Végül azzal kapcsolatban, hogy „miképpen lehet a jó stílusra szert tenni” Verseghy abból indul ki /121.§./, hogy a stílus alapja az író egyénisége vagy tehetsége; aki azonban a stílusát fejleszteni akarja, annak ki kell művelnie a természettől kapott képességeit. Különösen két dologra hívja fel az írók figyelmét: a tárgyalandó anyagnak, valamint a nyelvnek a rendkívül alapos ismeretére. A funkcionális stilisztika egyik fontos tételét fogalmazza meg Verseghy akkor, amikor ezt írja: „... a nyelv folyékonyására pedig csak az tud szert tenni, aki a sok rokon értelmű szó, kifejezés és szerkezet közül mindig tetszés szerint ki tudja választani a legjobbakat és a céljának leginkább megfelelőket.” /MStU. 50. és UAe. 483./

5. Verseghyt a stílus, a stilisztika kérdései állandóan foglalkoztatták. Természetesen ezek csak az Usus Aestheticus-ban foglalnak el a retorikai, poétikai stb. jellegűekkel azonos vagy csaknem azonos fontosságú helyet, de azért találkozunk velük az Analytica első két, grammatikával foglalkozó részében is, gyakrabban, mint az ilyen tárgyú más munkákban általában szokásos.

Ezúttal is a magyar fordításra /a szolnoki Verseghy Megyei Könyvtár említett kiadványa/ hagyatkozva a névszókat és névmásokat tárgyaló részből kiemelem a jóhangzásra /euphonia/ vonatkozó megállapításokat. Több okból is kedvelt területe ez Verseghynek: a zene iránti vonzódása, zenei jártassága; a retorikai hagyomány; az analógia szerepének a nyelvi-nyelvtani szabályok megalkotásában mindenáron való érvényesítése és az anyanyelv iránti szeretet – mind, mind hozzájárult ahhoz, hogy Verseghy külön fejezetet szentel a jóhangzásnak, és ezen kívül is többször tesz vele kapcsolatos megjegyzéseket. Így látja a nyelvek eufóniájának forrását és jelentőségét: „A nyelvek széphanzása és az emberi ének ugyan egy forrásból fakad, abból a vonzalomból ugyanis, amellyel a hangok harmóniája, e nagyon is igazi szépség iránt viseltetünk. Kétségtelen továbbá, hogy minden nyelvnek megvan a maga széphanzása, amely többé-kevésbé emeli az emberi ének finomságát azzal, hogy a hasonló szótagokat – a nép lelkének megfelelően – nyomban megnyújtja, vagy rövidíti; hogy egyes szótagokat mély ejtéssel sújt, másoknak magas ejtéssel elevenséget nyújt...” /I. h. 20-1. és Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae /a továbbiakban: Anal./ I, 13./ A mi nyelvünkre vonatkozólag pedig ezt állapítja meg: „A széphanzás... akkora jelentőséggel bír a magyar nyelvben, hogy ráépülnek, mint valami alapra a képzés és ragozás szabályai is.” /Uo. 21. és Anal. I., 13./ Majd – hangszimbolikai igénnyel – a következőképpen jellemzi a magyar magánhangzókat: „A mély magánhangzók a basszus legmélyebb hangzatait, a középsők a tenort, a magasak az altot, az éles magánhangzók pedig a szopránt juttatják eszünkbe valami módon” /Uo. 35. és Anal. I., 27./, ezután pedig „megvédi” nyelvünket /a hangrendre és a hangrendi illeszkedésre visszavezetett/ egyhangúság vádjával szemben: „Ha igaz is lehet, hogy a magyar képzőkben és ragokban egyetemlegesen és majdnem hangkivétel

nélkül megtartott magánhangzórend a keleti népek veleszületett kényelmességéből ered, amely már a lustaság határát súrolja, és hatalmát hangképző szervekre is kiterjeszti: mégsem tagadható, hogy a magánhangzók eme rendjében bizonyos fajta természetes zene található. Bár a foglalatoságoknak, occupationibus szóban egyesek valami lusta nyújtottságot sejtenek, a zeneileg művelt fül azonban bizonyára érzékeli a szomszédos hangszínek kölcsönös kedves áradását, amelyet más nyelvekben a magas és mely hangok keveredése állandóan megbont, mint pl. ebben a szóban: Erkundigungen.” /Uo. 37. és Anal. I., 30-1./.

A stilsztika számára is tanulságos, hogy milyen négy utat jelöl ki Verseggy, „amelyen haladva anyanyelvünket kiművelhetjük, a tökéletességnek arra a fokára emelhetjük, amelyre képes, és esztétikai elemekkel gazdagíthatjuk” /Uo. 53. és Anal. I., 45./: – a/ kutatni kell, majd fel kell használni a képzésmódok szabályait; – b/ a születő új fogalmak kifejezésére éljünk a szóösszetétel lehetőségeivel; – c/ „ha a szabályosan képzett vagy összetett szavak nem elégségesek a műveltség új fogalmainak tökéletes kifejezésére, meg kell tartani az idegen szavakat, amelyeket szinte egész Európa használ, – de azzal a megszorítással, hogy az ilyen szavak végződéseit alkalmassá kell tenni a névszó- és igeragozás ragjainak befogadására és az élő szavak képzésére használatos képzők felvételére” /Uo. 53-4. és Anal. I., 46./; –d/ „... összegyűjtve magának a nyelvnek a szelleméből és az egész nemzet általános nyelvgyakorlatából folyó alaktani és mondattani szabályokat és visszaállítva a maga szólásformáit, anyanyelvünket a tisztaság olyan fokára emeljük, hogy az annál gyümölcsözőbben mozdítsa elő továbbfejlődését, minél kegyetlenebbül nehezedtek rá az idegen nyelvekből átvett terhek” /uo. 56-7. és Anal. 49. /.

Verseggynek a realitás iránti érzékét és józan ítélőképességét mutatja az a részlet, amelyben – az idegen szavak kérdéseit tárgyalva – kitér egy fontos stílusrétegünknek, a hivatalos stílusnak és az idegen szavak használatának a viszonyára, miközben lényeges megjegyzéseket fűz e stílusréteg általános jellemzéséhez. Nézetei ma is egészükben elfogadhatók: „... a hivatali stílusban előforduló latin kifejezések fordítása részben lehetetlen, részben felesleges, és végül: részben szerfelett káros a közügyekre nézve. Az ilyen elnevezéseket: archivum, protocollum, processus, sententia, citatio, rescriptum, intimatum és sok-sok hasonlót bármelyik magyar, aki e témakörben otthonos, első hallásra megért: viszont ezek fordításait, amelyek a legkritább esetben egyenértékűek, szójegyzék nélkül egyáltalán nem képes felfogni. A hivatali stílus célja, természetesen, nem az esztétikai báj, nem a fennkölttség, hanem a világosság.” /Uo. 54. és Anal. I., 46./ A leghatározottabban elveti a németek eljárását: „Ami a németek példáját illeti, akik a hivatali stílust, mint mondják, szerencsésen fordították le a maguk nyelvére, én merem állítani: az ő purizmusuk bizonyára ugyanolyan – a közügyeket hátráltató – bajokkal és veszélyekkel jár, amilyeneknek a mi nyelvünkben is ki van téve. Az ő fordításaik annyira sem egyenértékűek és nem érthetőek első hallásra, hogy hivatali stílusuk megértéséhez annak külön’ tanulmányozására van szükség.” /Uo. 55. és Anal. I., 47./

Verseggynek egyéb – korábbi és későbbi – műveiben szintén se szeri, se száma a stilsztikai jellegű megjegyzéseknek, észrevételeknek, egyáltalán az ilyen szempont érvényesítésének. Az 1818-ban napvilágot látott Magyar Grammatikának, sőt az ugyanabban az évben megjelent Feleletnek az Analyticához való viszonyáról maga Verseggy nyilatkozik az előbbi műnek Az Olvasóhoz címzett előszavában: itt ugyanazokat a princípiumokat adja elő „a’ Nemzeti Oskolák fzámára anyanyelvünkön”, mint az Analyticában, majd így folytatja: „A’ Deák Grammaticában a’ Reguláknak talán két harmada réjze is csak arravaló, hogy a’ Tanító Uraknak világosságot éa könnyebbséget fzerezzen: és Anyanyelvünk ne legyen arra érdemes, hogy Grammaticájában reguláinak okait és

Principiumait a' Tanító Urak minden mellékfáradtság nélkül olvasgathassák? Azoknak közüllök, kik e' Principiumokat, ammint a' Filozófiának és a' Filologyiának kútforrásibúl rendre erednek, systémába foglalva olvasni kívánnyák, a' Nemzeti Múzeum' nevében tett Négy Kérdésre való Feleletemet ajánlom...". Mindez egyrészt azt jelenti, hogy a Magyar Grammatika lényegében ugyanazt tartalmazza, mint az Analytica, másrészt azt, hogy a Felelet szintén az Analytica-beli kérdéseket világítja meg filozófiai és elvi síkon, továbbá rendszerbe foglalva és módszeresen. Ezért csak néhány fontosabb stilisztikai vonatkozásra hívom fel a figyelmet.

Több helyütt emlegeti Versegly – így a Magyar Grammatika előszavában is –, hogy „... a' Syntaxisban, melly mindenik emberi nyelvnek nemzeti lelke, olly meffze távozik anyanyelvünk a' Deáktúl, söt még a' többi napnyugoti nyelvektül is, hogy mihelyt ezeket követi, azonnal nevetséges f̂zokatlanságokat, és érthetetlen természetlenségeket is f̂zül”, ennek következtében, a mondattani jelenségek bemutatására nagy gondja van. – A stilisztika útját egyengette az is, ahogyan kifejti, mikor alkalmas a nyelv a nemzeti kultúra előmozdítására: „ a/ A' nemzeti csinításnak megef̂zközlésére annál alkalmasabb a' nyelv, mennél kevesebb benne a' f̂zükségtelen, f̂zokatlan, érthetetlen új f̂zó, a' hasonlóképen f̂zükségtelen, kiavúlt értelmű régi f̂zó, a' helytelen f̂zóformálás, vagy f̂zóhajlítás, az idegen f̂zőkötés, és az idegen f̂zójárás, avvagy idiotizmus. b/ Ugyanazon nemzeti culturának előmozdítására annál alkalmasabb a' nyelv, mennél több új, akár az okoskodás által kinyomozott, akár a' többi cultivált nemzetektül kölcsönzött gondolatokat, ideákat, állításokat, igazságokat, tanításokat, 's érzékeny rajzolásokat tud a' nemzetnek f̂zokott és régen ösmerős f̂zavaival, f̂zőkötéseivel, f̂zőfordulásaival, és f̂zójárásával, vagy ha elkerülhetetlenül f̂zükséges, idegen ugyan, de helyesen és értelmesen megmagyarosított f̂zavakkal kifejezni.” /Uo. 6-7./ Pontosán meglátja nyelvünk hangzás- és kifejezésbeli értékét: „A' mi nyelvünk mind a' két prozodiára /értsd: a klasszikus és a nyugat-európai verselésre/ alkalmas, eredeti f̂zavai kellemetesek, mivel a' hangzó betűk a' mássalhangzókat minduntalan és f̂zépen felváltják, kifejezései, ha a' régiekhez a' helyesen alkotott, vagy az idegenektül kölcsönzött, és helyesen magyarosított ujakot oda függef̂ztyük, untig elegendők arra, hogy a' zükséges igazságokat és tudományokat értelmesen előadhassák, a' f̂zivnek pedig legnemesebb érzéseit és indulattyaikat érzékenyen lerajzolhassák, csak tudgyunk velek helyesen élni...” /uo. 25./ – Fontosnak tartja a szinonimáknak – persze módjával való – szaporítását /l. uo. 27./ stb.

A Feleletben /a' Filozófiának Talpigazságaira épített Felelet ... Buda, 1818./, szintén sokszor szóba kerül a nyelvi-stiláris eszközök közötti válogatás fontossága /87., 110., 126. stb./, továbbá a stílus adekvátsága /125., 127., 131. stb./ képet kapunk itt az egyéni stílusról /106 kk./, egyes műfajok stílusáról, sőt magáról az úgynevezett hangos stílusról /120 kk./; szól Versegly a szójelentések szerepéről /127-31./, a trópusokról, az alakzatokról, a képekről /131-4./, valamint a költői nyelvről /134 kk./, a nyelvünk szókincsét és frazeológiai készletét feldolgozó háromféle szótártípusról /312 kk.; l. még Gáldi i. m./; stb.

Említsük még meg Verseglynek – halála után megjelent – szaknyelvi szótárát /Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mester Szókönyv. Próba képen kéf̂zítették Némelly Magyar nyelv f̂zeretök. Buda, 1826/, amelynek az „Elötudósítás”-a, kilenc regulája sokat mond a stilisztika számára is, és maga a szótár olyan feldolgozás, amely a magyar tudományos nyelv kialakításában – ha megfelelően hatni tud – fordulatot jelenthetett volna /vö. Terestyéni: MNy. LIII, 21/.

6. Verseglynek nem hiába volt eszménye a hatásos stílus. Ő maga – mint valamennyi /filozófiai, irodalmi, nyelvészeti, retorikai, poétikai, metrikai, stilisztikai stb./ elvét, nézetét – ezt is alkalmazta a gyakorlatban. Írásai – beleértve a

latin nyelvűeket is, minthogy azok szintén magyar gondolkodásmódot takarnak – mindig logikus felépítésűek és a kellő mértékben didaktikusak /szinte azt a benyomást teszik, mintha egyetemi katedráról hangzanának el/, ugyanakkor rendkívül gördülékenyek, színesek, változatosak. Csak egy példát! Vajon ellen lehet-e állni a következő érvelésnek és előadásmódnak? „... ne nézzük az anyanyelvet hiú bálványnak, melyet az egyik a' homályos régiségekből, a' másik az idegen nyelvekből, ez saját képzéséből, amaz hazánkunk külömbféle f_zugaiból, némellyik a' betyáros be_fzédnek czikornyáiból kölcsönözött fókkkal, pillangókkal, fattyú gyöngyökkel felpiperéz, mintha csak arravaló volna, hogy ha_fzontalan f_zépségeiben gyönyörködgyünk, vagy hogy hiú ragyogásával dücsekedgyünk. Nézzük inkább a' nemzeti csinosítás' nemes e_fzközének, nyomozzuk ki felséges czéllját, hassunk be legrejtekebb belsejébe, vizsgállyuk meg csak neki tulajdon termé_fzetét, 's tanúlljuk ki ennek vezérlése f_zerint alkalmasságát ama' tulajdonságokra, melyek czélljának elérésére f_zükségképen megkivántatnak.” /Magyar Grammatika 35-6./

Végül tegyük fel a kérdést: Verseghy nézetei – benne a stilisztikaiak – érvényesültek-e, kifejtették-e az értéküknek megfelelő hatást? Bár igazat adhatunk Benkő Loránd megállapításának, amely szerint „Természetesen saját korának is voltak nyelvi tekintélyei: Kazinczy, Pétzeli, Révai, Versegi stb., akiknek műveit igen sokan forgatták és tudatosan okultak belőlük” /Felv. ir. 303./, mégis azt kell mondanunk, hogy mindez inkább csak az irodalmi nyelvi hatására vonatkozik, mert amint „tudományos munkássága és tanítása Révai és Kazinczy tekintélye miatt életében nem vagy alig kaphatott megfelelő értékelést és elismerést” /Terestyéni: i. h./, ugyanúgy korántsem számolhatunk műveinek, nézeteinek a föltétlen kívánatos hatásával. Sajnos, a Verseghy elismerését, hatását illetően később sem következett be igazán döntő fordulat.

Van hát tennivaló bőven! Dolgozzuk fel az érintett tudományok szemszögéből műveit, tárjuk fel egész munkásságának értékeit, hogy ez a korának egyik legelőrelátóbb, legreálisabban érzékelő költő-tudósa /egyébként nem az ortológiát képviselte, mint ahogy Csetri Lajos írja: i. m. 59./ a maga emberségével, példaadó nyelv- és munkaszeretetével, valamint ma is hasznosítható számos eredményével végre valóban kifejthesse hatását.

OROSZ LÁSZLÓ: Verseghy Ferenc verstani nézetei

Verseghy érdemeit a magyar verselés fejlesztésében, jelesen az ún. nyugat-európai dalformák meghonosításában már kortársai is elismerték. A vele egyáltalán nem rokonszenvező Kazinczy így vélekedett: „In der zugleich scandierten und gereimten lyrischen Poesie nach dem Muster der Deutschen könnten ihm wenige ungarische Dichter den wohlverdienten Lorbeerkranz streitig machen.”²

Első életrajzírója, Sággy Ferenc is kiemeli, hogy dalai „mesteri hangmérséklésbe vannak öltöztetve”³ Hasonlóképpen ítélt mai irodalomtörténet-írásunk is Waldapfel József szerint: „Legmaradandóbb hatása Verseghy költészetének a nyugat-európai formák minden addigi kísérletnél tökéletesebb megvalósításával volt”.⁴ Szauder József – figyelembe véve Verseghynek már 1781-ben összeállított kéziratot, A Parnassus hegyén zengedező magyar musának szózatit is –, jogosan hangsúlyozza Verseghy elsőségét is: „... a bécsi rokokódalok egy csokra elsőül, Révai hasonló kísérletei előtt, Verseghyvel jutott el költészetünkbe”.⁵

Ismeretes, hogy Kazinczy a nyugat-európai verselés hazai kezdeményezésének érdemét teljes egészében Ráday Gedeonra ruházta. Ezt írta róla: „Érezvén, hogy a nem scandált ének örök ellenkezésben van a muzikai compositiókkal, s szertelen olvasása szerént járatos lévén a Németek, Francziák és Olaszok literaturájokban, ezeknek példája szerént kezdette mérni dalainak lábait. Ő tanította ezt a különbséget érezni Verseghyt, Földit, engemet. Az új leczkét Földi Csokonainak, én Daykának adánk által...”⁶ Ráday példamutatását azonban Verseghy esetében felesleges feltételeznünk. Verseghy magától jutott el a mértékes-rímes verseléshez, német dalgűjtemények kottáihoz keresve a megfelelő szöveget. „... arra gondolni sem lehet” – figyelmeztet Szauder – „ hogy jambusok és trocheusok megrímélése eszébe jut, mikor a német mintákat utánozza. Egyszerűen a zene ritmusa az, amely így visszhangzik nála a magyarban ... Még nem tudja, milyen hatalmasat lépett, de a lépést – a muzsika karján – megtette.”⁷

Szauder fogalmazásában az „arra gondolni sem lehet” talán túlzás. Helyesebbnek tűnik így mondanunk: nem kell hinnünk, hogy a német dallamokhoz igazítva a szöveget tüstént felismeri: trocheusokat meg jambusokat használ. Ez – műveiből kitetszően – csak mintegy tíz év múlva válik benne tudatossá.

A klasszikus versformák Verseghyvel nagyjából egyidejű magyar úttörői – Molnár Jánostól, Losontzi Istvántól, Kalmár Györgytől kezdve Baróti Szabóig, Révaiig, Rájnisig – verselési gyakorlatukat tüstént elméletileg is tisztázták, tudatosították. Könnyű volt a dolguk: a klasszikus verselés törvényszerűségeit az iskolai poétikatanítás meg a latin klasszikusok szüntelen forgatása eléggé közismertté tette, a feladat csupán e törvényszerűségek magyarra való átültetése volt. Más a helyzet az ún. nyugat-európai formákkal. Ezek – rímesek lévén – a hagyományos magyar verseléssel, mértékes mivoltukban meg az antik

---

² Annalen der Literatur und Kunst, 1809. júl.

³ V. F. maradványai és élete. Buda, 1825. 181. l.

⁴ A magyar irodalom a felvilágosodás korában. 107. l.

⁵ A romantika útján. 76. l.

⁶ Erd. Muz. 2. füz. 126-7. l.

⁷ I. m. 76. l.

időmértékes formákkal keveredtek a kor verselőinek és metrikusainak tudatában. Voltak, akik a hagyományos magyar vers továbbfejlesztésének, megjobbításának, voltak, akik leoninusnak tekintették őket. Verseghy – mint gyakorlatából, vers és dallam egymáshoz illesztésére való törekvéséből következik – az előbbieket közé tartozik.

Mai szemmel nézve persze nem világos, hogyan tűnhetett német dallam ritmussal, prozodiával való követése a magyar vers reformjának, tökéletesítésének. Ne felejtjük azonban, hogy a nemzeti szempont ebben az időben még pusztán a nyelvre korlátozódik. Mint ahogyan nem törekszenek tartalmi eredetiségre, úgy ítélnék, hogy a fordításokban többszínű, változatosabb nyelvhasználatra nyílik lehetőség, mint eredeti művekben, a verselésben is a formákban való gazdagodás látszik a nyelv minél tökéletesebb kiművelésére vezető útnak, függetlenül attól, e formák honnan valók. Egyébként a magyar zene elmaradottságának következtében sem merülhet fel a ritmikában a nemzetiség követelménye. Molnár Antalt idézem: „... az egykorúak semmiféle gyakorlati különbséget nem tettek magyaros és idegen muzsika között, mikor ilyesmivel kedveltették, díszítették a költői terméket.”⁸

Verseghy három jelentős verstani tanulmányt írt. Az első: Rövid értekezések a Musikáról 1791-ben Bécsben jelent meg. Ezzel a művel kapcsolatban azt szokták kiemelni, hogy jó része csaknem szó szerinti fordítás Sulzer Allgemeine Theorie der schönen Künste /1771-74/ című művéből.⁹ Ez igaz. Bennünket mégsem forrásához való viszonya érdekel most, inkább tájékozódásának iránya. Földi János közel egykorú verstani tanulmánya¹⁰ még Johann Matthias Gesner Primae lineae isagoges in eruditionem universalem /1756/ című művét követte. Sulzer műve ugyan csak 15 évvel újabb Gesnerénél, de lényegesen modernebb. Érdemes összevetni meghatározásaikat a ritmusról. Földinél: „... a hosszú és rövid hangzatoknak egymást váltogatása...”¹¹, Verseghynél: „... egy tétel nélkül való, és egyenlő nemű dolgokból, úgymint a musikában a hangokból, a verselésben sillabákból, a tántzban lépésekből álló sornak időnként vissza térő fel-osztása, melly által ezeknek az egyenlő nemű dolgoknak az ő egyformaságok bizonyos külömbfélésegekkel egybe kaptatnak: úgy, hogy egy tartós érzésnek, melly általán fogva egyenlő nemű, és erre nézve unalmassá vált volna, a rythmusbéli fel-osztások által egymást fel-váltó és a figyelmetességet” fenn-tartó külömbféléseggel adassék.”¹² Azt hiszem, nem nehéz belátni, hogy Verseghy /pontosabban: Sulzer/ meghatározása nemcsak részletekben gazdagabb és finomabb, mint Földié /ill. Gesneré/, hanem felülmúlja abban is, hogy a ritmust hatása „unalom”, „figyelmetesség”/ felől is nézi.

A formális és normatív verstanokat túlhaladva – Sulzer érzelmi hatást hangsúlyozó esztétikai nézeteinek megfelelően – állapítja meg Verseghy a ritmusról a következőket is: „A rythmus nem mesterségesen ki-gondolt állapot, hanem egyenesen a természet szerint való érzésből származik.”¹³ Ebből következik, hogy a korabeli magyar verstani irodalommal, így Földivel és Csokonaival szemben is, a versformát nem külső ruhának, nem pusztán technikának tekinti. Ezt írja: „A musikában, a tántzban, és a verselésben való izlés leg hamarabb el-árúllja a belső characteret, avagy sziv-béllyeget az emberben. Mennél kevesebb rendet és mértéket érez valaki, s mennél több darabosságot és zavarodást el-

---

⁸ Nyugtias magyar dallamok a XVIII. század végén és a XIX. sz. ' első felében. = A magyar zene történetéből. /Zenetudományi tanulmányok 4./ 103. l.

⁹ Vö. A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. /A magyar irodalom története 3./ 166. l.

¹⁰ A magyar versekről. = M. Musa 1787. ápr. 11., 14., 18.

¹¹ M. Musa 1787. 227. l.

¹² Rövid értekezések a Musikáról. V. l.

¹³ Uo. IX. l.

szenved e három mesterségben, annál kevesebbet lehet annak lelki tehetségeiről reményleni.”¹⁴

Tanulmányának számunkra az a legérdekesebb része, amelyben a Sulzer könyvéből tanultakat a magyar költészetre alkalmazza. Sem a magyar muzsikát, sem a magyar táncot nem becsüli, mert bennük – mint írja – „a taktus izeire nézve semmi rend, avagy rythmus nem találtatik.”¹⁵ Hasonlóképpen ítél a hagyományos magyar verselésről is: „... azokat a verseket, mellyekben a caesurán, és kadentzián, az az a ryth-musnak leg alsó garádittsán kívül, semmi egyéb rendet és mértéket nem érzek; – mind ezeket, mondám, semmihez jobban nem hasonlíthatom, mint egy olyan Kótyogósnak a járásához, a ki minden rend éa mérték nélkül, már kissebb, már nagyobb lépéssel, idestova tántorog; ki vévén, hogy minden második vagy harmadik lépés után caesura helyett meg botlik, s meg áll; azután pedig minden negyedik vagy hatodik lépés után, a falhoz ütvén magát, kadentziát tsinál.”¹⁶

A kor verstani polémiáiban járatos olvasót nem lepi meg ez a hang. A klasszikus versformák meghonosítói is hasonló gúnyoskodással becsmérelték a hagyományos magyar verselést. Ami Verseghyben új, a zenei, a táncbeli és a versbeli ritmus egy kalap alá vétele. Sárosi Bálint – idézve Verseghy kritikájának a magyar zenére vonatkozó részét, kiemelve abból is egy általunk az imént elhagyott passzust, amely a cigányzenészek által játszott „sinfóniák”-at gúnyosan „diszfóniák”-nak nevezi – úgy véli, „a tudós zeneértő” csupán a tökéletlen játékkal, a kezdetleges előadásmóddal elégedetlen.¹⁷ Valójában azonban nem erről, vagy elsősorban nem erről van szó. Négyesy László látott helyesen, amikor ezt írta: „Mind a három testvér-művészetünkben az a közös hiba szerinte /ti. Verseghy szerint/, hogy csak nagyjából, durván vannak a ritmus idomai kidomborodva, a képződés nem terjed ki a taktus egészénél kisebb részekre, az egyes mozzanatokra.”¹⁸

A fentebbi Verseghy-idézethez egy megjegyzés még odakívánkozik. Ha igaz is, hogy minden hasonlat sántít, céltudatosan mégsem kell sántává tenni. Verseghy maga is elismerte, hogy a cezúra és a sorvég ritmuskeltő tényezők, a tréfa kedvéért mégis botlásnak, falhoz ütődésnek ócsárolta őket a magyar versben.

Az előbbi Verseghy-idézetből s a Négyesy-féle értelmezésből világosan kitűnik, hogy költőnk elvileg is látja már a feladatot, amelynek megoldására a gyakorlatban korábban is törekedett: a magyar vers tökéletlennek tartott soraiba rendet, azaz metrumot kíván vinni. Nem tartja ezt idegen minta követésének, mint pl. Kazinczy. „A rythmus, és így a verselésben a metrum is, nem frantzia rántz, a mint egynémelly egyébaránt érdemes Iró vélekedik; nem frantzia, görög, deák, vagy német, hanem természet szerint való ruha, mellyet nem tsak a Szittyai Lakos szájából eredő, vagy magyar, hanem akármiféle nyelven költt verseknek is szükségképpen magokra kell venni, ha mindenképp /vagyis: minden tekintetben/ tettzeni akarnak.”¹⁹

A magyar vers megmértékelésének programját gyakorlatiasan támogatja Ányos Pál Egy boldogtalannak panasza a halovány holdnál c. versének ritmikai elemzésével.

Elemzése bevezetéseként ismerteti Baróti Szabóétól és Rájnisetől eltérő prozódiaját. Ennek lényege az, hogy csak a hosszú magánhangzót tartalmazó szótagot tekinti hosszúnak, a „sillaba positione longa”-t, tehát azt, amelyben a

---

¹⁴ Uo. X. 1.

¹⁵ Uo. XI. 1.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Cigányzene... 61. l.

¹⁸ A mértékes magyar verselés története 253. l.

¹⁹ Rövid értekezések a Musikáról XIII. l.

rövid magánhangzót két vagy több mássalhangzó követi, közösnek nevezi, s úgy tartja, az ilyen lehet a versben rövid is, hosszú is. Ez a szótagmérési elv nem vált általánossá, később Verseghy is lemondott róla, holott van benne valami. Kazinczy is felfigyelt a természetes meg a pozíciós hosszúság különbségére, ő a pozíciós szótagot – a hosszútól való megkülönböztetés végett – keménynek nevezte.²⁰ Legújabb verstani irodalmunkban Gáldi László vetette fel a pozíciós szótag időmértékének problémáját, s azzal a javaslatával, hogy egymás fölé tett rövid és hosszú jellel /u/ jelöljük, voltaképpen Verseghy felfogását vallja.²¹

Verseghy Ányos költeményének első soráról /"Szomorú Tsillagzat! melly bús sűgárokkal"/ – a fenti prozódia alapján – megállapítja, hogy első félsorában egy hosszú, 3 közös és 2 rövid, második félsorában 3 hosszú és 3 közös szótag van. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a sor második fele hosszabb, mint az első. Hozzáteszi: „De azonkivül az időpertzek sintsenek bizonyos rend szerént felosztva: az az, a lábak sem nem mind jambusok, sem nem mind trochėjusok, éa így nem is egyenlők; mire nézve ebben a versben taktus avagy láb-mérték sem találatik.”²² Hasonló következtetésre jut a 2. és a 3. sor vizsgálatával is. Megállapítja azonban, hogy a 4. sor /"Kiknek szive vérzik s küszködik bajokkal"/ „mindenképpen jó”. Ez a sor – szerinte – csupa trocheusból áll. /Szigorúbb prozodiával olvasva az 1. és a 3. láb spondeus./ A versszak elemzéséből ezt a következtetést vonja le: „... az illyen cadentiás verseknek, ha a régi magyar igtól messze távozni nem akarunk, vagy mind jambusokból, vagy mind trochėjusokból kell állani...”²³

Verseghy helyesen figyelt fel arra, hogy az egyes félsorok időtartamát nem lehet kiegyenlíteni, ha a hosszú és rövid szótagok eloszlása túlságosan aránytalan. Hogy a szótagok időtartamának a magyar ütemben is szerepe van, minden ritmikusunk elismeri, ha e szerepről nem teljesen egyformán vélekedik is. Az elemzett 1. sor második felének némi átalakításával saját ritmusérzékünk számára is bebizonyíthatjuk Verseghy igazát. Ha a sűgárokkal szó helyére ezt a ma szokásos alakot tesszük: sugarakkal – s ezzel két hosszú szótagot röviddel váltunk fel a második félsorban, máris tetszetősebb a sor. /Szomorú csillagzat, melly bús sugarakkal./ Hozzá kell azonban tennünk, hogy ez a változtatás nemcsak a két félsor időtartamát tette arányosabbá, hanem a második félsort choriambussal is ékítette.

Jól vette észre Verseghy azt is, hogy a 12 szótagos vers ritmusát csupán a felező sormetszet – a félsorok valaminő további szabályozása nélkül – nem adja ki. Arany Jánosnak is ez volt a véleménye, ő is megállapította: „... a hosszú alexandrin sor, melyben szabályszerint hat szótag esik egy metszet alá, keveselli olykor népdalainkban a közép caesurát, s zenei ütemek szerint három, négy izre is szakad.”²⁴ Még az is elfogadható, hogy Verseghy a szótagok időtartamának szabályozásában kereste a megoldást. Ismét Arany Jánosra hivatkozhatunk, aki ugyan a magyar vers lényeges sajátosságának tartotta, hogy az egyes ütemeken belül előre kiszabott, határozott időmérték nem érvényesül, mégis szükségesnek látta megjegyezni: „Mind a mellett vannak az egyes ütemeknek bizonyos mértékei, melyeket a magyar zene kiválóan kedvell, és így a magyar /főkép lyrai/ költő, ha versét a dallammal összhangzásba tenni kívánja, szükség, hogy azokat tartsa szem előtt.”²⁵ Ismeretes, hogy Arany – a népdalok ritmikájának megfigyelése alapján – a choriambúst tartotta a magyar ütembe leginkább illő mértéknek, s a

---

²⁰ Kazinczy lev. VII. k. 25. l.

²¹ Ismerjük meg a versformákat 2. l.

²² Rövid értekezések a Musikáról XIII. l.

²³ Uo.

²⁴ Prózai művek /Ö. M. X. k./ 235. l.

²⁵ Uo. 245. l.

choriambusban rejlő lehetőségre már Verseghy korának magyar költői és metrikusai is felfigyeltek, mindenekelőtt Pálóczi Horváth Ádám. Verseghy azonban azzal, hogy miután a magyar verset a gyakorlatban német dallamokra szabta, majd elméletileg is a jambus és a trocheus mellett kötötte le magát, a magyar vers problematikájának bonyolult áramkörét mintegy „rövidre zárta”: nem a magyar verset szabályozta, hanem idegen versformák meghonosítására adott példát és programot.

Második verstani munkája: Mi a poézis? és ki az igaz poéta? 1793-ban jelent meg Budán. Ebben sem önálló, de Sulzeren kívül más mestereket is követ, pl. Batteux esztétikájának Ramlert-féle német kiadását és Johann Jakob Engel Anfangsgründe einer Theorie der Dichtungsarten /1783/ c. művét. Ez utóbbi nyomán a vers és a próza, a költészet és az ékesszólás különbségét nem külső, formai és nyelvi jegyekben keresi, hanem „egy bizonyos belső béllyegben...”, melly semmi egyéb nem lehet a ... legfőbb garádsra emeltt érzékeny, édesgető, avvagy aestheticabéli erőnél, mellyel az ő előadásait a Poézis felfegyverkezettetni szokta...”²⁶

A romantika felfogására emlékeztetően állítja elénk az ihletett költőt, aki „az álmodozáshoz hasonló állapotba merül”, „tárgyát másképpen látta, mint más emberek”, „az elmúltt és a jövőndő úgy tűnik elejébe, mintha jelenvaló, – a képzeltt pedig, mintha valóságos volna”, „az ő képzelő ereje a legkissebb érdeklésre számtalan mellékképeket fogan, mellyekből szinte olly hathatósan elragadtatik, mint azoktól, mellyek egyenesen tárgyában fekszenek.”²⁷ A következőkben a poézis eszközeinek iskolás pontokba szedett előszámlálása azonban visszafogja ezt a romantika felé mutató hangot, valódi helyére, a felvilágosodott klasszicista esztétikai nézetek sorába helyezi a művet.

Verstani szempontból ennek a tanulmánynak az a fő újsága az előbbivel szemben, hogy elutasítja a rímet, ahogy Verseghy nevezi: a „hangeggyeztetést”. Nem térek itt ki arra, miféle tekintélyeket idéz a rím ellen, miként ítél a németekről és franciákról, akik csak azért nem tudnak szabadulni a rímtől, mert nyelvük nem alkalmas „a melodiás mértékre”. Lényegesebb számunkra a magyar költészetéről tett megállapításai: „Mi Magyarok anyanyelvünket a melodiás hangzásban minden bizonnal nagy tökéletességre emelhetnénk, ha némelylek a hangeggyeztetésnek előítéletétől megszabadíthatnának némelylek pedig, általlátván ugyan a metrumnak szépségét és a hangeggyeztetésnek hiúságát, de az ellenkező Felekezetnek kedvezni, ne mondgyam hizelkedni akarván, az egyiptomi hagyományokra önként vissza nem térnének.”²⁸

Verseghy ezzel a nézetével oda lépett vissza, ahol a klasszikus formák meghonosítói állottak. Batteux-t, Ramlert, Homet-t, Sulzert idézi lépten-nyomon, de idézhetné Molnár Jánost, Kalmár Györgyöt, Baróti Szabót, Rájnist is. A rímkényszer megrontja a nyelvet, kerékbe töri a gondolatot, a rímek várása elvonja a figyelmet a tartalomtól – olvashatjuk újra a már évtizedekkel korábról ismertős érveket. Az azonban új Verseghynél, hogy a költészet megkülönböztető jegyét nem a versformában látván, a „prózasköltemény” művelésére biztatja a metrumtól vonakodó poétákat. „A költésnek ezen új nemében, melly az Ékesenszóllás és a tökéletes Poézis között szinte közepett áll, GESZNER a Németeknél nagyra ment. A ki a magyar láb mértékkel bajoskodni nem akarna, egyébaránt pedig tenyésző képzeléssel, és beszédbéli hatalmas töhetséggel bir; annak én azt javaslom, hogy prósás költeményeket, de hangeggyeztetés nélkül, irjon; mivel a hangeggyeztetés még a legtökélletesebb prósát is természetlen beszéddé töszí.”²⁹ Úgy tartja most Verseghy, hogy a rím a metrumos verset is elrontja. Legfeljebb akkor lehet

---

²⁶ Mi a Poézis?... 6. l.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 21-2. l.

²⁹ Uo. 38-9. l.

megbocsátani, ha az a célja, hogy a metrumhoz édesgesse az olvasót. Nyilván ezt a bocsánatot igényli saját korábbi versei számára is.

Verseghy az imént tárgyalt két verstani tanulmányához is függesztett – mintegy példatárként – verseket. Harmadik jelentős verstani műve, A Magyar Versnek külömbféle nemeirül, Magyar Aglája című, 1806-ban Pesten kiadott verseskötete bevezetéseként jelent meg. Ez a tanulmány nem polémikus, hanem rendszerező: emiatt Földi, Csokonai vagy Kazinczy áttekintő verstani tanulmányainak sorába illik. Verseghy itt – a XIX. század elejére kialakult verselési gyakorlatnak megfelelően – mind a mértéktelen, mind a mértékes rímes verset, mind a klasszikus formákat elfogadja, bár gondolatmenetében most is benne rejlik, hogy a hagyományos, szerinte csak sorvéggel és cezúrával tagolódó rímes vers alacsonyabb színvonalú, mint a mértékes. /Ebben megegyezik a véleménye Kazinczyéval./

Ebből a meghatározásból indul ki: „A ritmus, általlyában véve, eggyenlő részecskékre felosztott mozdulásból áll.” „Aki tehát a beszédben vagy olvasásban a silabákat, akár rövidke legyenek, akár hosszúak, eggyenlőképen megvonná, és minden két silaba között eggyenlő üdöcskét hagyna, annak beszédgye ritmus volna.” Ennek a folyamatos ritmusnak, – amely voltaképpen még nem is ritmus, hiszen csak olyan, mint az esőcsepegés vagy a járás; mozdulás ugyan, de nem részecskékre felosztott – tagolódását a beszéd közbeni lélegzetvételi kényszerből vezeti le. A légzés a beszédben nyugvópontokat hoz, ezeket emelik ki a rímek, a cadentiák. „A cadentiák által eképpen összeakasztott sorok ritmusoknak és tágasabb értelemben verseknek mondatnak”. A hosszabb sorokban – ugyancsak a lélegzetvétel végett – cezúrára is szükség van. „Ily versekkel élnek a Francziák és az Olaszok, kiktől mireánk is el-szakadtak.”³⁰

Ne kutassuk most, a hagyományos magyar rímes versnek ez a származtatása hol hibázik. Verstörténeti szempontból az számunkra a fontos, hogy Verseghy még terminológiájában is közeledik korának magyar költészetéhez, cadentiának nevezve a rímet, ritmusnak a rímes verset.

A továbbiakban a rímek elhelyezésével, a hím- és nőrímeikkel foglalkozik, megjegyezvén: „A külső Nemzeteknél a cadentiáknak külömbféle regulái vannak, mellyek a magyarban vagy lehetetlenek, vagy legalább szokatlanok.” Felveti viszont azt a problémát, hogy az azonos betűvel jelölt kétféle e hang rímélhet-e, pl. a „tik verték” az „ők vertek”-kel.³¹

Verseghy korában ez a kérdés másokat is foglalkoztatott, később elsikkadt. Holott az e hang köznyelvi ejtésünkben nem tűnt el, s Kodály Zoltán pl. többször is kiállt általánossá tételéért. Mindenesetre érdemes rajta elgondolkodni, pl. a debreceni, tehát a kétféle e hang különbségét nem érzékelő Csokonai vagy Tóth Árpád számos szép ríme elsikkad, vagy legalábbis veszít szépségéből, ha olyan valaki mondja a versüket, aki ejti az ě -t. /Példák Csokonai rímeiből: nincsenek – mindének; lélek – élék; lënnem – bennem; rëggel – meleggel; Tóth Árpád rímeiből: meleg – figyelék; hëgyek – mëgyëk; estem – estën; felekkel – kelék fël./

Folytatva Verseghy gondolatmenetét: a metrumot nem az időtartam, hanem az ictus megragadásával vezeti be. Ez abban a korban nálunk újszerű, metrikusaink ugyanis az antik lábokban kizárólag az időmértékre voltak tekintettel, az ictusra nem; megfelel azonban ez a szemlélet a német metrikusokénak, pl. Sulzerénak is, aki többször is hangsúlyozza, hogy a németek az antik lábakat nem időtartammal, hanem hangsúllyal állítják elő. Szokatlan Verseghynek az a nézete is, hogy voltaképpen minden antik metrum visszavezethető a három ereszkedő lábra: a trocheusra, a daktilusra és az első szótagján hangsúlyos spondeusra. Következik ebből, hogy a rövid, ill.

---

³⁰ Magyar Aglája 3-4. l.

³¹ Uo. 5. l.

hangsúlytalan sorkezdő szótagot Verseghy felütésnek tekinti. Számos későbbi verstan egyetért ezzel, még több nem. A ritmusérzék mindenesetre gyakran támogatja Verseghy felfogását, a Szeptember végén-ben pl. rendszerint nem anapestusokat, hanem ütemelőzőt követő daktilusokat érzünk.

Verseghy a német és angol verselést – minthogy prozódiaja tökéletlen – „félmetrumosnak” tartja. Ítélete szerint a muzsika alá kerülő szövegekben el lehet ezt a félmetrumos megoldást fogadni, egyébként nem. Később a metrumos sorfajták ismertetésében is kitér rá, miféle szabadságokkal élnek az angolok és a németek az ilyenekben. Megjegyzi: „Az effélékkel a Magyaroknak élni kár volna egyébkép, hanem ha egyszermind a verseknek /értsd: verssoroknak/ végeit homeotelevtonnal /cadentiával/ is megkülönbözteti.”³²

Vagyis nemcsak a dallamkövető, hanem általában a rímes versben megelégszik a kevésbé szabályos metrummal. Ebben egyezik véleménye a kor általános magyar verstani elméletével és verselési gyakorlatával, habár a rímes versek metrikai és prozódiai szabadságait ki-ki másként értelmezte, engedélyezte.

A magyar prozodiát most szigorúbban szabályozza, mint első verstani tanulmányában. Az ún. „közös” szótagot elveti, a pozíciós szótagot hosszúnak tekinti. A tájanként eltérően ejtett szótagok szabályozását – amelyről prozodistáink annyit vitatkoztak – a grammatika illetékessége alá utalja.

A tanulmány további részéből, amely a fontosabb görög-római verssorokkal foglalkozik, a lírai sorfajták metrikai értelmezésére érdemes figyelni. Verseghy ezekben nem a négymorás lábakat tekinti a hárommorásak időmértékére lerövidülő ún. ciklikus lábaknak, hanem a hárommorás lábat, a trocheust nyújtja meg, 1/8-os szünetjelet iktatva hosszú és rövid szótagja közé. A sapphicumot tehát így kottázza le:

Az alcaicimot így: ³³

Vagyis e sorok általánosan elfogadott 3/8-os ütemét 2/4-esre változtatja. Meggondolandó, vajon a magyar felmondás nem ezt az „átütemezést” támogatja-e. Kodály – másféle ütembeosztással ugyan- e sorokat szintén páros ütemekkel zenésítette meg. Figyelemre méltó az is, hogy Bárdos Lajos – Kodály Forr a világnak prozódijával foglalkozva – az alcaic sor alapképletét, mint ő írja: „a ritmus 2/4-es ütembe szorított vázlatát” Verseghy értelmezéséhez hasonlóan adja meg, de ő 1/8-os szünetek beiktatása helyett a negyedhangokat pontozza.³⁴

Verseghy verstani nézeteinek teljesebb bemutatására a rendelkezésemre álló keretek között nem vállalkozhattam. Nem térhettem ki a költeményeiben meg a nyelvészeti műveiben található verstani vonatkozású megjegyzések számbavételére, de a szorosan vett verstani művek részletesebb ismertetésére sem. Talán ennyiből is kiviláglott, hogy Verseghyt kivételes hely illeti meg a magyar versnek nemcsak a művelői, hanem a teoretikusai között is.

³² Uo. 15-6. l.

³³ Uo. 20-1. l.

³⁴ A Kodály-kánon prozódiaja. = Harminc írás. 262. l.

BARTHA LÁSZLÓNÉ: Verseghy Ferenc retorikája

Verseghy *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae* c. művének harmadik kötetében a magyar nyelv művészi felhasználásáról értekezik *Usus aestheticus linguae Hungaricae* címen. Ez a kötet XXIII fejezetre, két részre /*sectiona*/ oszlik.

Témám elsősorban a szónoklásról szóló /XIII./ fejezetre támaszkodik. Az író a szónoklás elméletét bővebben is kifejtette egy 350 oldalas gimnáziumi latin nyelvű tankönyvben, amelyre gyakran utal is. /*Institutiones Oratoriae in usum Gymnasiorum.*/

Rendszere az antik klasszikusok tanításain alapszik körülbelül úgy, ahogy kortársa, Kis János nyilatkozik a XIX. sz. elejének esztétáiról: „A Cicerók és Quintiliánok, kiknek tanításait a mai időkhöz alkalmazva bővítik s világosítják, az ékesszólás é jóízlés első rendű mestereinek tartatnak.” /Blair Hugó retorikai és esztétikai leckéi fordításához Bev. III./

Verseghy Cicero /*De oratore*/ és Quintilianus /*Institutiones Oratoriae*/ retorikai tanításai mellett Aristoteles és Hermogenes téziseire is gyakran hivatkozik, példáit is Ciceró beszédeiből idézi. Az antik retorika gondosan válogatott és összegezett eredményeit a XVIII. sz.-ban induló esztétika és pszichológia korszerű megállapításaival ötvözi. Hivatkozik Johann Georg Sulzer esztétikai művein kívül Zachar András /*Paradigmata orationis solutae, Tirnaviae*/ latin nyelvű retorika tankönyvére, de előfordulnak rövidebb idézetek Descartes /*Cartesius: de Methodo*/, Schlegel /*Dissertationes de divisione Poesis*/, Du Bos /*Réflexions critiques sur la poesie et sur la peinture*/ műveiből, ismeri a francia klasszicizmust, s bíráló megjegyzést fűz Colin francia retorikájához. /*Traité de l'Orateur*/ Hogy hatalmas, átfogó műveltségéből, olvasottságából mit emel ki, s azt hogyan asszimilálja, az az író sajátos egyéniségének a függvénye, egyedül őrá jellemző. Verseghy rendkívül igényes volt saját magával szemben: „Az önmaga iránti bizalmatlanságra még a sikeres szerzőnek is igen nagy szüksége van” – írja /X. 12.§.1./ s az ő megfogalmazását használom saját írói egyénisége jellemzésére: „A kitűzött téma feldolgozása során a saját egyéniségét is kifejezésre juttatja” és „A szerző egyéniségéhez tartoznak mindenekelőtt azok az eszmék, amelyeket a tárgyról akar fejteni.” /X. 119.§./ Köztudott, mennyire tartózkodott Verseghy a hazai példáktól. Pedig a hazai irodalomból vett példák emelték volna az eloquentiáknak az anyanyelvre vonatkozó értékét.

Annál kellemesebb meglepetés, amikor /a XXI. fejezetben/ élénk bukkan Szolnok neve. Ez a *caput* a dráma lényegével foglalkozik, s abból a közismert tényből indul ki, hogy az embereket mennyire vonzza minden látványosság. „Szinte özönlenek oda, ahol valami különlegeset látni vagy hallani remélnek, hogy elteljenek az újság élményével.” Tovább gyűrűz-tetve a gondolatot, népszokásokat, népi játékokat említ, amelyekben már fellelhetők a drámai mozzanatok. Itt fénylik fel a szolnoki játékok – ludi Szolnokienses – gyermekkori emlékképe. Elbeszéli, hogy márc. 12-én, Gergely napján a szolnoki iskolások ünnepi játékokat rendeztek, amikor különböző rendkívüli ügyességet és gyakorlottságot kívánó játékokat mutattak be, feladatokat hajtottak végre, például futás közben átnyilaztak égő szalmakoszorún. Ezek az ünnepi alkalmakon, mint közönség, részt vett az egész város népe. Megemlíti azt is, hogy Szent Iván estén tüzet gyújtottak a város határában, és ezt a tüzet a fiúk és lányok, felváltva átugrálták.

Kettős volt a felfedezés öröme. Egy Szolnokkal kapcsolatos etnográfiai adattal lettünk gazdagabbak, s egy ember egyéniségébe nyertünk résnyi bepillantást, aki gondolatait a latin nyelv általánosságába burkolja, mégis átcsillannak rajta a szülőföld, a gyermekévek emlékei; s a feudális hagyományból megőrzött színes-szép latin dikció mögött meglátjuk a polgári gondolkodású tudóst, akinek tudatában élnek azok az eszmék és gondolatok, amelyek még a francia forradalomban nyerték el győzelmes igazolásukat. Közöttük a nép fogalmának új tartalommal telítése, modern felfogása is. Verseghy esztétikájának retorikai fejezeteiben a prózai írásműveket rendszerezi.

A XIII. fejezetet teljes terjedelmében a szónoklásnak szenteli, mint az ékesszólás legjelentősebb műfajának, amelyben a legkülönbélebb eszméket egy jelentős feladat megvalósítása érdekében művészi módon megszerkesztve ünnepélyesen elő lehet adni. Szónoki beszédnek akkor nevezi, ha ünnepélyes keretek között, gyülekezet előtt hangzik el, s érveinek jelentősége éppoly méltóvá teszi arra, hogy elmondják és meghallgassák, mint a helyzet és az idő által adott körülmények. Ez után a meghatározás után a felosztásra tér át. Minden szónoknak van egy közös feladata, hogy a hallgatóságot saját véleményének megnyerje, hogy rábeszéljen vagy meggyőzzön. A szónoknak azonban nemcsak ez a célja. Beszédével esetleg ki akarja eszközölni, hogy valakit felmentsenek, hogy meghasson, hogy az érzelmeket felrázza vagy az indulatokat lecsendesítse. Hiszen köznapi beszédünk legegyszerűbb szakaszai sem egyformák – mondja Verseghy. Egy kijelentésről könnyű megállapítani, hogy igaz-e, vagy téves, de számtalan olyan mondatunk van, amelyek kívánságot, parancsot vagy esetleg csak egyszerű felkiáltást tartalmaznak.

a./ Egy egyszerű logikai ítéletet, akár állító, akár tagadó formájú – pl. Az erény boldogít. A gonoszság nem tesz boldoggá. – jól felépített beszédben bizonyítani vagy cáfolni lehet. Ilyenkor a szónoknak az a feladata, hogy a hallgatóságot meggyőzze, mégpedig úgy, hogy a beszéde felépítését követve eljussanak a végkövetkeztetésre, hogy a tétel valóban igaz vagy téves.

b./ Egy olyan kijelentés esetében, mint pl. Az igazságosság végeredményében olyan jószág, amelyet az értelem korlátoz – a szónoknak egész más feladata van. Itt is érvelnie kell, de nem azzal a céllal, hogy meggyőzzön, hanem hogy felvilágosítson. A szónoklásnak ehhez a fajához – amelyet oratio demonstratívának nevez – tartoznak azok a beszédek is, amelyekben valakinek a jellemét fejti ki a szónok, mint a panegyricák, vagy amelyekben el kell dönteni, hogy valami jó vagy rossz, igaz vagy téves, hasznos vagy káros. Ide tartoznak az egyes szónoklatokban azok a részek is, amelyekben a szónok a vádlott tetteit, jellemét vagy az események következtében kialakult közhangulatot ábrázolja. /Ciceró Verres elleni beszédeiben találni ilyen részleteket./

c./ Ha valaminek a következményeit láttatni akarja a szónok, és előre figyelmeztetni akar, beszédével az a sajátos feladata, hogy megindítson, hogy a félelemnek, a bátorságnak vagy a reménynek az érzelmét ébressze fel. Ilyen Ciceró Verres elleni beszédének az a része, amelyben a bírákat szigorúságra inti.

d./ Egyetlen morzsányi felkiáltás is érve lehet a szónoknak, amellyel az a művészi célja, hogy kimutatva a saját legbensőbb érzelmeit, a hallgatóságot is szelíd, gyöngéd, szomorú vagy keserű indulatok hatása alá vonja.

Verseghynek ebben a szép felépítésű gondolatsorában, amelyben a szónok célját a beszéd kis szakaszokra, mondatokra bontásával mutatja be, arra a hegeli gondolatra figyelhetünk fel, hogy a rész egyenlő az egészszel, az egész a részek szükségszerű kapcsolata, összefüggése.

Ez után az analízis után Verseghy felosztja a beszédeket a szónok célja szerint, ahogy Quintilianus óta minden retorika. Három dolog van, amit a szónoknak a hallgatóság számára nyújtania kell: tanítson, megindítson,

gyönyörködtesen. A *genus didacticum* vagy *docens*, ha a szónok elsősorban a hallgatóság értelmére akar hatni, a *genus movens*, itt érzelmeket, indulatokat akar megragadni, amelyek előre kitervelt szándékának megfelelnek, a céljával ellentéteseket pedig elcsitítja, és végül a *dicendi genus delectans*, amely képszerűségével a fantáziára hat, a hallgatót gyönyörködtetni, bámulatba ejteni akarja. Ezek között a beszéd típusok között nem lehet cezúrát húzni, egymásba átmenni, egyetlen beszédben a szónoknak mindhárom feladatát meg kell oldania.

A quintilianusi – a szónok célja szerinti – felosztás után Cicero mintájára magát a szónoki beszédet, az érvelést választja felosztási alapul.

E szempont szerint lehet a szónoklat univerzális, amit semmilyen külső körülmény nem határoz meg. Az ilyen beszéd propositum vagy consultatio a témája szerint, amely lehet elméleti, teoretikus, egy tételt kifejtő, vagy *practicus*, erkölcsi-gyakorlati, vitatkozó. Particularis a beszéd, ha elhangzását hely, idő vagy más körülmény határozza meg, mint az *exornatio* vagy *panegyrica*, vagyis a dicsőítő beszéd, vagy ennek ellentéte, a *philippica*; lehet a témája kérdés, vagy tekinthet a múltba, jövőbe. Az elmúlt dolgokat dicsérni vagy gáncsolni szoktuk, a jövőről tanácskozunk. Versegly helyteleníti az iskolai retorika tankönyvek szokásos felosztását demonstrativumra – díszbeszédre, *deliberativum*ra – politikai beszédre és *judicialé*ra – törvényszéki beszédre, mivel csak a partikuláris szempontokat, a beszéd elhangzásának körülményeit /Cicero *causa*-nak, oknak nevezi/ veszi figyelembe, s nem gondol az érvelés két alapvető formájára, hogy teoretikus vagy praktikus jellegű-e a téma.

A szónoklásnak e két szempontú felosztása után Versegly áttér az egyes fajok tárgyalására a quintilianusi felosztási alap sorrendjében.

A tanító beszéddel foglalkozik legterjedelmesebben. Különösen figyelemre méltó és érdekes az a fejtegetése /a 135.§-ban/ amely során párhuzamot von az oktató filozófus és a szónok között. Ezt a részt a saját retorika tankönyvéből vette át, de több olyan említésre érdemes gondolata van, amely a szerzőnek és korának gondolkodásmódját tükrözi.³⁵

A tanító szónok nemcsak azt akarja, mint a filozófus, hogy bizonyos eszméket, véleményeket, ítéleteket bevigyen a hallgató tudatába és ott meggyökeresztessen, hanem hatásra is törekszik. A filozófusnak az a szándéka, hogy értelmünkkel felfogjuk, hogy mi igaz és mi hamis. Csak ezt az egy célt látja maga előtt, csak az értelmet akarja művelni. Pedig senkibe sem lehet beoltani azt, hogy a legjelentősebb, az életben leghasznosabb igazságokat képes legyen értelmével átlátni, de gyakran előfordul, hogy a lelket megragadják és tette ösztönzik. A filozófus megtanít bennünket arra, hogy ha valamit eldöntöttünk, mit kell tennünk, hogy tervünket végrehajtsuk, megmutatja a legegyszerűbb és legbiztonságosabb utat is, de nem úgy, hogy menni is akarjunk, nem ad erőt, nem ad ösztönzést. A szónok célja a tételt nemcsak világosan, hanem hatásosan is előadni. Amit a filozófus szételemezett, a szónok együttesen, összefüggésben emeli ki, „*ut partes omnes una representatae simul agant, vimque suam unitate fertius exserant*”, hogy egységében erőteljesebben hasson.

A dolgok bemutatásában is egészen más elvet követ a szónok, mint a filozófus. Ez utóbbi kiemeli a dolgoknak lényeges jegyeit, definiál, a szónok szemléletessé teszi a dolgokat, annyira élő színekkel festi, hogy valósággal a szemünk előtt látjuk; olyan kapcsolatba hozza velünk, hogy szinte érzékszerveinkkel felfoghatjuk. A jegyek közül is azokat emeli ki, amelyek felfogásra legkönnyebbek, megvilágításra legjellegzetesebbek. Elsősorban mégis azokat a jellemzőket keresi ki, amelyekről úgy ítéli, hogy legalkalmasabbak az érző lélek megindítására.

---

³⁵ Az idézőjeleket nem teszem ki, minthogy latin nyelvű szövegek fordításáról van szó.

A tanító beszéd – írja Verseyhy – napjainkban – ha az egyházi és akadémiai előadásoktól eltekintünk – igen ritkán fordul elő, de kiadott könyvekben igen gyakori.

Ezért szükségesnek tartja főbb követelményeit ismertetni, s ezek olyan megállapítások, amelyeket ma is megszívlelhetünk!

1. A tanító beszéd karakterisztikus jegye az egyszerűség és világosság. A szónok tehát legyen éles elméjű, aki mindent észrevesz, ami szándékának megfelel, kiváló ítélőképességű, amellyel pontosan meg tudja különböztetni az igazat a tévestől, beszéde legyen sodró erejű, hogy az igazságot, amelyet témájául kitűzött, olyan áthatóan adja elő, hogy hallgatói közül mindenki szinte önként magáévá tegye.

2. A szemléletesség eszközei a képek, amelyekkel a szónok hatása érdekében élhet és élnie is kell. A képek legyenek közérthetőek, sőt, közismertek, hogy a megértését elősegítsék, vegye a mindennapi életből, hogy ne ossza meg a figyelmet, ami hosszabb előadásnál a beszélő legnehezebb feladata. Nem feltétlenül szükséges, hogy a szónokban esetleg meglévő nem mindennapi géniusz úgy érvényesüljön, hogy az ismert dolgokat úgy adja elő, mint új szenciációkat, hogy a mindennapi dolgoknak különleges súlyt adjon abból a célból, hogy így tartsa ébren a hallgatóság figyelmét. Azokban az emberekben, akikben a kollektív gondolkodás képessége még nem fejlődött ki, így sem fogja elérni az óhajtott hatást. Rengeteg csodálatra méltó dolog van az emberi közösségben, akár politikai, akár erkölcsi életünkben, amelyek a megszokás, a naponkénti együttlét folytán minden erejüket, hatásukat elvesztették. Ezeknek a súlyát és nagyságát is számba kell vennie annak, aki végig akarja nyomozni az érveket, amelyekre beszédét építeni szándékozik. Ezért szükséges, hogy az előadó szónok stílusa egyszerű, közérthető és könnyen követhető, de erőteljes, hatásos legyen.

3. A szónok képalkotó készsége és képei nem külső, érzékelhető jelenségekre, hanem mélyebb érzelmekre, indulatokra irányuljanak. Képeit minél előbb fejezze ki. Ezért rendelkeznie kell a képességgel, hogy mindazzal, ami végiggondolásra méltó, érzelmi kapcsolatba is lépjen.

Mert semmi olyan igazán nagy dolog nincs, ami utat ne találna az emberi jószághoz. Ez Verseyhy humánumát legjobban tükröző, legszebb kijelentése, egész retorikájának alapelve. A derék és becsületes ember pedig – folytatja – amint észreveszi ezt a hatást, a szónok őszinte komolyságát is érezni fogja. Ezért a régiek nem minden ok nélkül követelték, hogy a szónok nemcsak ékesen szóló, a beszédben jártas legyen, hanem jellemes, jó, igazságos férfiú is. A tanító beszéd szónokáról pedig elképzelhetetlen, hogy az ékesszólás teljes lehetőségeit kibontakoztassa, ha nincs benne izzó aggodalom, amely az emberi nem boldogságának szolgálatára ösztönzi. Csak így kaphatják meg tanításai és buzdításai azt az erőt, amely a lelkek mélyébe hatolni képes. Tudása tanít bennünket, de a belső meggyőződésnek az az ereje, amely a szónokból sugárzik, és amely a hallgatóságból észrevehetően visszasugárzik, a meggyőződésnek akkora erejével rendelkezik, amely az igazság mellett a legőszintébb bizonyíték.

Ezután Verseyhy a második beszédtypusról, a megindító beszédről szól. Ezzel a szónok döntéseket vagy erőfeszítéseket akar megérlelni vagy lerombolni.

Kiemeli a megindító szónoklás társadalmi jelentőségét is.

A megindító beszéd sem nélkülözheti az értelemre ható érveket, de a tanító beszédől nemcsak céljában, hanem kidolgozásában is különbözik. Verseyhy ismét a filozófus és szónok között von párhuzamot. Feltételezi, hogy mindenkinek ugyanazt a témát, egy tett jogtalanságát kell bemutatnia. A filozófus meg fogja világítani, hogy a tett más emberek jogát sérti, és fejtegetésének fő célja, hogy meggyőzze a hallgatóját, hogy abban ne maradjon kétség a tett jogtalanságát illetően. Hogy ez az igazság /veritas=logikai igazság/ a hallgatóban milyen érzést,

indulatot ébreszt, az a filozófust nem érdekli. A tanító szónok, akit moralistának is szokás nevezni, arra törekszik, hogy az elfogadtatott igazságnak a hatását is kiaknázza, a hallgatóban ellenszenvet ébresszen azokkal szemben, akik ilyen jogtalan cselekedetet eltűrnek. Az a szónok pedig, aki megindítani akar, a cselekedet jogtalanságát úgy rajzolja, hogy a hallgatóban szégyen, harag támad, sőt az indulatait annyira felkorbácsolja, hogy a jogtalan cselekedet vétkes következményeit ő maga akarja helyrehozni, még akkor is, ha ez veszéllyel jár. Ha szükségesnek mutatkozik, nekimegy annak, aki hasonló jogtalan tettet akar végrehajtani még egyenlőtlen erőviszonyok esetében is.

A megindító szónok hatásának eszközei:

1. Hogy beszéde tárgyát abból az irányból közelítse meg, ahonnan órá is legmélyebben hatott.

2. Legyen a lélektanban jártas.

3. Kiváló képességűnek kell lennie: rendkívüli értelemmel megáldottnak, gazdag érzelmvilágúnak, jó emberismerőnek. Szónokok, akik a hallgatók lelkébe úgy be tudják lopni magukat, hogy tetszést váltanak ki, bőven vannak, de kevesen, akik a hallgatóság lelkét magukkal tudják ragadni. A lelkek izzása, ami a szónok számára a megindításhoz elengedhetetlen, nem csupán a beszéd képszerűségéből, hanem sokkal inkább a szív és ész gazdagságából sugárzik. Az igazság és igazságosság akkora lelkiemelőt ad nekik, hogy hatásuk alól egy hallgató sem vonhatja ki magát.

4. Maga is álljon olyan hatás alatt, amit hallgatóiban fel akar kelteni, csak így hihetünk neki.

Figyeljük Verseghy szavaiban a humanitást, a forradalmi élményeknek a tudat mélyéről való felbukkanását! Az igazságnak ilyen szenvedélyes – szinte romantikus – hirdetője csak olyan ember lehet, aki a saját bőrén tapasztalta az igazságtalanságot. /Az objektivitását azonban itt is igyekszik megtartani, Cicero Philippicáit, Catilina elleni beszédeit hozza fel példának./

Szerzőnk ezután a gyönyörködtető beszédet tárgyalja. A szabad művészetek mindenik fajánál találni – kezdi fejtegetését – olyan műveket, amelyekkel az alkotónak a gyönyörködtetésen kívül semmi más célja nincs. De így kell gyönyörűséget okozni, hogy az emberek érzékenyebbek, a tiszta szépséget szeretőbbek legyenek, s így lépésről lépésre kiművelődjék bennük a jó ízlés a műalkotások élvezetére, s ezzel a legnemesebb formában a humanitást szolgálják.

Szerinte a beszédnek minden faja erre a három típusra visszavezethető, de nem úgy, hogy egyik típus a másikat kizárná. Minden beszédnek megvan a maga karakterisztikus jegye, de a másik kettő jellegzetességei is megtalálhatók benne. Ebben a fejezetben is sok, a kor társadalmára, kultúrájára vonatkozó adatot találunk. Idézem: „A törvényszéki beszéd, akár bemutató, akár vitatkozó jellegű, napjainkban nincs szokásban. Könyvet azonban lehet egy férfi védelmének /apológia/ szentelni”. Vagy: „A philippikának nemcsak szónoki beszéd, hanem minden más formában való kidolgozása napjainkban tilos nálunk, ahol esetleg nem, ott is türelmetlenek iránta, vagy semmibe veszik. Az ünnepi beszédek, díszbeszédek köre viszont szélesebb lett. Nemcsak jelentős személyek, hanem más dolgok értékének kiemelésére is felhasználjuk.” A gyászbeszéd a görögök és rómaiak óta szokásos, az író ezzel is részletesebben foglalkozik. Itt rátér arra, hogyan, milyen rend, milyen szempontok szerint lehet jellemezni valakit. Olyan tulajdonságokat kell kiemelni – mondja – amelyek nagyságukkal vagy újszerűségükkel kitűnnek, vagy annyira egyediek, hogy ezért ítéljük méltónak a megemlékezésre. Legfontosabb tulajdonságoknak azokat tartja, amelyekkel más személyek vagy a közösség javát szolgálta a dicsőített személy, mégpedig anélkül, hogy ezért jutalmat remélt volna. Ilyen közösségi erényként sorolja fel a hűséget, nyájasságot, szeretetet, barátságosságot.

A szónok személyiségjegyei közül az átfogó tudást, a mély intellektust emeli ki.

Ezután Verseghy a képszerűségét hangsúlyozza, de újólag figyelmeztet, hogy a szónok tudjon parancsolni a túlradó képeknek.

A szónoknak is megvan ugyan a saját Múzsája, – mondja Verseghy – mégis nagy különbség van a szónok és más művész között a humanitás fokában, – mivel a szónok erényeit az egész bensőjét átható erényekben és a közjóért való legizzóbb aggodásban kell keresni,

A felkészüléshez Demosthenes módszerét mutatja be példaképpül, aki rendkívüli anyagot halmozott fel feljegyzéseiben, és azokat állandóan javítgatta.

Ismét kora ízléséről és saját véleményéről alkothatunk képet, amikor a szólások, szállóigék használatáról beszél. A régi római klasszikusok tiszteletének elterjedése óta az újabb kor szerzői szinte lemondtak az önállóságról, ill. saját gondolataikat csak az antik művekben feltalálható kijelentésekből vezetik le. Egyre gyakoribb az idézetekkel való visszaélés is. Egyesek gyakran a tárgyhoz nem illő igazságokként erőszakolják bele érvelésükbe ezeket a megingathatatlan tényigazságok helyett. Ez hovatovább az önálló okoskodás, kutatás, a saját vélemény, ítélet előadásának akadályá lett. Mindez a tudományok fejlődését is gátolja. Hasonló következménye lehet a szentenciák túlzott alkalmazásának. Ezek esztétikai értékét ugyan a maga helyén – senki sem tagadja. Jelentős mondásokkal élni a beszédnek nem mindennapi súlyt és szépséget ad – vallja –.

Sajnos, Verseghy most sem gondolt rá, hogy a gazdag magyar szóláskincshez forduljon! Ebben is következetes maradt. Orestes szavait hozza fel példaképpen, aki midőn megtudja, hogy nővére, Elektra egyszerű, szegény földműves emberhez ment nőül, és látta, hogy az milyen nemes lelkűen bánik királyi vérből származó hitvesével, e szavakra fakadt: Mikor jutnak már el az emberek az értelemnek arra a fokára, hogy levetkőzik előítéleteiket, amely szerint a lélek nemessége valami külső, előnyös körülménytől függ.

Bár még sok érdekeset elmondhatnánk azokról a tanácsokról, amelyeket Verseghy a szentenciák csattanós, tréfás használatára ad /La Fontaine és Gellert a példái/, úgy vélem, Orestes szavai egyúttal Verseghy világnézetének és emberségének is méltó összefoglalását adják. Ha Verseghyt el akarjuk helyezni az irodalomban, Hegel tanítását kell mértékül vennünk. „A művész saját korához tartozik, annak szokásai, és erkölce szerint él, annak felfogását és megjelenését fogadja el.”

Az élmények és eszmék, amelyek a költő-tudós fiatalságát jelentették, a társadalmi korlátok, amelyekkel a megfáradt, öregedő embernek meg kellett alkudnia, az antik kultúra ismerete és szeretete, a kor európai irodalmában való jártasság – mindez együtt – tükröződik Verseghynek ebben a latin nyelvű művében is. Az ő korában a világosság, bizonyosság és kötelesség jelentették azt a talajt, amelyből a művészeteknek – az ékesszólás művészetének is – táplálkozni kellett, s a költő-tudós minden sorából a kortársai legjobbjaira jellemző humanitás izzik. Latin nyelvű prózája maga is minta lehetne a stílusnak arra a formájára, amelyet hirdetett. Érdeemes volna – ha futná a rendelkezésemre bocsátott időből – tisztelt és kedves hallgatóimnak egy csokorra valóval kedveskedni azokból a szemléletes, szép kifejezésekből, amely bizonyossága lenne annak, hogy antik nyelvű prózája is mennyire modern, képszerű.

Ezzel már feleltünk a bevezetőben kitűzött másik kérdésre is: mit jelent Verseghy számára a retorika? Jelenti a prózai ékesszólás művészetét függetlenül a terjedelemtől, tehát az epigrammától az értekezésig és függetlenül a szóban vagy írásban történő kifejezésformától, a levéltől a szónoklásig, de sohasem öncélúan. Minden műfajnak, és az egyes műfajokon belül minden típusnak megvan a maga esztétikai törvénye, ami az ékesszólás – eloquentia – formáit is meghatározza. De

mindezek fölött van az eszme, a gondolat, az igazság, s az írónak, aki ennek a gondolatnak formát adni képes, kötelessége képességeit a humánnum, az egyén és az emberiség boldogságának szolgálatába állítani.

Ez Verseghy retorikai tanításának summája.

NOTHEISZ JÁNOS: Szolgai és szabad utánczás

Bessenyei programja után az 1780-as évektől különösen jelentős szerep jutott a magyar irodalom fejlődésében a fordításoknak, idegen minták átültetésének. Igen tarka, sokszínű a felvilágosodás korában lefordított művek sora, de eléggé eltérő a fordítások módja is. Egyesek a szabad átírást tekintették az egyetlen helyes és feltétlenül követendő eljárásnak, mert szerintük ez óvja meg a hagyományos magyar költészet stílusát az idegen elemek elburjánzásától, mások meg, mint helyesen Kazinczy is, éppen a szoros fordításokban látták a nyelv megújulásának igen fontos eszközét. Majd minden fordító kifejtette a helyes fordítás módjáról alkotott nézeteit, és nincs semmi meglepő abban, hogy legtöbbször ezt is idegen minta nyomán tette, fordította. Az első igazán modern, lényegében máig is érvényes fordítási elméletet adó Batsányi például Gatterertől, a kérdésben szintén megnyilatkozó Verseggy pedig Sulzertől.

Nem célja e rövid dolgozatnak, hogy a fordítási elméleteket rendszerezze³⁶, a kérdést a gyakorlat oldaláról megközelítve csupán csak azt kívánja megvizsgálni, egyazon verset, Horatius Ad Thaliarchum című, híresen szép ódáját hogy fordította Virág Benedek, Verseggy és Berzsényi. /Egyelőre az egyszerűség kedvéért nevezzük Berzsényi Horác című költeményét is fordításnak./ Az elmélet kérdésében pedig – bár már saját korában sem nevezhető korszerűnek – Verseggy teóriájánál maradunk.

Saját fordítói gyakorlatáról a következőket írja Mi a poézis? című művében: „Úgy bántam akármely idegen gondolattal, mintha sajátom lett volna és képzelésemnek vezető kezét követvén, sokszor azt olly szabadon megváltoztattam, hogy az enyimnek az idegennel való hasonlatosságát talán még a fürkésző Kritikus sem sajdíthatná meg.”³⁷ Ezen gyakorlat elméleti megalapozásául – Sulzer nyomán – az Analytica III. részének 39. §-ában háromféle fordítást különböztet meg: gyermeki, szolgai és szabad utánczást. A gyermekies fordítás /imitatorum servus pecus/ akkor születik, amikor a fordítónak nincs önálló gondolata. A szolgai és szabadfordítók közös vonása, hogy van önálló gondolatuk, mégis fordítanak, a szolgai utánczó minden változtatás nélkül, mert ez felel meg céljainak. Aki viszont szabadon, lelkesen utáncz, annak szelleme idegen szellemnél fog lángot, de a láng, mellyel él, ezután már az övé, a saját lelkesedésének tüze, melege. Az ilyen munkában van szellem, mégpedig eredeti szellem, míg a lelketlen utánczatok csak másolatok.³⁸

Sokan utaltak már a műfordítás paradox voltára: állandó törekvés ez – a lehetetlenre. Mielőtt részletesebben szólnánk az egyes költeményekről, előre kell tehát bocsátanunk, tisztában vagyunk vele, a műfordítás elemzése is paradox valami: számon kell kérni a fordítóktól a lehetetlent.

AD THALIARCHUM

Vides, ut alta stet nive candidum
Soracte, nec iam sustineant onus

³⁶ Radó Antal igen régi dolgozata után – R. A.; A műfordítás története. 1883. – Keresztury Dezső és Tarnai Andor dolgozták fel a kérdést a Batsányi kritikai kiadáshoz írt jegyzetekben. Batsányi János összes művei II. Bp. 1960, Akad. K. 452-461. l.

³⁷ Idézi Császár Cs. E.: Horatius és Verseggy. ItK. 1899. 429. l.

³⁸ Verseggy Ferenc: Mi a poézis? és ki az igaz poéta? Buda, 1793. 9. l.

silvae laborantes, geluque
flumina constiterint acuto.

Dissolve frigus ligna super foco
large reponens atque benignius
deprome quadrimum Sabina,
Thaliarche, merum diota.

Permitte divis cetera, qui simul
stravere ventos aequore fervido
deproeliantis, nec cupressi
nec veteres agitantur orni.

Quid sit futurum cras, fuge quaerere, et
quem Fors dierum cumque dabit, lucro
adpone, nec dulcis amores
sperne puer, neque tu choreas,

donec virenti canities abest
morosa. Nunc et campus et areae
lenesque sub noctem susurri
composita repetantur hora,

nunc et latentis proditor intimo
gratus puellae risus ab angulo,
pignusque dereptum lacertis
aut digito male pertinaci.

HORATIUS ódáját, ezt az alkaioszi ihletésű, alkaioszi strófában írt, jellegzetesen horatiusi életfilozófiát hordozó verset a klasszikusan jó szerkesztés példajaként tartják számon évszázadok óta.

Az első versszak téli kép bemutatása, a második, harmadik, negyedik, sőt az ötödik eleje is az életszabály megfogalmazása /a vers nagy részében tehát arról esik szó, ezt tedd illetve azt ne tedd, hogy boldog légy/, s végül az ötödik és hatodik versszak szervesen az előzőkre építve, az élelty illusztrálásaként egy találka megjelenítése. A vers egészében második személyhez, Thaliarchushoz szól a költő. Tanító költemény is tulajdonképpen ez az óda, száraz didaxisnak azonban nyoma sincs benne. Szauder József szavaival: „szemléleti képből vezet át idillbe, s ezt az idillt csak egy pillanatra teszi törékennyé a tanács: Holnap mi lesz majd? azt ne kutasd, nincs ennek különös nyomatéka, annyira racionális, okos és árnyalt, sokféle hangnemből összeszótt szerkezet ez a vers.³⁹

A továbbiakban korántsem teljes, minden részletre kitérő; a sokféle hangnemből alig egy-kettőre figyelő elemzéssel megkíséreljük felfedni ennek az okos megszerkesztettségnek néhány alaptörvényét, hogy aztán a fordításoktól, magyarázatoktól számon kérjük a lehetetlent, azaz megvizsgáljuk, hogy a horatiusi szerkesztést mennyiben sikerült átmenteni.

Horatius verse hat versszakból áll. Az első három versszak egy-egy mondat, a további három két mondat, itt a mondathatárok és a versszakhatárok nem esnek egybe, a negyedik-ötödik és az ötödik-hatodik versszak között áthajlás van.

Az első versszak tehát egy „kristálytisza szemléleti kép” bemutatása. Rendkívül statikus kép: a vides verskezdő ige mellett a versszakban előforduló

---

³⁹ Szauder József: *Ihletek, múzsák Virág és Berzsenyi között. Az estve és Az álom.* Bp., 1970, Szépirodalmi Kiad. 284. l.

igék: stet, sustineant, constiterint, azaz Etruria határán áll a havas Soracte, a terhet még éppen, de már alig, küszködve fenntartják az erdők, fák, és befagytak, mozdulatlanra merevedtek a folyók. De nem konkrét, fotografikus hűséggel megrajzolt tájról van itt szó, ha más nem is, a folyók többes száma elárulja ezt, hanem – megint Szaudert idézve – arról, hogy „a Soracte csak egy meteorológiai jelzőpont csupán, mely alkalomnak kellett csak, egy távolról látott hegy, Rómából vagy Tiburból, mindegy, megpillantják a tetejét, amint hó lepte el, és ebből a tél beköszöntésére következtethetnek, meg arra, hogy jó lesz a jó meleg szobában vigadni, amíg lehet.”⁴⁰

Az első versszak színtere: kint; a másodiké: bent, egy szobabelső, s ez, ugyanúgy, mint a téli táj, megint csak nem konkrét rajzolásban. Ez a strófa ugyanakkor önmaga is felvillantja a kint-bent kettősségét a kívülről melegítő tűz és a belülről hevítő négyéves bor egymásmellettiségével, egymásutániségével.

Az igék helyzetét, funkcióját vizsgálva szembevetendő, hogy – a strófahatárok és mondathatárok egybeesése mellett – az első három versszakot formálisan összekapcsolják, s el is különítik a többitől, a következetesen a versszakok élén álló második személyű igék: vides, dissolve, permitte. A három közül az elsőt a másik kettőtől ugyanakkor el is választja, hogy míg a vides praesens imperfectum indicativi activi, a dissolve és permitte egyaránt imperativus.

Az első versszakban a jelen idő dominál, de az igeidők mégis fokozatosan mutatnak a múlt, a befejezettség felé. A stet és a sustineant is praesens imperfectum, de míg a Soracte szinte időtlenül áll a helyén, paradox módon éppen az idő múlására figyelmeztetendő, a második ige jelentésében már a cselekvés végessége, pillanatnyisága hangsúlyozódik; a harmadik: constiterint pedig praesens perfectum. Ahogy az igeidők a múlt, a befejezettség felé, a tekintet a tárgyakon felülről lefelé mozdul: felfelé meredő, felfelé mutató hegy, rajta mély /vagy éppen magas/ hó, a leroskadást, leszakadást még éppen megakadályozni képes ágak, majd lent befagyott folyók.

Szóltunk már arról, hogy az első versszakban figyelmeztetőül megrajzolt havas tájra mint felel a második versszak, említettük azt is, hogy a kettőt szétválasztja, s össze is köti egyben a két versszakkezdő második személyű ige. Így a dissolve frigus mintegy az előző versszak végi fagytól megmerevedett folyót, folyókat is oldja, a téli kép pedig hangulatteremtő funkcióján túl is kapcsolódik a fő motívumhoz, akaratlanul is meghúzzuk a terhes lehúzó hőtömeg és a későbbiekben a nyomasztó gondok között a gondolati ívet.

A harmadik versszak a kezdő permitte igével a már említett módon kötődik a második és az első versszakhoz illetve válik el attól. Annyit kell még itt hozzátennünk, hogy míg a második versszakot kezdő dissolve nyelvtani jelentésén túl lexikális jelentésében is cselekvésre ösztönöz, a permitte, bár ez is imperativus Sing. 2. személy, éppen passzivitást parancsol – az istenek akaratával szemben passzívok a ciprusok és az ősi kőrisek is /az agitantur passivum!/, előkészítve a következő versszak erőteljesebb tiltásait. Az első versszakban a küszködő erdők és itt az istenek akaratát elszenvedő, végül általuk megnyugodni engedett fák ellentéte mintha az ember számára javallott viselkedésmódot előlegezné. Az erdők megszemélyesítése mindenestre megengedi ezt a feltételezést. A harmadik versszak mondandója szervesen épül az előzőre, ugyanakkor azzal, hogy színtere ismét kint, közvetlenebb párhuzamot teremt az első strófával is. Újra felvillan itt egy természeti kép, a hullámzó tengerrel küzdő szelek mozgalmassága, majd ismét elnyugvó képe, de egyáltalán nem erőteljesen, a vihart vonatkozó mellékmondatban eleve múlt időbe téve, már alig éreztetve valamit a gondok jelenvalóságából. Mégsem az első versszak dermedt mozdulatlansága áll helyre s ismétlődik, mert, bár a szakasz végén az agitantur tagadó mondatban szerepel

---

⁴⁰ Szauder József i. m. 284. l.

ugyan, csak távoli, finom rezgésként, de egy darabig mégis bennünk marad az ide-oda mozgó fák képzete. Alig vesszük észre, nem csoda, hiszen nincs is hangsúly rajta, a második versszak imperativusai nemcsak mozdulatlanságot, valamelyest a telet is feloldották. A vers kezdetén befagyott, megmerevedett folyókat láttunk, itt a víz már viharos, hullámzó tenger formájában van jelen.

Míg az első versszakban a jelenidejűség primátusa mellett fokozatosan mutattak az igék a múlt, a befejezettség felé, itt, a harmadikban, az elnyugvó viharral a múltból fordulunk s visszatérünk nyugalmasabb vizekre, a jelenbe /stravere praesens perfectum, az agitantur praesens imperfectum/, hogy aztán, a negyedik versszak elején, először a versben, megjelenjék a jövő idő. A vihar megszűntével ránk köszönt a jó idő is, télből indulva, a jelennel, ha nem is feltétlenül nyárba, de mindenképpen melegbe érkezünk a vers végére.

A negyedik versszak kétségtelenül elválk az előző háromtól. Egyrészt, mint arra már utaltunk, a mondat itt nő túl először a versszakon, másrészt itt hagy fel a költő az eddig érvényes gyakorlattal, nem a második személyű igével kezdi a versszakot, harmadsorban kizárólag itt fordulnak elő jövő idejű igealakok, s végül: itt található a legtöbb második személyű, felszólító módú ige. /Az első versszakban egy második személyű ige volt, de nem imperativus, a másodikban kettő, a már említett dissolve mellett a versszak harmadik sorának élén: deprome, a harmadikban egy, a negyedikben pedig három: fuge quaerere, adpone, nec sperne./

A szétválasztás indokolt is, hiszen a negyedik szakasz első sorától kezdődik a fő motívum kibontása: Quid sit futurum cras, fuge quaerere..., de mint ahogyan ennek a tanácsnak, a versszak elkülönítésének sincs különösebb nyomatéka, hiszen ebben a csodálatos harmóniában minden szétválás, elkülönülés kapcsolatteremtés is egyben, s ha különbségként azt hangsúlyoztuk, hogy ebben a strófában fordul elő a legtöbb singularis második személyű imperativus, akkor rögtön azt is hozzá kell tennünk, hogy többek között éppen ezek kötik a versszakot az előzőkhöz, már a fuge quaerere is – a harmadik versszak kezdetéhez kapcsolódik legszerveesebben –, de különösen az adpone, hiszen azonos helyen szerepel, a harmadik sor elején, mint a második versszakban a deprome, ráadásul lexikális jelentésük is hasonló. /S valóban, az életszabály megvalósítására felszólító igék a második versszakban kezdődtek s fordultak elő eddig a legnagyobb számban./ Ráadásul az egyes számú második személyű igék – a negyedik versszakban előfordulók éppúgy, mint a korábbiak – azonos mondathelyzetben, a főmondat állítmányaként szerepelnek. Az a tény pedig, hogy itt az imperativus singularis második személyű igék közül egyik sem áll a versszak elején, így intenzitásuk valamelyest csökken, segít elkerülni a megszólító, a didaktikus jelleg túlsúlyra jutását.

A főmondatokban józan, okos tanácsok: ne kutasd /mi lesz majd holnap/, nyereségül vedd /a napokat, amit a sora ad/, ne vesd meg az édes szerelmeket, sem a táncokat /míg ifjú magadtól távol van a zsémbelő vénség/; a mellékmondatokban az igékkal a jövőből, a versszak élén álló, „Quid sit futurum cras”-tól fokozatosan a jelenbe térünk vissza: a dabit még futurum imperfectum, az ifjúságtól a vénséget távolra helyező abest már praesens imperfectum, de jelentésével még éppen a távoli jövőre utal, ám rögtön utána, a következő mondat elején, majd a hatodik versszak élén megismételve, ezzel még nyomatékosabbá téve, s most már véglegesen, a nunc hangsúlyozódik.

Az ifjúság és vénség szembeállításakor egy biztos mozdulattal felrakott szín a canities szóban /nemcsak képletesen, hanem valójában a fehér szín, az ősz haj felvillantásával/ utal a költemény elején festett téli tájra /candidum/, s egyértelművé teszi a havas Soracte és az elmúlás, az öregkor összetartozását. A jelenben, amint mindez távol került, mintegy a hegy, a hótól roskadozó erdők és az éles fagy ellenpontjaként, a mező, a játéktér és a lány suttogások szerepelnek. Ez

utóbbi át is vezet egyben a találka megjelenítéséhez. A színtér fokozatosan szűkül. Mint ahogy az első versszak emberidegen téli tájára az ezt oldó második szakaszban emberi élet színtere, egy szobabelső felelt, itt a hullámzó tengerre megint csak emberi tevékenység helye, a mező és a játéktér következik, hogy végül a vers az eddigi legszűkebb térben, ahol már csak ketten férnek meg, az örömet leginkább biztosító intim saroknál fejeződjék be.

A nunc kétszeri előfordulása mellett az igék is a jelen idejűséget hangsúlyozzák, mindkettő ideje egyaránt praesens imperfectum, az ismétlődést is jelentő ige az ötödik versszak végén pedig mintha állandósítani le igyekezne a jelent.

A gondok, a jövő, a távoli öregkor elhárítása után a jelen örömeinek élvezésére felszólító utolsó mondatban is fék a bölcs belátás, a józan mérték. Egymásra is felelő hanghatásokkal élénkített, /sussuri, risus/ elegánsan egymás mellé rakott elemekből, képekből áll az utolsó két versszak. Valójában mindössze egyetlen ige szerepel itt /a másik igei-névszói állítmány tagjaként implicite van csak jelen/, ez az egy is passiv /talán nem véletlen, hogy mindkét szenvedő ige a jelenben kerül elő, ráadásul hajszára azonos helyzetben a harmadik és az ötödik versszakban/ s bár a repetantur felszólító jelentéssel bír, az általunk is végigkövetett imperativusoknál sokkalta kevésbé erőteljes, így igen távolról kapcsolódva hozzájuk zárja le azok sorát, ugyanakkor azzal, hogy többes szám harmadik személyű, szemben a singularis második személyű imperativusokkal, az életelv általános emberi érvényének kiemelésében is segít.

Az utolsó versszakban azzal, hogy a találkát nem történet formájában adja elő Horatius, nem egyértelműen cselekménysorként ábrázolja, hanem sokkal inkább megjeleníti, a mozgásokat, cselekvéseket igenevek segítségével visszafogja, jól zárja le a szemléleti képpel indított költeményt. S így a vers élén álló vides nemcsak a hótól fehérülő Soractéra, a súlyos hőtömeeggel küszködő fákra, a befagyott folyókra, hanem egy kicsit megérted, belátod jelentéssel is az egésze vonatkozik.

S végül a találka leírásába szervesen beépülő, a verset befejező, hamisan dacoló, „rosszul makacs” ujjak, amelyek mégis engedni kényszerülnek, hiszen ez a sorsuk, no meg gazdájuk szándéka is, mintha leheletfinoman azt ismételnék, erősítenék, amit a költő ember és sors kapcsolatában az ember számára követendő magatartásról eddig elmondott.

VIRÁG BENEDEK: Thaliarchus

Látd, mint fejrlik s domborodik magas
Hótól Soracte: Már nehezét alig
Birják az erdők, s ingadoznak,
A patakok fagyosak s megálltak.

Oszlass meleggel hát hideget, nagyobb
Tüzet rakatván és negyed évi bort
Adj a Sabinumnak hegyéről
Ó Thaliarchus, öreg palaczkban.

Egyéb dologhoz lássanak istenek;
Ők csendesitnek tengereken zajos
Szélvészt, s legottan hajladozni
Gesztenye s régi fenyőfa megszűnt.

Holnap mi leszen, tudni ne vágyd, hanem,
Mely napra virradsz, vedd nyereség gyanánt:

Gyerkőcze vagy, kedves szerelmet
Meg ne utálj makacsul se tánczot.

Mig zöld korodtól messze van a komor
Vénség, vigadj most közhelyeken, s mezőn
Kedvedre, járj titkon susogni
Este felé kiszabott időben.

Most vig leánykát, kit nevetés neked
Árul el itt-ott rejtekiben, keress:
Ha zálogot vonsz, karja s ujjja
Tőled erőszakot édesen tür.

VIRÁG BENEDEK munkája – szándékát tekintve – szoros fordítás, „szolgai utánzás”, s ha csak ritkán tudja is megközelíteni az eredeti okos árnyaltságát, Flaccus éneke szépen cseng vissza „Kis magyar lant”-ján. Híven követi Horatius versének menetét, s igyekszik megtartani a latin óda szerkezetének törékeny pilléreit is. Hat versszak az ő költeménye is, de mindegyik egy-egy mondat, a versszakok közt itt nincs áthajlás.

Virág ugyanúgy indítja a verset, mint Horatius /ott: Vides, itt Látd/.⁴¹ Még az első sorban azonban két ígét használ, a candidum igenevet is igével fordítja, a Stet' áll' helyett a domborodik szerepel, s ezzel egy kicsit elvész az egyszeri kiemelkedésnek az a látszata, ami oly szembetűnő volt Horatiusnál. Jól adja vissza viszont a hó terhétől roskadozó erdő képét, – az alig bírják éppúgy a pillanatnyiságot hangsúlyozza, mint a nec iam sustineant onus silvae laborantes, ráadásul az egyébként szorosan összetartozó határozó és állítmány áthajtással történő szétválasztása már-már a leszakadás képét is előre vetíti. Kár, hogy meg is szakítja mindjárt a varázst azzal, hogy a sor végére az állandó ide-oda tartó mozgás képzetét asszociál ingadoznak ígét teszi, megbontva ezzel az eredeti statikusságát, ami a megálltak versszakot befejező igével áll ismét helyre, de ezzel egyben új feszültség is támad a két egymás utáni sorvég között: ingadoznak – megálltak. A két felszólító módú ige a második szakaszban az eredetivel azonos helyzetben szerepel, s a közös alany, a megszólítás, mint a latinban az „O Thaliarche” vocativusa, itt is megteremt a kapcsolatot a kellemesen melegítő tűz és óbor között, azzal a különbséggel, hogy itt nem húzza alá ezt még egyszer az alapfokra felelő középfokú adverbium /large-benignius/. Az első sorban a közbeiktatott meleggel a hideg-meleg ellentétét hangsúlyozza erőteljesebben a második versszakon belül is. Az ezért jelentéssel szereplő hát /"Oszlass meleggel hát hideget..."/ az eredetinel direktbb módon igyekszik egyértelműbbé tenni a versszak kapcsolódását az előzőhöz.

A" harmadik strófa ugyanakkor egy árnyalattal jobban elválik az előzőtől, hiszen benne, nemcsak az élén, a vers egészében sincs második személyű ige, s azzal, hogy ez az egyetlen ilyen szakasz, elkülönül némileg a következőktől is. Ez persze önmagában még nem tekinthető szerkesztési hibának, pusztán arról van szó, hogy Virág, a „jó kis mester” nem követi mindig pontosan az eredeti finom árnyalatait. Egyébként is a lássanak felszólító módja mégiscsak az előzőkhöz köti a

---

⁴¹ Felvetődhet, hogy Virág versének kezdő szava: „látd” nem kijelentő, hanem felszólító módú ige, tehát nem a „látod” költői összevonása, hanem a „lásd” régies alakja. Ebben az esetben Virág Verseghyhez hasonlóan /nála: „ládd”/ már a verskezdéssel áthangszerelné némileg a Horatius teremtette harmóniát. Ha ugyanezt az igealakot Virág más költeményeiben megvizsgáljuk, akkor nyilvánvalóvá válik azonban, hogy ez a felvetés helytelen. Igazolásként csak egy példa, az Eleknek című vers első sora: „Látd ama hegynek tetején magasra Nyúlt fenyőszálat?” Felszólító módú alakként pedig általában a „lásd” szerepel nála, például: „Ne lásd te éjszak gyermekeit...” /A Músához című versből/.

gondolatmenetet, s valójában éppúgy Thaliarchushoz fordul itt a költő, mint a továbbiakban, csak éppen más formában, s a nyelvtanilag is kifejezett második személyűség hiánya miatt a tanács egy árnyalattal általánosabb érvényű. A második sor és egyben a főmondat élén kiemelt ők az eredetnél talán egy leheletnyivel erőteljesebben hangsúlyozza, hogy a vihart lecsendesíteni, borúra derűt hozni csak az istenek képesek.

Feltűnő, hogy a mozgást és annak megszűnését kifejező igék /pontosabban, az egyik közülük igenév/ ugyanolyan helyzetben szerepelnek a harmadik versszakban, mint az elsőben /ingadoznak – megálltak; hajladozni – megszűnt./

A színterek hasonlósága mellett – Horatius képeivel ellentétben, ahol mozdulatlansággal mozgás, majd ennek lassú megszűnése volt jellemző, s mint láttuk, ez az ellentétesség jól szolgálta a kifejezendő gondolatot – Virágnál, kissé indokolatlanul, a mozgás-mozdulatlanság azonossága is az első versszakhoz fűzi a harmadikat.

Az időviszonyok mesteri kezelésében sem éri el Virág példaképét, bár lényegében ebben is őt követi. Horatiusnál az idő múlására is figyelmeztető első versszakban az igeidők – bár lényegében végig a jelenben maradtunk, hiszen a constiterint múlt ideje is egy, a jelenbe bekövetkezett állapotot constatál – mintegy „eljátsszák” a múlt felé fordulást. Virágnál nemcsak a téli táj statikusságát, ezt az átmenetet is megbontja az állandó mozgást kifejező ingadoznak. A latinban a „rosszabbra jönnek jobb napok” jelentéssel az egészbe épülő természeti képben, a harmadik versszakban a múltból tértünk vissza a jelenbe. Nyilvánvaló, hogy a fák hajladozásának megszűnését a magyarban is megelőzi az a tény, hogy az istenek lecsillapítják a szeleket, azaz itt is a múltból a jelenbe érkezünk, ezt a visszatérést azonban – s ez a lényeges különbség – Virágnál ismét múlt idejű ige fejezi ki, ugyanúgy, mint az első versszak végén, azaz a hajladozni megszűnt megint a jelenhez érkezés pillanatára bekövetkezett állapot rögzítése. Ezért, no meg az ige lexikális jelentése miatt is, kemény, határozott a szakasz lezárása, míg a latinban az agitantur, noha tagadó mondatban szerepel, mintha a versszak végén egy darabig még „kitartaná”, hosszabb ideig „kicsengetné” a jelen időt. Horatius, sokkal inkább, mint Virág, már itt az ötödik és hatodik versszak jelen idejéhez tér vissza. /A két passzív ige a harmadik és az ötödik versszakban szinte jelzőként azonos helyzetben, a jelenbe való visszaérkezéskor szerepelt./ Míg az eredetiben a lezárás után a mozgás visszhangzik még bennünk, Virág versében ennek a finom visszaverődésnek nyoma sincs.

S amikor úgy teszi versét az eredetnél „arányosabbá”, hogy megszünteti az áthajlást a negyedik-ötödik és az ötödik-hatodik versszak között, az első esetben azzal, hogy az áthajló tagmondatot egyszerűen a következő mondatához köti, elveszti a jövőből a jelenbe visszatérés bravúros átmenetét. A negyedik versszak /és mondat/ szinte teljesen a jövőé /az elején kiemelt holnap is hangsúlyosabb, mint az eredetiben/, az ötödik – az előzőtől elválasztva – már a jelené. Ifjúság és vénység szembeállítását itt is megtörténik, s mivel a canities-t nem fordíthatta úgy, hogy a fehér szín képzete megteremtse a téli táj és az öregkor kapcsolatát, ügyes leleménnyel az ifjúságot, az ifjúkort fejezte ki a zöld kor jelzős szókapcsolattal, így a zöld szín segítségével az ifjúság és a téli táj ellentétét hangsúlyozza, megfelelően annak a „regulának”, mi szerint: ha „a nyelvnek hajthatatlansága vagy szegénysége nem engedi – meg a Fordítónak, hogy éppen oda alkalmaztasson valamely szépséget a’ holott az az eredeti-írásban helyezettett, ilyenkor ezt a kárt más alkalmas helyen kell ki-pótolni, hogy a fordítás, leg-alább az egészre nézve, az eredeti-írásnak szépségeiből semmit se veszítsen”⁴². Meg kell dicsérnünk Virágot bravúros megoldásáért azért is, mert a zöld kor az előző versszakban azonos helyen álló holnapra is felel, annak is ellentéte, s így, az eredeti canities-hez

⁴² Batsányi János: A fordításról. Összes művei II. Bp., 1960. Akad. K. 104. l.

hasonlóan a havas Soracte képet távoli jövőként villantja fel; s azért különösen, mert a zöld jelző jelentése átsugárzik a vele egy versszakban lévő „közhelyekre” és „mezőkre” is, ezzel pedig a színterek ellentétességét sikerül hangsúlyoznia /fehér hegy-zöld mező/.

Amennyire nem helyénvaló – idegen hangulati töltése miatt – a meg ne utálj a nec sperne fordításaként, legalább annyira szép az ifjúság és öregség szembeállításában a zöld kor /ifjúság/, komor vénség, vigadj egymásra felelő ellentéteinek sorjázása.

Annak ellenére, hogy a holnap-pal kezdődő negyedik versszakkal az ötödik jelen idejűsége áll szemben, az első most kevésbé hangsúlyos, mint az eredetiben – itt az igéknek, különösen a latinban nem szereplő, a továbbiakat legfontosabb tanácsként összefoglaló vigadj-nak jut főszerep –, a befejező strófában azonban már eredeti helyén és súlyával ismétlődik, holnap és most ellentétét újra még erőteljesebben kiemelve.

Igék, intenzív mozgásokat is kifejező, második személyű, felszólító módú igék uralják az utolsó két versszakot, s az egészek, mint már említettük is, a vigadj adja meg az alaphangot. A járij-ban éppúgy benne foglaltatik az ismétlődés, mint a repetantur-ban, ebben a tekintetben hasonlít a funkciójuk, de a latin ige másik jelentését az eredetihez hozzátett keress tudja csak visszaadni, ami már mintha megbontaná, megzavarná a találka kedves, játékos meghittségét; mint ahogy kettéválik tőle maga az idill is. Az utolsó versszak első két sora: „Most vig lánykát, kit nevetés neked Árul el itt-ott rejtekiben, keress” a korábbi felszólításokhoz kapcsolódik /ráadásul eléggé nehézkes és magyartalan ez a mondat/, s meghitt sarokhoz valójában csak az utolsó két sor vezet el bennünket. Itt a gondolatmenet – egy váltás után – már azon a ponton folytatódik, amikor a víg leánykát sikerült megtalálni is rejtekében.

A befejezés eltér tehát az eredetitől, a megszólító jelleg – azzal ellentétben – nem gyengül, és az utolsó szakasz is sokkal inkább cselekvések egymásutánja /bár feltételes árnyalattal visszafogva/, a lezárás előkészítése így kevésbé frappáns. A látd és tedd /ne tedd/ Horatiusnál megcsodált szerves egységét nem sikerült tehát maradéktalanul visszaadnia Virágnak, az eredeti jelentését jól tükröző utolsó sora azonban ismét remekművű munka, az erőszakot pajkossá, játékosá szelídítő édesen, a tetetett ellenkezést, majd a boldog odaadást magyarul ritka tömören kifejezni tudó erőszakot – édesen tūr egymásba simuló ellentéte fordítói telitalálat. A verset befejező, jelentésében passzív ige: tūr hasonló funkciót tölt be, mint a latin verset lezáró rosszul makacs, hamisan dacoló ujjak.

VERSEGHY: A tél

Nézd a hegyeknek pusztá girinczein
Mint fénylik a hó? Görnyed az ősz liget
A súly alatt, s a röst folyónak
Zajjai partjaihoz hegednek.

Enyhítsd szobádnak gömbörödött egét,
Bőven tüzelvén, s régi hegyaljait
Gyakrabban öntéss serlegedbe.
Hadd köz atyánkra egyéb ügyünket.

Az ő kezében hempelyeg a világ!
Egy csattanással szétveri fellegit
A vésznek, és a gyenge hárszlomb
Sok remegése után lenyugszik.

Bús lessz-e vagy vig holnapi hajnalod?
Azon ne aggódj. Vedd nyereség gyanánt
A sors kezébül a mait, s még
Messze vagy életed alkonyátúl,

Áldozz naponkint, hogyha kitelhetik,
A bölcs örömnnek, Most simogassa le
Nyájas barátod homlokodról
Hornyait a szomorú magánynak.

Most vonj le játékszalogot álnokúl
Meghorgasított ujjairul setét
Suttonba elbújt Chlórisodnak,
Kit nevetése korán elárul.

Most járj koronkint vig remegésein
A szós koboznak nemzeti tánczokat,
Friss pörgetéssel megtepesztvén
A veled ölbekapó menyecskét.

VERSEGHY FERENC A tél című költeménye a Magyar Aglájában jelent meg /45. l./, s bár nyilvánvalóan Horatius nyomán íródott, a szerző csak az Analytica harmadik kötetében nevezi meg a forrást. Szándékát tekintve sem egyszerűen fordításról van tehát szó, így látszólag nincs sok értelme annak, hogy az előzőkhöz hasonlóan összevevessük ezt a verset Horatius ódájával.

Császár Elemér azt mondta Verseghynek erről a költeményéről, hogy benne „már közeledik ahhoz a képhez, amelyet Analyticájában a szabad utánzó költőről festett”. Nemcsak abban, hogy a Soracte nevét elhagyta, hogy hegyaljai borról, hársfáról beszél, hanem az eredetit megtoldja egy hetedik versszakkal, amelyik egészen beleillik a horatiusi hangulatba. Azt az Apellesnek tulajdonított mondást /"Nulla dies sine linea", ami már az ókorban szállóigévé vált; ide vág Titus császáré is: diem perdididi/ hozza bele költeményébe, alkalmazva a Horatius rajzolta helyzethez.

Áldozz naponkint, hogyha kitelhetik,
A bölcs örömnnek. Most simogassa le
Nyájas barátod homlokodról
Hornyait a szomorú magánynak.

És még egy változás: azt a versszakot

Nunc et campus et areae
lenesque sub noctem sussuri
composita repetantur hora,

pótolja egy másikkal, amelyről ugyancsak kitetszik, hogy jobban illik a magyar költő céljához, mint az eredetié, melyet pótol.

Most járj koronkint vig remegésein
A szós koboznak nemzeti tánczokat,
Friss pörgetéssel megtepesztvén
A veled ölbekapó menyecskét.⁴³

---

⁴³ Császár Elemér: i. m. 430-431. l.

Egyrészt azért idéztük – talán túl hosszan is – Császárt, mert rámutat a Verseggy költeménye és Horatius ódája között meglévő legszembetűnőbb különbségekre, másrészt meg azért, hogy a két vers között a korábban értelmetlennek bélyegzett összehasonlító elemzést különösen azokon a helyeken elvégezve, ahol Verseggy is az eredetit követi, az idézetekkel szemben arra mutassunk rá, A tél című költemény nemcsak a felsorolt változtatások miatt tekinthető „eredetinek” /Horatius versétől különbözőnek./

Talán joggal érhet a vád, túlságosan is nagy jelentőséget tulajdonítottunk annak, vannak-e felszólító módú igék az egyes versszakokban, s ha igen, azok milyen helyzetben szerepelnek, hiszen az előfordulásukban fellelhető törvényszerűségek csak a képek és gondolatok kapcsolódásának – nem is éppen a legfontosabb – formai jelzései, a szerkezet elemeit elkülönítő, szétválasztó elemző folyamatban valóban nem tekinthetők tehát okvetlenül vonatkozási pontoknak. Úgy érzem azonban, Horatius versében e tekintetben feltétlenül végigkövethető egyfajta rendszeresség. Ha – most már csupán csak következetességből – szemügyre vesszük Verseggy költeményét is ebből a szempontból, akkor azt látjuk, hogy nála a harmadik versszak határozott különállása figyelhető meg. Ez az egyetlen, amelyikből hiányzik a felszólítás. Másutt mindenütt – szándékosan vagy anélkül, de okvetlenül következetesen – vagy a versszak élén vagy legalábbis hangsúlyos helyzetben szerepeltet második személyű, felszólító módú igéket Verseggy /az első, második és ötödik versszak élén: nézd, enyhíted, áldozz; a negyedik versszakban főmondat állítmányaként és mondatkezdő helyzetben: ne aggódj, vedd; végül a hatodik és hetedik versszakban az élén álló most után rögtön második szóként: most vonj le, most járj./ S valóban, látjuk majd, ebben, az eredetihez képest lényegesen erőteljesebb, akaratlanul is más funkciót betöltő harmadik versszakában „egy csattanással szétveri” nemcsak Horatius verse, saját költeménye kereteit is.

Verseggy az első strófában sokkal eleveőbb tájat fest, mint Virág, s sorai jobban is hangzanak magyarul, mint Virágé. Mennyivel szebben szól pl.: „Görnyed az ősz liget súly alatt”, mint: „Már nehezét alig bírják az erdők, s ingadoznak”. A szép részletek ellenére sem áll össze azonban olyan egységes, tiszta és zárt téli kép nála, mint az eredetiben.

Az ősz liget szókapcsolatban a jelző nyilván fehér, szürkésfehér jelentéssel szerepel és – bár korántsem olyan természetességgel, mint Horatiusnál az egymásra utaló candidum és canities, hiszen az életed alkonyátúl a negyedik versszakban nem tartalmaz konkrét utalást a fehér színre – kapcsolatot teremthet a téli kép és az öregkor között. Ám éppen ebben a helyzetben, téli tájat festve zavaró az ősz azzal, hogy nem veszi el teljesen egy másik évszakra utaló jelentését. A girincz-i-jeivel idegen, ellenszenves hangtest a vers szövetében – éles, vékony sáv képzetét kelti, s bár tudjuk, hogy az előtte álló puszta jelző fák, növények hiányát jelenti csupán, alig hisszük el, hogy hó azért van ott. Ráadásul ez is fénylik, mintha a rávetődő napsugarakat verné vissza szikrázva.

Horatius egy pillantással, egyetlen tekintettel összefogja a havas hegyet, a görnyedő erdőket és a befagyott vizeket; a figyelmeztető téli képet, az egész versszakot. Egy képzeletbeli fényképező kamera egy helyben áll, legfeljebb csak felülről lefelé mozdul.

Nem így Versegghynél! Nála a versszak két mondat. Az első pillantás a távolban hótól fénylő hegyeket fogja csak be, azt mutatja fel az első mondat, aztán a következőben „ráközelítünk” a görnyedő ligetre, a zajló folyóra. A mondatathár tehát mintegy kameránk lencséjének az elmozdulását jelzi. A versszak befejezése is különbözik az eredetitől. A hegednek jelen ideje nem a már befagyott folyót, hanem a befagyás hosszantartó folyamatát állítja elénk. Ez nyilván nem sűrithető egyetlen pillantás időtartamába, a szakasz végére a történet nem fejeződik be,

szinte túlnő a versszakon, így a lezárás sokkal erőtlenebb, mint a latinban. Mint ahogy erőtlenebb az első és második versszak kapcsolódása is. Horatiusnál a dissolve frigus határozottabban a téli képre, a befagyott, megmerevedett folyókra felel, mint Versegynél az „Enyhítsd szobádnak gömbörödött egét”. A frigus sokkal általánosabb érvényű, így joggal vonatkozhat a havas téli tájra, az időjárásra, a külső hidegre éppúgy, mint valami, egyelőre meghatározatlan, belső hidegségre. Ezért is kapcsolódhat olyan szépen össze a kívülről melegítő tűz és a belülről hevítő, a hideget belülről oldó, a gondokat úzó négyéves bor a latin óda második versszakában. Verseggy ezzel szemben éppen azzal gyöngíti verse szerkezetét, hogy a második versszak színterét konkrétabbá teszi. Mondja is, hogy szobában vagyunk – Horatius nem tette –, sőt ezt a szobát felülről is lehatárolja, utal arra, hogy itt is tél vagy legalábbis hideg van – Horatiusnál, amint az emberi tevékenység helyéhez érünk, már csak a hideg oldása a fontos. Verseggy, bőven tüzelvén is igazán csak a szoba gömbörödött egét enyhíti, ráadásul veszít szépségéből a bor és a tűz Horatiusnál úgy megcsodált összekapcsolása is. Egy ponton azért sikerül felvillantania Versegghynek a szobabelső és az előzőekben rajzolt téli táj kapcsolatát /azon túl természetesen, hogy mindkettőt a hideg uralja/, mennyezetként egét kanyarít szobája fölé.

A versszakban a második felszólító módú ige műveltető /öntess/, tehát már egy fokkal passzívabb, mint az előző cselekvő, és szinte átmenet a következő, a cselekvést egyéb ügyekben istenre hagyó hadd-hoz, amelyik eredeti, a latinhoz hasonló hangsúlyával és nyomatékával került át ide a második versszakba. De azzal, hogy átkerült, megváltoztatta a következő természeti kép funkcióját.

Szép és erőteljes a harmadik szakasz, az egész költeményben a legszebb. Nyugodt méltósággal folyik az élén kiemelt és felkiáltójellel is hangsúlyozott első sor: „Az ő kezében hempelyeg a világ!” A mondatkezdő ő külön is aláhúzza, hogy isten az, egyedül, aki uralkodik a világon /a jövőn is/. Mennyire más, mennyivel hatalmasabb, fenségesebb /és félelmetesebb/ ez a „köz atya”, mint Horatius istenei!

A vihar leírása lenyűgöző. Verseggy is az elnyugvást, a lecsendesedést szándékozik élénk állítani, hiszen arról beszél, hogy köz atyánk egy pillanat alatt szétveri a vést és megnyugszik azt követően a természet, de mindezt másképp teszi, mint Horatius vagy Virág. Szemünk láttára, fülünk hallatára tombol és ül el itt a vihar mindössze egy mondatban, három sorban. S bár a mondat lexikális jelentése szerint a megnyugváson van a hangsúly – a szerkezet törvényei is azt parancsolják – nemcsak az elcsendesedést érzékeljük jelen valóságként, az akusztikai hatásokkal felépített tombolás éppúgy jelen idejű, a csattanás, szétveri, vésznek egymás mellé sorakoztatása, szinte villámcsapásokként, éppúgy másfél sort kap, mint a következő tagmondatban az ezekre felelő, gyenge hárslobb-bal bevezetett nyugvás; a vihar képe tehát, hiába szűnik meg a versszak végére, tovább él bennünk, de nemcsak apró rezdülésekként, mint Horatius költeményében. Szinte rátelepszik az egész költeményre. S ha Verseggy így kezdi a jövő fürkészésének elutasítását: „Bus lesz-e vagy vig holnapi hajnalod?” – tehát mindenféle tanácsa ellenére ő maga is azon medítál egy pillanatra, hogy milyen lesz, s az olvasó fantáziáját is ezen a pályán indítja el, s ha ebben ott bujkál akár egy cseppnyi félelem, hogy lehet bús is, ha jelen vannak homlokán a szomorú magány hornyai most, a jelenben is, ha az élet józan élvezésére szólító horatiusi okos intelem mellett ott ágaskodik a kétely: „hogya kitelhetik”, akkor mindezeket a fenséges vihar képe okozta kábulat felerősíti, a jó tanácsokat – mert nincsenek előkészítve, nem úgy vannak előkészítve – nehezen hisszük.

Mintha költőnk is arra szorulna, hogy önmagát is fokozatosan, szinte lépésről-lépésre felderítse. Elhangzott az intelem: „Áldozz naponkint... a bölcs örömmek.” – ám mégis itt leng valami szomorúság, amit le kell simogatni homlokárul, el kell menni a szívderítő találkára és el kell vegyülni egy

menyecskével a nemzeti táncok forgatagába, hogy elmúlják a magány, hogy uralkodó legyen a kedv.

Holnap – ma illetve most következetesen végigvitt ellentéte következik a továbbiakban a költeményben, de talán kicsit egyhangúan, az előzők miatt hitel nélkül is koppan minden mondat élén a most és utána a második személyű, felszólító módú ige /most simogassa le, most vonj le, most járj/. A jelen idejűségre való törekvés végig jellemzi Verseghy költeményét /18 igéje közül 17 jelen idejű, 1 jövő idejű; múlt idejű nem fordul elő/. Horatius úgy és azzal maradt meg végig következetesen a jelenben, hogy mesterien variálta az igeidőket. A költő megszólalt – most – és végig ebben az idősíkban adta elő a verset, s az innen elágazó múltak mindig a jelenre bekövetkezett állapotot készítettek elő vagy ilyen állapotot rögzítettek /pl. az első és a harmadik versszakban/, s természetes, hogy a jövő elutasítása is a jelenből történt. Verseghy jelen idejű igéinek egy része hosszabb ideig tartó cselekvéseket, történéseket hordoz, így éppen a hangsúlyozottabb jelen idejűséggel bontja meg a vers időbeli egységét, s hiába követi már ebben Horatiust, a három most költeménye második felében nincs úgy a helyén, mint az eredetiben.

Az önálló részek közül az ötödik versszak elején az „Áldozz naponkint, hogyha kitelhetik A bölcs öröme.” mintegy Horatius tanácsainak összegzése. Egy helyen említettük már, az egész szempontjából miért zavaró a versszak ugyancsak önálló második fele.

Lefordítja Verseghy az eredetinek a találka leírását tartalmazó befejező versszakát. Ezt azonban olyan nehézkességgel teszi, hogy az eredmény nemcsak az eredetihez, Virág munkájához sem mérhető. Milyen távol áll az „álnokul meghorgasított ujjairul” ellenszenves görcsössége a „tőled erőszakot édesen tűr” finom, meghitt játékosságától!

Végül, mintegy a korábban mellőzött horatiusi táncokat /choreas/ veszi elő, és bontja ki egy önálló versszakban költőnk. Ebben látott lehetőséget arra, hogy Thaliarchus nevének és az antik világra utaló jegyek elhagyása után még magyarabbá, nemzetibbé tegye versét. S ezzel nemcsak a falusi táncmulatságok porába rántja le a tenyeres-talpasan kedves utolsó versszakkal az imént még magasatosan szárnyaló költeményt /a megtepesztvén még a Verseghyt egyébként sok mindenben dicsérő, a szabad utánzás mellett kiálló Császár számára is ellenszenves/, hanem a „friss pörgetéssel” még inkább szétzilálja a mozdulatlan természeti képpel indított vers szerkezetét is.

Verseghy terminológiájával élve Virág fordítása tehát szolgál, saját költeménye szabad utánzás. Mindketten megtartják az eredeti mértéket. A magyar poézis túl van már ekkor azon a nagy örömen, a felfedezés örömen, hogy nyelvünk képes az antik metrum reguláinak betartására is, s most már a jó fordításnak nem az eredeti mérték reprodukálása az egyetlen vagy legfőbb ismérve.

Virágot sok mindenben elmarasztaltuk, amikor az eredetit kértük számon fordításától, de talán az a legnagyobb dicséret, hogy költeményét lehet Horatius remekéhez hasonlítani. Végül elsősorban mégis azt kell megállapítanunk munkájáról, hogy ha helyenként szürke is a fordítása, ha sok mindent képtelen is visszaadni a sokszínű eredetiből vagy helyenként más színeket ad vissza, lényegében megbirkózik feladatával. S a birkózás eredménye nem verejtékszagú, világos tiszta nyelven sikerült visszaadnia a latin szöveg elsődleges jelentését, s azzal, hogy igyekszik megtartani az eredeti hangsúlyokat, jól szerkesztett költeményt teremt magyar nyelven. Néha pedig – amint erre látunk is példákat, az eredetivel folytatott küzdelem a magyar poézist is gazdagító, egészen bravúros megoldásokat is eredményez.

Verseghy munkájáról – némi túlzással – azt lehetne összegzőképpen megállapítani, hogy olyan, mint az egész életműve: egyenetlen. Igazán szép részek után, ahol kétségtelenül magasabbra szárnyal, mint Virág – elég talán a ragyogó ívű harmadik versszakára utalni – nehezkesebb, csiszolatlanabb szakaszok következnek, és az egész nem áll össze egységesen szerkesztett verssé.

Mindezekből adódhat a következtetés: Kazinczynak volt igaza és másoknak is természetesen, akik ugyanazt az elvet képviselték: a szoros fordítás a célravezető, remekművek ilyen módon /csak ilyen módon/ történő átültetése a nyelvet és a költészetet – képalakítást, fráziskincset, szerkesztést stb. – egyaránt gazdagítja. Egyetlen konkrét példából lehetetlen azonban általánosítani, meg azt is be kell vallani, hogy nehezkés részek Virágnál is előfordultak, s végül – úgy hisszük – hogy jó vagy rossz vers születik-e magyar nyelven idegen minta nyomán, ez nemcsak – vagy nem elsősorban – helyes vagy helytelen fordítási elmélet kérdése, hanem költői tehetség dolga is.

BERZSENYI: Horác

Zúg immár Boreas a Kemenes fölött.
Zordon fürgetegek rejtik el a napot.
Nézd, a Ság tetejét hófuvatok fedik.
S minden bús telelésre dólt.

Halljad, Fleccus arany lantja mit énekel:
Gerjeszd a szenelőt, tölts poharadba bort,
Villogjon fejedén balzsamomos kenet,
Mellyet Bengala napja főz.

Használd a napokat, s ami jelen vagyon,
Forró szíved öleld, s a szerelem szelid
Érzésit ki ne zárd, míg fiatal korod
Boldog csillaga tündököl.

Holnappal ne törődj, messzi ne álmodozz,
Légy vig, légy te okos; míg lehet, élj s örülj.
Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül,
Mint a nyíl s zuhogó patak.

BERZSENYI DÁNIEL Horác című versét idézzük mindezek igazolásául, anélkül, hogy részletesebb elemzésébe bocsátkoznánk. Ez a költemény egyáltalán nem nevezhető fordításnak, benne kedves Horatiusa életművéből azokat az eszméket veszi át és dolgozza fel önálló egésszé a magyar poéta, amelyek leginkább hatottak a kor magyar költészetére. Minden aprólékosabb filológiai összevetés nélkül is nyilvánvaló néhány Horatius- óda közvetlenebb hatása, így pl. a Carm. 1. 11. utolsó három soráé: „... sapias, vina liques, et spatio brevi /spem longam reseces. Dum loquimur, fugerit invida/ aetas: carpe diem, quam minimum credula postero. /Hevenyészett magyar fordításban: Légy okos, szűrd meg a bort, és – mivel az élet rövid – vágd el a hosszú reményt. Míg fecsegünk, el is futott az irigy idő: használd a napot, lehető legkevésbé bízva a holnapiban./; a Carm II. 14. néhány részletéé: „Eheu fugaces, Postume, Postume, /labuntur anni...” /András László fordításában: jaj, futva futnak, Postumus éveink, elsiklanak/; vagy a Carm II. 3. következő versszakáé: „Huc vina et unguenta ... ferre iube... dum res et aetas et sororum fila trium patiuntur atra.” /Bort s balzsamot hozz... amíg korod s a jó sors engedik s a bús fonalat szakító leányok – Görgey Gábor fordítása/ Folytathatnánk tovább a sort, de felesleges lenne, hisz lépten-nyomon találkozunk

Horatiusnál ilyen tanáccsal: bölcsen vigadj, élj okosan, tölts /gondúzó/ bort, fiú, hozz olajat, stb. amíg lehet, hiszen az idő múlik.

Berzsenyi költeménye hemzseg a második személyű, felszólító módú igéktől. Mégsem zavaró ez a halmozás, az ideges vibrálás, a perc, a ma, a jelen örömeinek, lehetőségeinek kihasználását célzó felszólítások szinte öngerjesztő áradata, mert a vers végén ott áll az egész Berzsenyi-költészet talán legfélelmetesebb élménye: „az idő hirtelen elrepül, mint a nyíl s zuhogó patak.” Ez a kínzó élmény szervezi egységessé a verset, ez a félelem ad értelmet és funkciót a zaklatott felszólításoknak, s az elmúlás fölött érzett fájdalom adja meg a téli tájat festő – Horatiusétól annyira különböző – első versszak alaphangját is. Csupa mozgás itt is minden, mint a vers egészében. Szauder József nagyon szép élményszerű elemzésében hasonlítja Berzsenyi költeményét Horatiuséhoz. Megállapítja többek között, hogy „a Kemenes és a Ság nem valami távolról megpillantott hegy, ahol lakni nem lehet, /mint a Soracte volt/, hanem bensőséges emberi élet tere – nem kívülről, távolról pillantja meg azt Berzsenyi, hiszen benne él. Mikor zordon fergetegek rejtik el a napot, a lélek elől fogják fel a fényt, Berzsenyi lelkére ereszkedik a homály, a telelés is bús őneki, akit a táj megváltozása az idő fájdalmas múlására döbrent rá: a gyermeki kor, a boldog idő temetődik be a hófúvatok alatt, s dől minden bús telelésre, mely már-már a halál. Ezért ível oly meredek magasba a Berzsenyi-vers, a telelésre dőlő világból a fiatalkor boldog csillagának tündökléséig, amit vissza akar tartani a rohanó időből. Bölcs intelem és idill van Horatius versében mindvégig, Berzsenyinél ennek nyoma sincs. Ő a mondottak zárótételeként a végtelenbe nyitja elégiáját.”⁴⁴

Horatiusnál a jövő, a holnap gondjainak elutasítása után sorakoztak a józan tanácsok, Berzsenyinél ez is fordítva történik: „Használd a napokat, s ami jelen vagy, forró szívvel öleld” erre következik, miután a versszak utolsó előtti sorában a mig a jelen pillanatnyiségére figyelmeztet, a „Holnappal ne törődj...” kezdetű utolsó szakasz, s ez a jelenből kitérő nélkül a jövőbe vezető időfolyamat is a befejezést szolgálja, azt erősíti: az idő elrepül.

„Berzsenyi költeményében a fürgetegnek zúgó zenéje valami belső lelki tájról támadt föl, s a megrendült kedélyt nem csitítja el a tanulság. „Halljad Flaccus arany lantja mit énekel... Használd a napokat... Holnappal ne törődj” – nehezen lélegző, sóhajtozó ember szólal meg így a verséleken, a h hangok súlyosabb leheletével, az utolsó, ridegen drámai ténymegállapításig.”⁴⁵ – írja Szauder.

Berzsenyit „öntudatlan utánzóként” emlegeti Császár, Horatius nyomán született verseit Verseghy szabad utánzásával összevetve.⁴⁶ Ebben a költeményben érdekesen megfigyelhető, mint találkozik, mint egyesül a magyar költő Horatiuszal. Első versszaka, bár a latin vers mintája nyomán áll az élen, teljesen önálló. A következőkben a bús telelésre dőlő világgal szemben a mestert idézi: „Halljad, Flaccus arany lantja mit énekel”. De nem szó szerinti idézet ez, a zaklatott felszólításokban már Berzsenyi is szól, Flaccus tanácsait már saját élményének, saját verse törvényeinek megfelelően szervezi s a záróakkordokban már személyes ellentétét is megfogalmazza: „Mig szólunk...”

Érdeemes lenne hosszabban is elidőzni ennél a költeménynél, felfedve a szerkezet rejtettebb szépségeit is, de elég talán, ha a Szaudertól idézettekhez annyit teszünk hozzá csupán, hogy ugyanakkor, amikor a végtelenbe nyitja az utolsó két sor az elégiát, akusztikai síkon le is zárja, keretbe is foglalja az egészet, hiszen a verset kezdő zúgó Boreasra, a zordon fürgetegekre a befejező zuhogó patak ugyancsak mély zenéje felel.

---

⁴⁴ Szauder József: i. m. 284. l.

⁴⁵ Szauder József: i. m. 285. l.

⁴⁶ Császár Elemér: i. m. 291. l.

Talán nem egészen méltányos és helyes Virág és Verseggy költői tehetségét Berzsenyi újat, önállót, egységeset teremtő indulatához mérni. S valóban, ha Virág szoros fordítását más kortársaké közül például Édes Gergely hasonló jellegű munkájához, Verseggy „lelkes utánzását” a Kresznerics kéziratában D++ aláírással olvasható névtelen hasonlóan szabadabb átültetéséhez hasonlítjuk⁴⁷, akkor – mert nem kétséges, hogy ebből az összehasonlításból csak Virág és Verseggy kerülhetnek ki győztesen – még nyilvánvalóbbá válik, ami azért, reméljük, az elemzésekből is kiderült: ha nem is érték el ők sohasem Berzsenyi szárnyalását, nem voltak híján a tehetségnek. Egy-egy mű tanúsága szerint ugyanazt erősíthetjük, amit az irodalomtörténet egész életművükre érvényesen megállapított: ha nem is voltak „sasok”, az „apróbb madarak között” tiszteletre méltó hely illeti meg őket a megújuló magyar irodalomban. Akkor is igaz ez mindkettejükre, ha jól tudjuk, a megújulásban vállalt szerepük igen különböző.

---

⁴⁷ Horatius Magyarázója, egybe kezdette szedni Kresznerics Ferenc. Akad. Kézirattára M. irod. Régi és újabb írók. 2. r. 5.

NOTHEISZ JÁNOSNÉ: Szerencsés nemzetesítés

/Verseghy Kaczajfalvijának forrásai/

Császár Elemér 1900-ban és 1903-ban még úgy tudta, hogy a Kaczajfalvi három forrásból: Rousseau Emiljéből, Voltaire Vademberéből és Bernardin La choumière Indienne című művéből táplálkozik, s ezeket Verseghy úgy dolgozta át magyarrá, hogy mestereitől csak formát tanult, s a változatos forrásokból egységes célú – hangulatú egészlet alkotott, mely fényt vetett határozott, következetes világfelfogására.⁴⁸ György Lajos mutatta ki, – amikor az It-ben, 1912-ben közölte a tényleges forrást, August Lafontaine Der Naturmensch oder Natur und Liebe című regényét, s egyben össze is vetette néhány ponton az eredetit Verseghy magyarításával, – hogy a Császár által említett három mű egységes egészzé ötvözését Verseghy németül már készen kapta, Kaczajfalvija tehát fordítás.⁴⁹

Dolgozatomnak az a célja, hogy az összehasonlítást még egyszer elvégezze, pontosabban csak az, hogy megállapítsa, milyen tartalmi változtatásokat végzett Verseghy fordítás közben, s próbálja ezek okát keresni. A munkához Lafontaine könyvének 1800-as berlini, a Kaczajfalvinak a Mikszáth szerkesztette Magyar Regényírók sorozatban 1911-ben megjelent kiadását használtam.

A legszembetűnőbb változtatások, mint ahogy erre György Lajos is rámutatott, abból a tényből fakadnak, hogy Verseghy Angliából Magyarországra helyezi a cselekményt. Így magyarrá válnak a nevek: Lord Hillnetből gróf Kaczajfalvi János, fiából, Williamból Laczi, Sir Heinrich Johsonból Rósafi viczispán, lányából, Fannyból Manczi, annak kövér nagybátyjából Potrohosi, a kiszolgált katonából, Stickből Hadasi, Maryból Veronka, Hyde-ből Szádnoki, a Veronikát megrontani akaró Mortimerből Bujafi és a szerencsétlen lányt erőszakkal feleségül venni szándékozó Loydból Gazari lesz Verseghy átírásában. Azért soroltam fel majd minden szereplőt, hogy a Verseghy-névadás jellegzetességét, a nevek beszélő voltát hangsúlyozzam.

A cselekménybonyolítás parancsának engedelmességgel egy idegent, Russelt meg kell hagynia Verseghynek a magyar környezetben is, hiszen ahhoz, hogy az eredetihez képest a legkisebb változtatással – s ez, mint látni fogjuk, végig jellemző fordítói – magyarítói törekvése – Kaczajfalváról is minden fennakadás nélkül elvezethesse hőseit Indiába, szüksége volt egy – az indiai lázadás elfojtásában is közreműködő – angol katonatisztra. Az ő magyarországi jelenlétét természetesen egy kis betoldással valószínűsíteni kellett. Ezért bővül ki a Russel-família „előtörténete” Verseghy szövegében, s válik egy Russelből kettő:

„...szükséges az olvasót egy külföldi emberrel megismertetnem. Manczinak édes anyja, a viczispánné, Bécsben nevelkedett. Volt ott neki egy szives barátnéja, Berg Anyicska, egy bécsi tanácsbelinek gyönyörű leánya. Ezt az akkori angol követségnek Russel nevű Sekretáriusa megszerette, naponként látogatta s végtére el is vette. Russelnek volt Bécsben egy öccse, kit magánál neveltetett, mivel szülei Londonban elhaltak. Ez azután bátyjával együtt hazájába visszatérván, hadi szolgálatba állott és regementjével együtt Indiába jutott, hol a honbeliek a

⁴⁸ Császár Elemér: Magyar utópia a XIX. század elejéről. = ItK, 1900. 422-432. I. Verseghy Ferenc élete és művei, Bp. MTA kiad. 1903. 298-301. I. E véleményét módosította György Lajos és saját vizsgálódásai alapján: Cs. E.: Verseghy regényfordításai = EPhK 1912. 498. I. és A magyar regény története. Bp. 1922., Pantheon. 59. I.

⁴⁹ György Lajos: Verseghy Ferenc Természetes emberének forrásai. = ItK 1912. 53-60. I.

jövevény ánglusokkal szinte hadakoztanak. Egynéhány esztendő múlva az öregebbik Russel ismét visszajött Bécsbe, mint angol követ s minekutánna Indiában az első lázadások elfojtattak, kapitány öccse is kijött utána szabadsággal, kiváltkép a végből, hogy útjában ama országokat lássa, melyekkel még meg nem ismerkedhetett. Bécsből végtére Magyarországra jött s minekutánna egynéhány vármegyét megjárta volna, ányáának régi barátnéját, Rózsafinét is felkereste.” /161. l./

„Verseghy szereti közelebb hozni szereplőit”, mondja erre György Lajos.⁵⁰ Talán sokkal inkább az az egész szempontjából a jelentéktelen dolgokat is az elejétől a végéig józan lépések egymásutánjában elmondani vagy legalább jelezni akaró felesleges pedantéria, egy kicsit a mindenre ügyelni igyekvő terjengősség érhető tetten ebben a rövid – valljuk meg, nem éppen sikerült – betoldásban is, aminek nyomai más helyütt is kimutathatók, ha valóban tüzetesen vetjük össze a Kaczajfalvit forrásával.

Mennyi mindent vagyunk kénytelenek megtudni egy rövid utalásból, pl. egy olyan szereplőről, aki később soha nem tér vissza a regényben: Berg Anyicskáról. – Sőt még valamit az apjáról is! Feltétlenül értesülnünk kell arról is, milyen szépen haladt előre az idősebbik Russel a diplomata pályán, s lett követségi titkárból nagykövet, holott aligha érdekel bennünket a sorsa, hiszen semmi más szerepe nincs a történetben, csak az, hogy öccsét Bécsbe hozza. Ráadásul azt is közli velünk Verseghy, ha csak egy fél mondatban is, hogy kettejük házasságát annak rendje és módja szerint udvarlás előzte meg. Szinte egy új, egy másik regény summája az egész – néhány mondatban.

Hasonló módon jár el pl. akkor is, amikor azt a részt fordítja, hogyan hagyta el az öreg Kaczajfalvi grófot hűtlen felesége. Lafontaine-nél mindössze a következőket olvashatjuk erről: „... Sie floh mit einem Abentheurer, der eine Zeitlang sich auf den Gütern des Lords aufgehalten hatte, floh und schändete seinen Namen mit Verläumdung, nur um sich selbst zu entschuldigen.”/5. l./ /”...elszökött egy csavargóval, aki egy kevés időt a gróf birtokán töltött, elszökött és ő gyalázta meg a lord nevét rágalommal, csakhogy saját magát mentse.”/

Verseghy továbbgondolja mindezt. Elképzeli magának a csábítót is. De nem szemléletesen jelenti meg, hanem elmondja, honnan jött, elsorolja viselt dolgait: „Elszökött ő egy gazemberrel, egy franczia lovással, ki országunkban egy elszegényedett Marquinak neve alatt majd idegen nyelveket, majd jövevény tánczokat tanítván végre a grófnak házába, mint nevelő becsúszott.” /2. l./ /Vajon kit tanított ott? A kis Laczit? Őt inkább még dajkálni kellett. Nyilván a korabeli romanok sztereotípiája ez, az öreg gróf szegény, de annál fiatalabb és szebb lányt vesz feleségül, aki megcsalja a nevelővel./

Magyarrá teszi Verseghy a környezetet is. Kaczajfalvát talán Erdélybe helyezi. /Erre utal: kocsival 5 napig tartott az út a fővárosba, s közben a mezővárosokat érintik/. Míg William Londonba, majd Skóciába, addig Laczi Pestre és Bécsbe utazik. Arról azonban szó sincs, hogy jellegzetesen magyar tájat, magyar égboltot, magyar világot festene hősei köré. Ezt nem is szabad számon kérnünk tőle, hiszen az eredeti környezet sem jellegzetesen angol. Tájképei épp úgy fordítások, mint a cselekmény nagyobb része, megelégszik annyival, hogy a kevés tipikusan angol vagy idegen sajátságokat magyarokkal helyettesíti. Laczit nem tengerészti egyenruhába öltözteti, mint Williamet, hanem huszárméntébe, a hősök nem teát, hanem kávéat isznak, míg Stick a franciák elleni kanadai, Hadasi természetesen a török háborúról mesél; lord Mortimer Williamet a Hyde parkba akarja vinni párbajozni, Bujafi Laczit a városi erdőbe; az angol falusi táncmulatságon hegedű és trombitászó hallik, az öreg Kaczajfalvi a cigányokat rendeli birtokára a szomszéd mezővárosból stb. Még az angol font és a magyar

---

⁵⁰ György Lajos: i. m. 56. l.

forint közti értékkülönbséget is érezteti Verseghy: Hadasinak 180 forintra van szüksége, hogy birtokát visszavásárolhassa, Sticknek ugyanehhez elég mindössze 20 font.

Verseghynek egyetlen önálló tájfestése van, Pest és Buda leírása, itt is pusztán a nagyság érzékeltetése és Kaczajfalvi benyomásainak regisztrálása volt a cél. „A mezővárosokat, melyekre útjukban akadtak, csak a nagyságban találván az ifjú gróf a faluktól különbözni, türelmetlenséggel várta, hogy a fővárosba beérjen. Ötödnapra estefelé feljutván a pesti részen a czinkotai látóhegyre, egyszerre szemébe tűnt egész Pestnek és Budának pompás tekintete. A kocsi szögletéből, melybe ledőlt volt, felemelvén fejét, átnézte szótalan álméklodással vagy kétszer ennek a nagy lakóhelynek hosszát. Esze felséges gondolatokra emelkedett, szive pedig gyorsabban dobogott. Majd azután a szőke Dunának széles vizét Gellért hegyétől Csepel felé pompásan folyani, mellette pedig a Sashegy alatt fekvő térséget Budaórs felé kieszen kinyúlani megsejtven, mosolyogva emlékezett meg a sikmezőről, melyet gyermekkorában ama hegynek tetejéről lefelől meglátott, mely nevelésének helyét a többi világtól elkülönözte. Minekutána ama nagy képet, mely e két várost környékeivel együtt elejébe terjesztette, egészen átvizsgálta volna, különös részeire és szembetűnőbb épületeire függesztvén figyelmét, vizsga kérdésekkel kezdte irántuk az öreg gróftot ostromolni, ki oktató egyszersmind és gyönyörködtető feleleteivel szívet egészen megbájolta.” /110. l./

A következő mondattal már igyekszik is visszatalálni az eredetihez, könnyen teheti, mert abban nincs semmi speciálisan londoni, vonatkozhat akármelyik nagyvárosra, hogy aztán újra hozzátegyen Lafontaine szövegéhez egy általa bizonyára jól ismert képet.

A németben: „Er stürzte sich mit dem alten Thomas in das Getümmel hinein, und er versicherte Thomas verschiedenmahl das ist hier schön!” /122. l./ „...Ő /William/ az öreg Thomással a sokadalomba furakodott és sokszor elismételte neki: milyen szép itt!”

Verseghynél: „... az öreg Istókkal betolakodott a piacon a nép közé, mely ott hetivásárra összegyűlt s melynek zajgását már messziről hallotta. Ez itt nekem tetszik, mondta Istóknak, a mint vele a szekerek közt, a boltok közt vagy a kofák, molnárok, mészárosok és kertészek között fel s alá járt”. /111. l./ //Jellemző a két város nagyságának különbségére, hogy Verseghynek hetipiacot kellett összehívnia ahhoz, hogy Pesten a londonihoz hasonló nagyságú tömeget produkálhasson./ Érezhető, hogy a magyar író itt, ebben a pesti közegben mozog legotthonosabban.

Nem sokkal azután önálló betoldásként koldusokkal népesíti be a budai utcát, „valamerre tekintett, csoportonként látta a rongyos koldusokat házról házra járni”, hogy az öreg gróf szájába adva megfogalmazhassa a nemzetnek szánt jó tanácsot: „én jobbaknak tartanám a műházakat, melyekbe a házról házra járó koldusokat egybe kellene gyűjteni s melyekből még a házi szegényeknek is munkát lehetne adni... Tudok én a külső országokban olyan műházakat, ...melyekben még a legerőtlenebb személyeknek is tudnak munkát adni. Egyikben olyan masinát láttam, melyet egy ülő öreg ember saját terhével hajtott, mint a vasgolyóbis, mely a nyársat forgatja. Minden második órában más öreg embert ültetnek egy födeletlen ládába s vele együtt jó magasra felvonják. Az ilyen műházak külső segítség nélkül nem szűkölködvén, az alamizsnát, mely a templomokban összegyűlne, mind az ispotályoknak lehetne adni.” /114. l./

Folytathatnánk tovább a sort azzal, hogy adósok börtöne Pesten nem lévén, ispotályba kalauzolja Verseghy hőstét szerencsétlenekkel jót cselekedni, hogy leírja azt is, miképp került oda az a szerencsétlen emberpár, akiket Laczija megszabadít a bajtól – megint egy új történet néhány mondatban –, de csak újabb illusztrációkat hoznánk mindazok igazolásául, amit már eddig elmondtunk, s épp ideje áttérnünk a változtatások másik típusára.

György Lajos is utal arra, s ezzel kapcsolatban fel is vonultat néhány példát, hogy „Verseghy tompít az eredeti frivolságán”⁵¹. Nagyon körültekintően kell ilyenkor eljárnia, hiszen Lafontaine-nél a „frivolság” logikusan következik William természetes neveltetéséből, abból, hogy ösztöneitől, érzékeitől vezetettve cselekszik, s nem állíthatja meg a konvenció, az erkölcs, a szemérem tilalomfája.

Vegyünk szemügyre egy – a Verseghy eljárását jól érzékeltető-változtatást:

William, amikor kiszabadul a völgyből, beleszeret az első leányba, akit meglátott, Fanniba, s igyekszik ezt a szerelmet kimutatni, az érdekelt tudomására hozni. Fanni „vastag” és tréfáskedvű nagybátyja látja, hogy a lánynak is tetszik a daliás ifjú, s úgy akarja megtréfálni őket, hogy Williamot korán reggel felcsalja Fanni hálószobájába. Amikor a fiú belép az ajtón, óvatosan elfordítja a reteszt, s a kulcslyuknál leskelődve igyekszik rajtakapni az ifjú párt.

Így hangzik a megfelelő német szöveg: „William trat leise an Fannys Lager, und der Anblick des vollen Himmels hätte sein Auge nicht so entzücken können, als der Anblick der schlafenden Fanny. Sie lag da, halb auf der Seite: die Wange ruhte in der einen Hand, die andere Hand lag nachlässig auf der Hüfte, und die Hand schien das ruhende Kniee verdecken zu wollen, das die dünne decke in seinem Contour zeigte. Ihre braunen langen Locken ringelten sich an den Schläfen herab, und verhüllten und entdeckten die schönste keuscheste Brust, welche der Schlaf aus den knappen Banden befreit hatte.” /49-50. l./ „William halkan Fanny fekhelyéhez lépett és az egész mennyország látványa nem bővílhette volna el úgy a szemét, mint az alvó Fanny megpillantása. Ott feküdt félig az oldalán, az arca az egyik kezében pihent, a másik keze hanyagul a csípőjén feküdt, s úgy tűnt, mintha el akarná vele takarni pihenő térdét, amelynek kontúrját a vékony takaró kirajzolta. Halántékáról alátekeredtek hosszú barna fűrtjei, betakarták és felfedték a legszebb és legszűziesebb keblet, amelyet az álom a szűk kötésből kiszabadított.”/

Hasonló módon folytatódik tovább a leírás, William mozdulni sem tud, végül aztán visszatér belé az élet és ezekkel a szavakkal; „Ó Fanny, ajkait az alvó leány keblére szoritotta.” /„Endlich kehrte Leben in sein Herz zurück. Ein Getümmel von unbekanntem Empfindungen erhob sich in seiner Seele: er sank vor Fannys Bett auf die Kniee, seine Lippen küssten mit den Worten: o liebste Fanny, des schlafenden Mädchens Busen.”/50. l./ A leány erre felriad, kérleli a fiút, hagyja magára, de mielőtt az megtörténne, ő megcsókolja szegény Fannyt. Erre lép be a nagybácsi igen jót mulatva a lány zavarán, s hallgatása fejében kiprovokál még egy csókot.

Sok gondot okozhatott Verseghynek ez a szakasz. Bármennyire is azt állítja róla Kazinczy, hogy „pajzán papocska volt”, ezt a jelenetet mégsem tárhatta így a szebbik nem erkölcsös olvasói elé. Kihagynia megint nem lehetett; hiszen sokat veszített volna ezzel. Megkereste hát azt a megoldást, aminek segítségével majdnem változtatás nélkül fordíthatja az eredetit, anélkül, hogy ekkorát vétene a szemérem ellen. A következőket teszi:

Jó korán, még Laczi érkezése előtt, felkelti Mancziját és egy könnyű köntösben kivezeti a kertbe. Ezzel eléri, hogy lefordíthatja hiánytalanul, miként bírta rá a nagybácsi, Potrohosi a fiút arra, hogy a szobába lépjen. Ő be is lép, s csak utána veszi észre, hogy az ágy üres. Manczi közben elszenderedik a kertben, Laczi így látja őt s Verseghy fordíthatja tovább az eredetit, már csak annyit kell tennie – amellet, hogy természetesen kihagyja az ágyra és a szobára utaló néhány fél mondatot –, hogy Laczival a leány kezét csókoltatja meg, s a nagybácsi által leplezett csókot véletlen eredményeként ábrázolja.

Az eredetihez képest valamelyest kíméli Verseghy Kaczajfalva papját is. Nyilván nemcsak „kollegialitás”, hanem sokkal inkább okulás ez a Millot-fordítás

---

⁵¹ György Lajos: i. m. 58. l.

következményeiből. Bár a lelkipásztort nála is enyhén szólva kellemetlen helyzetbe hozza a természetesen nevelt fiú mindkét alkalommal a prédikációja közben nekiszegedett kíváncsi kérdéseivel, de legalább nem lesz rosszul annyira – az újabb közbeszólástól féltve, hogy szégyenszemre le kelljen botorkálnia a szószékből a sekrestyébe, mint Lafontaine-nél teszi.

Több helyen a javítás szándékával változtat Verseghy az eredetin, általában ott, ahol – valóságos vagy vélt – következtetlenségeket lát. Ezekre a javításokra általában az a józan mérlegelő magatartás jellemző, amelyikről már egyszer szóltunk a dolgozat elején.

Feltétlenül ebbe a körbe sorolnám György Lajosnak azt a példáját, amikor Hadasi = Stick bezárja a padlásszobába, leányát, Maryt = Veronkát azzal, hogy csak akkor engedi ki onnan, ha hajlandó feleségül menni Loydhoz-Gazarihoz. A leány tehát egész nap a padlásszobában van kenyéren és vízen, s amikor este Hyde = Szádnoki, a szerelme megérkezik, papírt, tollat és mécesest kér tőle, hogy levélben kérjen segítséget. A kicsit talán földhözragadt józan okosság Verseghynek azt juttatja eszébe, hogy hiszen a lánynak ennie is kell, s ezért nála Szádnoki nem csak a kért eszközöket, de ételmezt is hoz. /Lehetetlen, hogy ne jusson az ember eszébe Kazinczy kifakadása a börtönben: „Nem hiába hogy pap vagy, neked még itt is az evésen jár az eszed”./

Még egy hasonló és jellemző példa: Stick tönkrement, eladósodott, a családjának mindennapi kenyérré sem tellett, ezért vadászott a tilosban. William természetesen segít rajta, megkérdezi, mennyi pénzre van szüksége ahhoz, hogy jószágait visszaváltsa, s odaadja neki a kért 20 fontot.

Nem így Verseghynél! Itt Hadasinak 180 Ft-ra van szüksége jószágai visszaszerzéséhez. Ő azonban többet kér, 200 Ft-ot, és indokai alapján igaza van: addig is, amíg munkája hoz valamit, élnie kell, és el kell tartania a családot.

Helyénvalónak látszik azonban a betoldás akkor, amikor Sticket másodszor is orvvadászaton kapják. Verseghy szükségét érzi itt a magyarázkodásnak, nehogy azt higgye az olvasó, hogy Hadasi közönséges csaló, hiszen szentül állította az első rajtakapás alkalmával, hogy az ínség vitte a tilosba, s ettől, – az ínségtől –, hála Laczi jószívűségének, megszabadult. A fordító szükségét érzi tehát hozzátenni az eredetihez: „Hadasi az utolsó szarvast tényleg szükségből lőtte...”

Végül Verseghy változtatásai közül a legfontosabbakkal szeretnénk foglalkozni. György Lajos ezt igen elnagyolja, annyit állapít meg, hogy Lafontaine-hez képest kibővül a befejező rész, a Pária és Laczi párbeszédeiben Millot eszméi térnek vissza, amelyeket Verseghy bővebben kifejt a Millot-fordítás 10. értekezésében és Az Emberi Nemzet Története I. kötetében.⁵²

Itt jutottunk el ahhoz a ponthoz, ahol, ha csak néhány mondatban is, szólnunk kell az eredeti műről is, hiszen adott esetben a fordító gondolkodásmódjára – s nem utolsó sorban ízlésére – éppúgy fényt vethet maga a választás, mint az eredetin eszközölt változtatások.

Mit tartott vajon fontosnak, izgalmasnak Verseghy Lafontaine művében? A természetes nevelést és a rousseau-i filozófiát? Vagy éppen annak cáfolatát, illetve a cáfolás lehetőségét? Az eredetiben Williamet a rousseau-i elvek szerint nevelik a völgyben, innen azonban szükségszerűen kitör, de a boldogságot ismét egy, az övéhez hasonló völgyben találja meg, Indiában. Igaz, itt nem sokáig maradhat háborítatlanul, vissza kell térnie apja birtokára, ahol igen boldogan él természetes párjával, Nahidával és szeretteivel. Hová teszi Verseghy a történetben a hangsúlyokat?

Az India-részben Laczi nagyon okos beszélgetést folytat a Páriával, akit kizárólag a természet tett bölccsé.

Mi, vagy ki tette bölccsé Laczit?

---

⁵² György Lajos: i. m. 58. 1.

Próbáljuk számba venni, mit is tanult! A természetesség állapotában „csak olyan dolgokat, amelyeknek valóságát az érzékek tapasztalásából meg lehet egyenesen mutatni, a mathézist, a természetnek történetét, mechanikát és experimentális fizikát, a legfontosabb elfoglaltsága a kézimunka volt.”

De amikor elhagyta a völgyet, s kijutott a világba, atyja szükségesnek látta, hogy fiával „az emberi nemzetet és annak történetét úgy ismertesse meg, a mint magokban vannak. Elővette vele a történetnek filozófiáját, melyből ő a nemzetek különbözőféle religióit, kormányait és szokásait a culturának nevedésével együtt álmélkodva tanulta... többféle könyveket olvasott az emberi nemzetnek tetteiről, és így nem csak a száraz történetet, mely pusztán nevek, esztendő számokból, s egymástól elszakasztott esetekből áll, hanem a történeteknek okait, következményeit és belső összefüggését is megtanulta.”/49. l./

Kitől, milyen szerzőktől tanult tehát Laczi történetfilozófiát? Versey az azt mondja, különböző könyvekből. Azt kell azonban mondanunk, hogy elsősorban attól, akitől Versey is: Herdertől. S most válaszolhatunk arra a kérdésre, hová teszi Versey a hangsúlyokat. Önálló betoldásban, aminek Lafontaine szövegében nyoma sincs, már a mű elején a következőket szegezi szembe a természetes neveléssel:

„Tömve lévén a grófnak feje az újabb filozófusoknak amaz elmefuttatásával, melyekkel az emberi nemzetnek természetes állapotját, minekelőtte polgári társaságokba összevonódott volna, lerajzolják; valamint a régi poétáknak agyaskodásaival is, melyekkel az emberi nemzetnek gyermekkorát, mint legboldogabb aranyidőket magasztalják; könnyű volt neki arra a gondolatra jutni, hogy fiának természetes nevelést adjon, mely nélkül nevedése, az ő itélete szerint, boldog nem lehetett. Meg nem gondolta ő, hogy az embernek természetéhez tartozik a tökéletesedésre való hajlandóság és ama sorsának jobbítására készítő ösztön, mely őtet az oktalan állatoktól megkülönbözteti, és hogy erre nézve az emberi nemzet soha az úgynevezett pusztán természetes állapotban nem élhetett, sem együgyű gyermekkorában örökké meg nem maradhatott.” /6. l./

Másutt a következő gondolatokkal szakítja meg a cselekményt:

„Régi hibának tartom én azt a tudós nyelvekben, hogy a mesterséget a természetesnek átellenébe helyezik. Hisz az emberi természetnek fő tulajdonsága az, hogy mesterségeket üzzön, ez által sorsát megtökéletesítse. Az olyan embert tehát, a ki minden mesterség nélkül a vad magányosságban él, inkább fél embernek kell tartanunk, hogysem természetesnek. A természet arra ösztönöztet bennünket, hogy eszünkkel mindennemű boldogságunknak gyarapítására és előmozdítására éljünk, annál természetesebbnek kell az embert neveznünk, mennél tökéletesebb. Meg fogjuk azonnal a kis grófban látni, mikép vezeti őtet maga a természet arra, hogy vadállathoz illő magányosságából józan eszének segédelmével kiüssön és emberhez illő jobb sorsra, törekedjen.” /15. l./ Később egy, a nyelv indulatokat is kifejező funkciójáról szóló önálló bekezdés következik. /59. l./

Valószínűleg Herdertől átvett gondolatok visszhangoznak a Pária és Laczi beszélgetésében lévő önálló Versey betoldásokban is. Íme néhány példa:

Laczi ezt feleli arra a kérdésre, hogy Európában vannak-e páriák: „Nincsenek, Isten kegyelméből... A polgári rendek ugyan minálunk is különfélék, mert ezt az embernek társaságos életében maga a természet szükségesnek tette; de mindenikének közülök van saját becse, saját érdeme. A természet tette volna azokat szükségeseknek? kérdezé a Pária. Minden bizonynal, mondá a gróf. A természet teszi az emberi nemzetet képesnek ama különbözőféle tökéleteségekre, melyekhez a világ kezdetétől fogva lassankint feljutott. Ezeket pedig meg nem lehetne eszközölni, ha valamennyi emberek mind csak egyféle igyekezetekben foglalatostkodnak. Némelyeknek tehát ésszel és okossággal kell a társaságot

tanulmányozni, némelyeknek fegyveres kézzel oltalmazni, némelyeknek táplálni, némelyeknek pedig mesterséges müdarabokkal gyönyörködtetni, vagy szükségét enyhíteni," /256. l./

Úgy látszik, hogy a herderi eszmék a természetes állapotban lévő Páriát is „megfertőzik”, mert így válaszol:

„Ezt helyesen mondod... A méheknek társaságos szövetkezésében is észrevettem én azt, hogy a természet különféle méhnekre osztotta fel az egész társaságnak különféle munkáit. Némelyek csak nemzenek, némelyek pedig mézet gyűjtenek.” /256. l./

Máshol meg ezt mondja: „De kevés idő múlva azt tapasztaltam, hogy a természet a magányos ember számára igen keveset, a társaságban élőknek számára pedig felette sokat tesz.” /243. l./

Itt talán be is fejezhetjük az idézetek sorát. György Lajosnak tehát nincs igaza, amikor azt állítja, hogy az indiai jelenetben lévő néhány betoldásban Millot eszméivel operál Verseghy. A felsorakoztatott idézetek egyikében-másikában szinte szó szerinti átvételeket találunk Az Emberi Nemzetnek Történeteiben azon részeitől, amelyekről Szauder József mutatta ki, hogy Herder Ideen zur Philosophie der Gesichte der Menschheit című főművéből valók.⁵³ Azért sincs igaza György Lajosnak, mert Az Emberi Nemzet Történeteiben is előforduló – tudjuk, herderi – eszmék nemcsak az indiai fejezetben, hanem önálló betoldásokként végig jelen vannak Verseghy magyarításában, a Kaczajfalviban⁵⁴, néha szembeállítva, máskor összebékítve és vegyítve a rousseau-i gondolatokkal és más eszmékkel.

Többek között a Herder-hatás is indokolttá teszi, hogy Lafontaine hőseivel ellentétben miért törekszik Laczi olyan állhatatosan arra, hogy Nahidát megkereszteltesse, s hogy rábírra a Páriát és családját, költözzenek vele Európába.

Verseghy ezeknél a változtatásoknál is hű marad eddigi fordítói-magyarítói önmagához: ha csak lehet, megtart mindent az eredetiből.

A „természetes nászt” hangulatilag motivált mozzanatok készítik elő a németben: „Der Abend sank herab, die Sterne funkelden am Himmel, Vater und Mutter gingen in die Hütte, William und Nahyde sagen noch in der fernsten Laube, und sahen einander in die blitzenden Augen. Endlich sagte Nahyde: wir müssen gehen! Wir müssen gehen! Sagte William, und sie blieben.”/286. l./ „Az est leszállt, a csillagok fénylettek az égen, az atya és az anya a kunyhóba mentek. William és Nahida még a legtávolabbi lugasban ültek, egymás tündöklő szemébe néztek. Menjünk, mondta végre Nahida. Menjünk, mondta William, és maradtak.”/ – Végül beértek a kunyhóhoz, ki-ki a maga szobájába ment, aztán a lány még hallgatózott a fiú szobája ajtajánál, éppen azt hallotta: „Óh kedves Nahidám, ha te szeretnél, mely boldogok lennénk.” Nahida benyitott megmondani, hogy semmi akadály a boldogságnak, ekkor egymás karjaiba omlottak, s reggel mint férj és feleség jöttek ki a szobából. /”William, Brahma kennt mein Herz, ich liebe dich mehr als, mich selbst. Wir sind unendlich glücklich. Er streckte ihr die Hände vom Lager entgegen, sie sank in seine Armen, an seine Lippen, und die Sonne fand in Williams Armen noch das junge entzückte Weib, das Weib Williams.”/288. l./

Verseghy – mondhatnánk „az utolsó pillanatig” – lefordít mindent: Nahida nála is belép Laczi szobájába.

„... Laczi! úgymond, a mindenható Isten látja lelkeket, hogy jobban szeretlek, mint önnönmagamat. Rajtad áll, hogy végzetlenül boldogok legyünk. A gróf fölkelvén és érzékenyen megölelvén „Így szól: „Azok leszünk édes

⁵³ Szauder József: Verseghy és Herder. Sz. J.: A romantika útján. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 157-162. l.

⁵⁴ Mezei Márta is utalt arra, hogy Verseghy Kaczajfalvijában herderi gondolatok találhatóak. M. M.: Történelemszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában. Bp. 1958. Akad. K. 87. l.

Nahidám! Itt a kezem! azok leszünk. Most menj, aludj békével. Holnap boldogok leszünk.” /Miután ti. Nahida megkeresztelkedett és összeházasodtak./ /268. l./

Talán sikerült rámutatnunk Versegly fordításának néhány jellemző mozzanatára. Rendkívül fontos és izgalmas feladat lenne a Kaczajfalvi stilisztikai elemzése is, ez azonban már nem lehet e rövid dolgozat témája.

Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg e rövid és korántsem teljes összehasonlító elemzés után, hogy a rész vizsgálata eredményeként kapott kép lényegében megegyezik az egészről eddig alkotott képpel, azaz Versegly magyarításából ugyanazokat a tanulságokat vonhatjuk le, amelyeket a kor magyar prózájára érvényesen – többek között, de elsősorban – Wéber Antalnak a magyar regény előzményeiről, kialakulásának körülményeiről írott munkája sorakoztat fel.⁵⁵

Tipikusnak mondható maga a fordítás, az idegenből történő átdolgozás, magyarítás ténye is. Tudjuk, milyen nagy szerepe volt – különösen Bessenyei programja után – irodalmunk /nemcsak szépirodalmunk/ fejlődésében az idegen minta követésének, a fordításnak. Ugyan egyik oldalról „a felvilágosodás eszméinek hatására megnyíló kapukon bezúduló olvasmánytömeg” következtében, másik oldalról a „művészi értékű elbeszélő szépróza viszonylagos hagyománytalansága”⁵⁶, s a művészi erő és biztonság hiánya miatt fordítottak, átvettek, betoldottak derék íróink, igyekeztek sajátjukévá átdolgozni az idegen anyagot; sajátjukénak vallották /mint Versegly/, s vallhatták is azt.

Sajnos tipikus az is, hogy művészileg másodrangú, eléggé rosszul, lazán szerkesztett, helyenként érzélgős német regényt választottak mintául. Hiszen a századfordulón már túlnyomó a német munkák aránya. /Wéber Antal adatai alapján: 164 német, 44 francia, 15 angol, 4 latin, 6 keleti, 2 olasz, 2 görög, 1-1 spanyol és cseh./⁵⁷ „A szíveket könnyes megindulásokra ragadó érzelmes román író”⁵⁸, Lafontaine különösen kedvelt s népszerű volt korában.

S tipikusnak nevezhető az átdolgozás módja is: bizonytalankodások a szerkesztésben, átveszi az eredeti egyenetlenségeit /pl. Lafontaine szövegében az anya visszatérése a családhoz feltételezhetően utólagos betoldás, hiszen a továbbiakban úgyszólván semmi szerepe sincs a történetben/, ráadásul bölcselkedő közbeszólásai még inkább szétfeszítik az amúgy is laza struktúrát, önálló betoldásaiban, ha helyénvaló lenne is, képtelen párbeszédet alkalmazni, nem tud megfelelően súlypontoszni, tömöríteni és lényegyet kiemelni.

Azt írja Wéber Antal; „szomorkásan komikus megfigyelni, hogy egyes derék fordítóink hogyan küszködnek a francia dámák vagy érzélgős német leánykák finomkodóan áradó beszédmódjának átültetésével, óvatosságuk azonban sokszor kárba vész, mert a fennkölt szavak közé csak belecsöppen egy-egy zamatos tájszó, s ez úgy fest, mint amikor valaki fáradságos igyekezettel akarván ügyességét fitogtatni, nagyot botlik, s ezzel igyekezetének minden eredménye szertefoszlik.”⁵⁹ Vajon nem ilyesmi történik-e akkor, amikor a fennkölt és sorsdöntő pillanatban Versegly azzal törődik, hogy jóllakassa nemes lelkű hősnőjét. S ugyanakkor nem az érzélgősség öntudatlan bírálata-e ez egyben?

Mindezek ellenére „az utánzás és a fordítás inkább lelkes, mintsem eredményes erőfeszítései” közepette Versegly Kaczajfalvija joggal nevezhető Balogh Sámuel szavaival „szerencsés nemzetesítésnek”, hiszen az ilyen művek közvetítették és ismertették meg szélesebb körben a felvilágosodás eszméit, s bár a művészet megfelelő foka hiányzik még, fejlődéstörténeti értékük e téren

⁵⁵ Wéber Antal: A magyar regény kezdetei. Bp. 1959. Akad. K. 237. l.

⁵⁶ Wéber Antal: i. m. 16. l.

⁵⁷ Wéber Antal: i. m. 34. l.

⁵⁸ György Lajos: A magyar regény előzményei. Bp. 1941, MTA kiad. 175. l.

⁵⁹ Wéber Antal: i. m. 19. l.

kétségtelen. Ráadásul Verseghy műve tényleg nem is tartozik a szerencsétlenebbek közé.

DR. KARDOS JÓZSEFNÉ: Verseghy utóélete

Verseghy Ferenc tárgyilagosságnak éppen nem tekinthető felfedezése az irodalomtörténet számára Toldy Ferenc nevéhez fűződik. Toldy, a buzgó Révai-hívó Verseghynek csak költészetét tartotta megörökítésre érdemesnek, elméleti és tudományos működésében elítélte. Ellenszenvét irodalomtörténetében sem leplezte, attól tartva, hogy Verseghy „a lelketlen Sággy mesterkedései folytán az ország hivatalos grammatikusává fogadtatik.” A költő halála után fanyalagva írta Bajzának: nem is gondolta, hogy Verseghynek még ennyi barátja maradt!

Ennyi előítélet után talán meglepő, hogy mégis Toldy adta ki Verseghy költeményeit 1865-ben. Ez a gesztus azonban nem költői elismerés volt, hanem „engesztelő áldozat rég elköltözött szellemének”, ahogyan Toldy írja a kötet előszavában: „1822. november 20-án jelent meg tőlem Révai élete, melyben ifjúi hévvel megbántottam a már haldoklót...” Toldy kézikönyveiben Sággy Sándor Verseghy-biográfiáját vette át, a költőről pedig Kazinczynak és körének a véleményét fogalmazta meg a nemzeti irodalomtörténet-írás – Beöthy Zsolttól, Ferenczi Zoltántól egyaránt elfogadott értékítéletében.

A tulajdonképpeni Verseghy-filológia új irányzatként a pozitívista irodalomtörténeti kutatás és a század végén kibontakozott nagy nyelvtudományi iskola működése nyomán indult meg.

Jelentős fordulatként tarthatjuk számon Négyesy László verstani kutatásait. /N. L. : Verseghy, mint versujtó. Szolnok, Áll. Gimn. Ért. 1888/89./ Verstani kézikönyvében – /N. L. : A mértékes magyar verselés története. 1892./ -

Verseghyt kora legképzettebb ritmikusának tartja, a nyugat-európai versformák legeredetibb alkalmazójának tekinti.

„Verstani fejtegetéseivel megelőzte kora felfogását – olvashattuk Négyesynél – s a mi a ritmus általános elméletét meg az antik és a nyugat-európai formák magyarázatát illeti, nem találunk az övéhez fogható ritmikai tájékozottságot.”

Radnai Rezsőtől származik esztétikájának első tudományos összefoglalása. /R. R. : Aesthetikai törekvések Magyarországon. 1899./ Ő méltatta elsőként Verseghy Analyticáját, figyelmeztetve a horatiusi Ars poetica lefordításának a jelentőségére, jó szemmel ismerve föl az esztétikai érzék nélküli versfaragók ellen írt Rikóti Mátyásban Verseghy eredeti szándékát: a századforduló irodalmi életének a szatírját. „Valóban, alig ismerem ez időből munkát, mely szellemében hazafiasabb, tanulságában korszerűbb és hatásában termékenyítőbb lehetett volna!”

Nyelvtudományi munkásságának új értékelését Simonyi Zsigmond és Szinnyi József végezték el kisebb dolgozataikban. Riedl Frigyes pedig „Verseghy, mint nyelvtudós” című tanulmányában /MNYr. 1880. IX. köt./ helyét már nem Révai ellenében, hanem mellette jelölte ki, ugyanígy Rubinyi Mózes és egy fiatalon elhunyt szolnoki nyelvész: Révész Károly. /Verseghy, mint nyelvőr. MNYr. 1907. 5-11. 54-57. l./

1903-ban jelent meg az első s mindmáig egyetlen Verseghy-monográfia Császár Elemér tollából „Verseghy élete és művei” címmel. – A polgári irodalomtörténet-írás Verseghyvel kapcsolatos legnagyobb teljesítménye, amelynek az apparátusa és kéziratoss forrásanyaga ma is nélkülözhetetlen a szakma számára.

A szerző Verseghy-képe azonban már a módszer- és szemléletbeli korlátai miatt elavult. Császár a pályaképet széttördelte, a társadalmi tényezők helyett az

emberi momentumokat helyezve központba, eszmei kérdésekben téves következtetésekre jut. Különösen érvényes ez a jakobinus mozgalom megítélésében, amikor Fraknói jakobinusellenes szempontjait vette át naiv pszichologizálással vegyítve.

Császár monográfiáját rövidesen követte a Verseghy-költemények korábbiaknál teljesebb kiadása /V. F. : Összes költeményei. 1. Kisebb költemények. Kiadják: Császár Elemér, Madarász Flóris. 1910. Régi Magyar Könyvtár 24./, amelyet a szerkesztők kritikai kiadásnak szánták. Felvettek változatokat is a kötetbe, hivatkoztak a korábbi kiadásokra, kéziratból is közöltek verseket. A kötet jegyzetapparátusa kiterjedt a versek forrásaira, keletkezésük körülményeire is. Az Összes költemények további köteteinek a kiadása azonban elmaradt.

A monográfia és a Kisebb költemények után a Verseghy-kutatás két irányban bontakozott ki. Az irodalomtörténet-írás összehasonlító és forráskimutató tanulmányokkal, a levéltári kutatások pedig ismeretlen dokumentumok feltárásával járultak hozzá az új Verseghy-képhez.

A publikációk nagy bősége miatt részletező felsorolástól el kell tekintenünk, helyettük csak a pályaképet jelentősen módosító közleményekkel foglalkozunk. Mindenekelőtt szóvá tették a „Kisebb költemények” szerkesztési pontatlanságait, filológiai tévedéseit. /Gorzó Gellért: Adalékok V. F. életéhez és költészetéhez. ITK 1914. 464-475./ Kimutatták verseinek és dalainak a forrásait német és osztrák dalgyűjteményekben. /Gálos Rezső: V. dalainak forrása. ITK 1933, 100-108./ Major Ervin megállapította, hogy Verseghy különféle gyűjteményeiben közreadott 30 dalából csak 9-et tekinthetünk eredetinek. /Major Ervin: V. mint dal és zeneszerző. ITK 1925, 258-266. I. ; Ua. : Újabb adatok V. F. költői és zeneszerzői működéséhez. ITK. 1924. 46-49./ Szabolcsi Bence ezt a 9 dalt vizsgálva egy évvel később arra a következtetésre jutott, hogy énekelt táncdallamaival Verseghy első képviselője volt a verbunkos muzsikának. /A XVIII. század kollégiumi zenéje. 2. kiad. = A magyar zene évszázadai. 1961. 14-19./ A magyar zenetörténet kézikönyvében pedig /2.kiad. 1955. 31-35./ a nyugati dallamtípusok, az úgynevezett „jambikusdallamok” legjelentősebb meghonosítójának tartotta Verseghyt. Császár Elemér, Dobóczky Pál és György Lajos a magyar regény kezdeteivel foglalkozó tanulmányaikban felkutatották regényeinek forrásait: magyarításait, átdolgozásait számon tartották a román megmagyarosodásának folyamatában. /Császár Elemér: V. regényfordításai. EPhK 1912. 498-503. Dobóczky Pál: V. Külneki Gilmetájának forrása. EPhK 1912. 65. I.; György Lajos: V. Természetes emberének forrásai, It. 1912. 53-69./

A levéltári kutatások ismeretlen anyagot tártak fel, elsősorban a zirci kéziratokból. Verseghy hagyatékának tekintélyes része Sággy Ferenc közvetítésével Horváth János veszprémi kanonok – későbbi székesfehérvári püspök – birtokába került, onnan a cisztercita rend zirci levéltárába. /1954-től az OSZK kéziratárába./ Munkásságát immár megközelítő teljességgel bemutató hagyatékot a cisztercita Horváth Konstantin és Gálos Rezső – a húszas évek közepétől egészen 1941-ig – több közleményben publikálták.

1928-ban közölte Horváth Konstantin Verseghy prédikációinak gyűjteményét, köztük a pálosok majd a domonkosok templomában elhangzott merész, bátran politizáló, jozefinista szellemű beszédeit: „A mostani derülésnek fontosabb kérdéseiről” címmel. A gyűjtemény közreadása felbecsülhetetlen jelentőségű Verseghy eszmei, gondolati fejlődésének a megítélésében. Ezekből a prédikációkból ismerjük meg felvilágosult jozefinista felfogását, azokat a nézeteit, melyek oly népszerűvé tették őt a pesti polgárság előtt.

Horváth adta közre a „Budamelléki Nyulsziget” című töredéket, a hexameterekben írt verses regényét, az „Égfi Ferenc”-et, mely talán a felvilágosult polgáriasság eposzának indult s a 12 énekre tervezett, de töredékben maradt

„Irgalmasság” című versét. /Horváth Konstantin: V. F. egy ismeretlen verses regénye. ITK. 1930. 195-218./ 1937-ben az „Egyházi Értekezések és Tudósítások történetében” kiadta Verseghy és Horváth János veszprémi kanonok levelezését, a költő utolsó esztendeinek a termését.

Gálos Rezső adta közre töredékben maradt drámáját, amelynek: „Zotmund, a Majthényi fő nemes famíliának törzsöke, vagy a Pozsonyi Ostromlás” a címe. E töredék annál is becsesebb, mert Verseghy egyetlen eredeti drámája, – a kétszer is előadott – „Szécsi Mária” nem került elő.

Gálos további kutatásai tárták fel kapcsolatát a Majthényi családdal, majd Marczibány István irodalom pártoló házával. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy Marczibányné Majthényi Anna végrendeletében 300 Ft évjáradékot hagyott a költőre. 1937-ben előkerült korai verseinek 1781-ben összeírt gyűjteménye: „A Parnasszus hegyén zengedező Magyar Musának szózat.” E kéziratos kötetről a múlt században írtak először. /Figyelő/ Abafi, 1881. 10. köt. 155-156./ Bogisich Mihály még átvett belőle néhány verset gyűjteményébe. /Bogisich Mihály: Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból. 1882./ Császár Elemér azonban monográfiája írásakor már nem találta. Lavotta Rezső bukkant rá a Széchényi Könyvtár kézirattárában. /L. R.: V. F. egy ismeretlen kéziratról. MKSZ 1937. 57./

Közlése nyomán Gálos Rezső vizsgálta meg és adta ki a verseket. /Gálos Rezső: V. F. zsengei. ITK 1938. 167-177., 286-293./

A következő esztendőben Joó Tibor a Széchényi Könyvtár kézirattárában megtalálta Kármán Urániájának Verseghy által a fogságba magával vitt példányát, amelynek a sorai közé és oldalainak szélére írta verseit, fordításait. /MKSZ 1938. 72./ Ezt a leletet is Gálos kutatta tovább, közreadva a szövegeket is. /Gálos Rezső: V. F. kiadatlan költeményei. ITK 1939. 156-169. Gálos Rezső: V. és a Tristram Shandy. ITK 1938. 372-375./ Verseghy legeredetibb művei kerültek ezekben elő, elégiája Szentjóni Szabó László halálára; anyjához írt prózaverse: Matéria Garminis-Szülömhöz; s a herderi filozófiát képviselő „Érzékeny gondolatok az emberi nemzetről”. /G. R.: V. F. kiadatlan tanító költeményei. ITK 1941. 71-82./

A 30-as évek végére a kutatások egy valóságosabb és igazabb Verseghy-portréhoz elegendő forrásanyagot és összefüggéseket tártak fel. Megrajzolására mégsem vállalkozott a fiatal irodalomtörténész nemzedék. Talán a pozitivisták munkamódszer szemponttalán adatközlései, a következtetések levonását nélkülöző forráskutatások kedvetlenítették el a szellemtörténeti irányzatnak a felvilágosodás kérdéseire egyébként érzékenyen reagáló képviselőit? Mindenesetre nem éreztelen egy pillantással felmérni, kik foglalkozhattak volna Verseghyvel: Király György, Bálint György vagy inkább Szerb Antal, akinek köztudottan kedvelt korszaka volt a felvilágosodás és a preromantika...

A felszabadulás utáni irodalomtudományunk elsősorban a társadalom- és eszmetörténeti vonatkozásokban formálta tovább és igazította ki a polgári korszak örökségét. A felvilágosodás irodalmának első marxista igényű összegezését Waldapfel József végezte el egyetemi előadásaiban és Magyar irodalom a felvilágosodás korában című munkájában. /1954., 2.kiad. 1957., 3. jav. bőv. kiad. 1963./ Verseghyt az 1790-es évek eszméinek egyik terjesztőjeként tárgyalta a jakobinus mozgalom írói között. Az 50-es években mind az egyetemi tanszékeken, mind a MTA Irodalomtudományi Intézetében meginduló felvilágosodás kori kutatások előrehaladást jelentettek a Verseghy-kérdésben is. A polgári korszak forráskutatásainak összefoglaló, tudományos igényű feldolgozását Szauder Józsefnek köszönhetjük. 1953-ban készült Verseghy pályaképének első szakaszával foglalkozó tanulmánya /Szauder József: Verseghy pályakezdése. Sz. J. : A romantika útján. 196. 50-90./, 1958-ban a Filológiai Közöny 3-4. számában jelent meg Verseghy és Herder című dolgozata. /Ld. még: Szauder József: A romantika útján. 1961. 142-163./ A Magyar irodalmi lexikonban közölt Verseghy-pályakép és

tanulmány is az ő munkája. Ezek a tanulmányok egy évszázad kutatóinak statikus, élettelen Verseghy-portréjából egy eleven szellemű, tevékeny értelmiségi alkotó rokonszenves vonásait bontották ki, a tények halmazát olyan szellemes összefüggésekkel keltve életre, hogy „... előttünk áll irodalmunk egyetlen igaz szívű 18. századi abbéja, a papi mezében is világi, talán minden más kortársánál világibb költőnk!”

A Verseghy-kutatás másik jelentős állomása a Benda Kálmán szerkesztette háromkötetes forrásgyűjteménynek, „A magyar jakobinusok iratai”-nak közreadása, mely a korszak történelmi háttérének, elsősorban a köztársasági mozgalomnak értékelésével lehetővé tette a jakobinus írók eszméinek, tevékenységének alapos ismeretét. Benda forrásai minden kétséget kizáróan bebizonyították, hogy Verseghy a „Marsiliai ének” szerzője. Tisztázták szerepét a köztársasági mozgalomban is, feltárva kapcsolatait. Benda Kálmán egy kisebb közleményében a Marseillaise magyar fordításának elterjedtségét is vizsgálva kimutatta, hogy azt „Uj Rákóczi-nótaként énekelték...” /B. K. : Még egyszer V. F. Marseillaise fordításáról. ITK 1968. 677-679./

A Marsiliai énekre vonatkozó kutatásokat Tarnai Andor összegezte /T. A. : V. Marseillaise-fordítása. ITK 1966. 409-415./. Ő foglalta össze az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv számára is a legutóbbi kutatások eredményeit. /T. A. : Verseghy Ferenc írói pályakezdése. – Verseghy a fogságban és munkássága a szabadulása után. = A magyar irodalom története 1772-1849-ig. Szerk. Pándi Pál. 1965. Akad. 163-172./ Az irodalomtörténeti kutatások mellett rendkívüli figyelmet érdemel nyelvészeinknek újabban Verseghyvel foglalkozó munkássága. Modern nyelvtudományunk is új felfedezésekkel gazdagította a Verseghy-képet. Benkő Loránd /B. L. : A táji nyelvtípusok szemlélete a XVIII. század második felében. = Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. 1960. 43-67./ „A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában” /1960./ című hatalmas monográfiájában a magyar nyelv táji jellegű változatait Verseghy osztályzási szempontjai szerint taglalta, korát megelőző rendkívüli tudományos jelentőségét bizonyítva. Nyelvtudományi munkásságát a nyelvi norma terjesztése szempontjából igen kedvezően ítélte meg.

Gáldi László úttörő monográfiájában /Magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. G. L. : Verseghy szótárirói munkássága a század első évtizedében, i. m. 200-216. ; Verseghy utolsó szótárai. 350-366. ; ua. MNy 1957. 3. sz. 261-275./ elsőként elemezte és értékelte Verseghy szótáriró munkásságát, kiemelve, hogy még napjainkban is az ő lexikonszerkesztési alapelveit valósította meg nyelvtudományunk. Hutás Magdolna pedig Verseghy nyelvhasználatáról értekezett. /Az ikés igék ragozása Révai Miklós és Verseghy Ferenc nyelvében. = Alak és mondattani gyűjtemék. Szerk. Pais Dezső és Benkő Loránd. 1965. Akad. 28-41./

Az 1957 után meginduló stilisztikai kutatások Verseghy esztétikájára figyeltek fel. Az új stilisztikai kézikönyvben /A magyar stilisztika útja. Sajtó alá rend., a lexikont írta és a bibliográfiát összeáll. Szathmári István. 1961. Nemzeti Könyvtár. Nyelvtudomány-Irodalomtörténet című sorozat./ először jelent meg magyarul néhány fejezet az Analitikájából: „A magyar nyelv művészi felhasználása” – „Az ékesszólásról általában.” Ezekből – Szathmári szerint – „gyakran szinte modernnek ható képet kapunk nyelvünk esztétikai, művészeti eszközeiről.” Horváth János végül „Rendszeres magyar verstanában” kijelölte prozódiajának a méltó helyét: Csokonai és Földi mellett.

Zenetudományunkban Molnár Antal értékelte újra Verseghynek, a muzikusnak a tevékenységét. /M. A. : Nyugatias magyar dallamok a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első felében. = Zenetudományi tanulmányok 4. A magyar zene történetéből. Szerk. Szabolcsi Bence. 1955. 103-163./ Születésének 200. évfordulóját

szülővárosa kezdeményezésére megünnepelte a tudományos élet. Az évfordulóra jelent meg válogatott verseinek a gyűjteménye. /V. F. : Válogatott versek. Szerk. és jegyz. ell. Vargha Balázs. 1956. Magyar Könyvtár sorozat./ Ebből az alkalomból emlékkönyvet adott ki a nevét viselő Megyei Könyvtár. /Verseghy Ferenc 1757-1822. Szerk. Kisfaludi Sándor. Szolnok, 1957./ A kötetben közreadott tanulmányok az addigi kutatásokat is összegezve az első teljes Verseghy-portré megrajzolására vállalkoztak.

Másfél évtizeddel később alakult meg szülővárosában a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete XVIII. századi kutatócsoportjának támogatásával működő Verseghy-kutatói munkaközösség. Befejezésül ennek a munkaközösségnek javasol új témákat a bibliográfus:

a./ Könyvtárosoknak méltó föladatul kínálkozik felkutatni könyvtára nyomait, regisztrálni olvasmányait;

b./ a legújabb művelődéstörténeti kutatások és forráskiadványok nyomán felidézni Verseghy alakját, segítségül hívva ehhez a kortársak naplóit és levelezéseit;

c./ s nem várathat magára sokáig egy korszerű, a nagyközönségnek szóló biográfia sem.

ELŐSZÓ	3
VÖRÖS KÁROLY: A közép-tiszai táj Verseggy korában	4
Jegyzetek.....	11
CSETRI LAJOS: Verseggy nyelvfilozófiája.....	13
DR. KOVÁCS FERENC: Verseggy Ferenc nyelvtudományi törekvéseinek korszerűsége.....	18
Szakirodalom	24
SZATHMÁRY ISTVÁN: Hogyan mutatkozik meg Verseggy, a stilisztikus USUS AESTHETICUS LINGVAE HUNGARICAE” c. munkájában	25
OROSZ LÁSZLÓ: Verseggy Ferenc verstani nézetei	36
BARTHA LÁSZLÓNÉ: Verseggy Ferenc retorikája	43
NOTHEISZ JÁNOS: Szolgai és szabad utánzás.....	50
NOTHEISZ JÁNOSNÉ: Szerencsés nemzetesítés.....	65
DR. KARDOS JÓZSEFNÉ: Verseggy utóélete	74